

UNIVERZITA KARLOVA
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

**Poslední epidemie moru v Českých zemích, zejména
v Praze
(1713-1714)**

**The last plague epidemic in the Czech lands,
especially in Prague
(1713-1714)**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha 2012

Autorka práce: MARKÉTA KOUBOVÁ

Vedoucí práce: MGR. DUŠAN FOLTÝN

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně pod vedením Mgr. Dušana Foltýna a za použití pramenů a literatury uvedených v závěru práce.

V Praze dne 20. 7. 2012

Poděkování

Děkuji Mgr. Dušanu Foltýnovi za jeho ochotu ujmout se vedení mé bakalářské práce, za jeho cenné rady a připomínky k výsledné podobě této práce a za jeho nekonečnou trpělivost. Ráda bych také poděkovala svým rodičům za jejich celoživotní podporu, péči a trpělivost při mém studiu. Poděkování patří také mé kamarádce, spolužačce Mileně Ludvíkové za pomoc při pravopisu a trpělivém čtení jednotlivých kapitol.

Anotace

Tato práce je členěna do pěti kapitol. Nejprve je stručně vysvětlena epidemie moru z lékařského hlediska i historického pohledu a její výskyt v našich zemích. V hlavní části je zmíněna poslední morová vlna epidemie, která se přehnala našimi zeměmi v letech 1713-1714. Zde se zabývám českými zeměmi a hlavním městem Prahou. Moravou a Slezskem se zabývám pouze okrajově, abych více zdůraznila drobné rozdíly mezi zeměmi a jejich morovými řády. Věnuji se také lékařským zařízením, špitálům a lazaretům, kde leželi nemocní a umírající morem, a také personálu, který se o tyto chudáky měl starat. Velmi důležité byly také bohoslužby, neboť v té době byla společnost silně věřící a původ moru většinou pokládala za trest Boží. Také hygiena ve městech byla ještě v této době značně zaostalá a velkou měrou přispívala k rychlejšímu šíření nákazy. Nezapomněla jsem ani na morové hřbitovy, místa posledního odpočinku smrtelně nemocných obyvatel.

Annotation

The main part of the thesis mentions last plague epidemic wave, that hit our country in the years 1713-1714, here I focus specifically on the city of Prague. The Czech lands, Moravia and Silesia are mentioned only briefly to show little differences between lands and their plague rules. I also describe medical facilities and hospitals, where were sick and dying people placed, and personnel which took care of these people. Divine services were important for people at that time, society was very religious and people thought that plague is a divine punishment. Even though society was very religiously based, cities and streets were filthy and full of mud. People in cities had very poor hygienic standards and habits, that helped to faster spreading of the disease. At last, places of final rest for terminally ill people, plague cemeteries are mentioned.

OBSAH

Úvod.....	7
1. Historie epidemií moru v našich zemích	10
1. 1 Lékařský pohled.....	13
2. České země v době epidemie moru	16
2. 1 Praha	16
2. 1. 1 Úřední nařízení a patenty	18
2. 1. 2 Obyvatelstvo	20
2. 2 České země	25
2. 2. 1 Úřední nařízení a patenty	26
2. 2. 2 Obyvatelstvo	29
2. 3 Morava a Slezsko.....	33
2. 3. 1 Úřední nařízení a patenty	33
2. 3. 2 Obyvatelstvo	38
3. Zdravotnictví	39
3. 2 Lékaři a jejich platy	40
3. 3 Lazarety, špitály a nemocnice.....	45
3. 3. 2 Péče o nemocné	51
3. 4 Morové hřbitovy	53
3. 4. 1 Historie morových hřbitovů.....	55
4. Demografie obyvatelstva.....	62
4. 1 České země	63
4. 2. Praha	65
4. 2. 1 Matriky.....	66
4. 2. 2 Počet zemřelých.....	70
5. Hygiena.....	72
5. 1 Bohoslužby	73
5. 1. 1 Morové traktáty.....	76
5. 2 Společnost.....	77

5. 3 Čistota ve městech	79
Závěr.....	82
Prameny a literatura	86
Přílohy	89

Úvod

Téma své bakalářské práce jsem zvolila na základě mého zájmu o epidemii moru, která je dle mě zbytečně přehlížena. Epidemie byly přeci také součástí naší historie a je možná škoda, že je jim věnováno tak málo prostoru v literatuře i v učebních hodinách. Mor konkrétně mě zaujal proto, že o něm pořád málo víme, bez nadsázky je pro mě záhadou. V té době lidé pochopitelně se svými znalostmi těžko mohli předpokládat, kdo nebo co je přenašečem, jak se účinně bránit nebo jak potlačit projevy už patrné nemoci. Ale ani dnes nemůžeme stoprocentně říci, zda byly přenašeči blechy v krysím kožichu, které následně díky určité mutaci bakterie *Yersenia pestis* přeskočily na blechy lidské a tím vytvořily dokonalý můstek už jen mezi lidmi, bez nutnosti krysích kožichů. Nevíme také, jak bylo možné, že některá města a vesnice byly morem zdevastované a jiné zůstaly prakticky nedotčené. Také nevíme, jak bylo možné, že morové rány na našem území nebyly obecně nikdy tak ničivé, jako v zahraničí. Velmi těžko také určíme skutečnou příčinu úmrtí tehdejších lidí. Zemřeli opravdu na mor? Nemůžeme ani doufat ve správnost lékařských nebo matričních záznamů, ani v naději, že odkrytím hřbitovů a vynesemím kosterních pozůstatků tuto záhadu rozhrěšíme. Bakterie *Yersenia pestis* totiž přežije maximálně 190 dní a to ještě za předpokladu, že bude okolo -30°C . Proto byla tak úspěšná nařízení o okamžitém pohřbívání, neboť tím byla bakterie zcela mimo své pole působnosti.

Já jsem si vybrala poslední epidemii moru, která se přehnala našimi zeměmi v letech 1713-1714, s dozvuky v některých místech ještě v letech 1715-1716.

V první kapitole se snažím přiblížit dnešní moderní lékařský pohled na tuto nemoc, dále stručnou historii moru v našich zemích od druhé poloviny 14. století, kde již můžeme pokládat tyto záznamy za uvěřitelné a opravdu o skutečném moru.

Stěžejní je dle mě druhá kapitola o českých zemích v době poslední morové epidemie, doplněná o úřední nařízení a císařské patenty, které byly vydávány buď při nebezpečí morové epidemie, nebo při jejím skutečném vpádu do země. Snažila jsem postihnout situaci morem utrápeného obyvatelstva a to především v Praze, která jako hlavní město byla postižena touto poslední morovou epidemií nejvíce. Ale abych mohla provést důkladné srovnání, zahrnula jsem do své práce celé české země, tedy i Čechy, Moravu a Slezsko. Zajímala mě všechna

vydaná opatření vztahující se k této době, pocity tehdejších obyvatel, názory lékařů a různých ranhojičů.

Další neméně důležitou kapitolou je třetí a čtvrtá. Ve třetí kapitole se věnují zdravotnictví v této době. Zajímali mě lékaři a jejich působení, pro zajímavost i jejich platy. Dále jsem se zde věnovala lazaretům a špitálům, ve kterých leželi nemocní a umírající morem. Samozřejmě mohli stonat i doma, ale úřední nařízení jim to často zakazovala, stejně jako styk zdravých s nemocnými, ať už se jednalo o obyčejné obyvatelstvo nebo o různé rizikovější profese, které se zabývaly činností spojenou s morem, a tudíž byly daleko náchylnější k nakažení a následnému přenosu na zdravé. Posledním místem spočinutí smrtelně nakažených obyvatel se staly morové hřbitovy. Vznikly speciálně kvůli potřebě pohřbívat tyto mrtvé a to nikoliv na tradičních hřbitovech umístěných častokrát v centru města, ale za hradbami, aby se nákaza vynesla ven a už se nevracela.

Ve čtvrté kapitole se zabývám stavem zdecimovaného obyvatelstva a počty mrtvých v českých zemích opět se zaměřením na hlavní město Prahu.

V páté poslední kapitole se věnuji situaci ve městech, a to hlavně jejich nečistotě, obyvatelstvu, které si také příliš nepotrpělo na základní hygienu a celé společnosti, která nacházela uklidnění a rozehřešení v modlitbách a bohoslužbách, z důvodu řádění moru ale konaných často venku pod otevřeným nebem. Vysvětlení pro toto opatření bylo prosté, v kostele nebo chrámu se shromáždí příliš velké množství lidí, nebudou mít žádný prostor a případná vyskytnuvší se nákaza se může radostně šířit. Když se dav shromáždí pod širým nebem, nemusí na sobě být tak namačkán. Dle mě to ale šíření moru nezabránilo.

Do přílohy jsem vložila své bádání o františkánském řádu. Doufala jsem, že v archivech najdu cokoliv, co by spojovalo tento řád s morovou epidemií v letech 1713-1714. Bohužel se mé naděje nesplnily, našla jsem jen něco málo k jejich činnosti v roce 1680, kdy české země zachvátila předchozí vlna morové epidemie.

Na závěr uvádím seznam literatury a ony zmíněné přílohy, kde se pokusím obrazovou přílohou a doloženým bádáním aspoň částečně nastínit činnost tohoto řádu v roce 1680.

Cílem mé práce nebylo objevit nějakou skrytou informaci o epidemii moru nebo o její poslední vlně v našich zemích. Pouze jsem se snažila sumarizovat dostupné informace, roztrdit je a snažit se ověřit jejich pravost. Ta snaha tam byla opravdu důležitá, neboť

dostupné literatury k tématu nebylo mnoho, tudíž na mnoha místech nemohu doložit, jestli to tak skutečně bylo, navíc se mi zdá, že se autoři často vzájemně citovali. Snažila jsem se aspoň tyto informace doplnit z Národního archivu, ale postupně jsem zjišťovala, že jenom čitelnost je nad moje síly. Ostatně odkazuji na přílohy, na své bádání o františkánském řádu a v obrazové části naleznete některé dochované části z řádových kronik a činnosti tohoto řádu a také seznam zemřelých, opět vše pouze k roku 1680. Jen v knize VYSKOČIL, J., *Šest století kostela a kláštera u Panny Marie Sněžné*, Praha, 1947, jsem našla něco málo k poslední epidemii moru a činnosti řádu.

Tím vším jsem chtěla vytvořit ucelenou představu o době a síle poslední morové epidemie v našich zemích.

1. HISTORIE EPIDEMIÍ MORU V NAŠICH ZEMÍCH

V našich zemích se vyskytly záznamy skutečného moru v druhé polovině 14. století. Ale nikdy nebyly Čechy a Morava postiženy epidemií tak krutě, jako jiné evropské země. První vlna byla v roce 1351, ale zřejmě nepostihla celou zemi a vyskytl se jen menší počet onemocnění. Samotný mor zhoubný nebyl, ale doprovázel ho hladomor a bída, takže trpěly zvláště chudší vrstvy obyvatelstva.¹

Roku 1356 a 1358 je zaznamenán mor na Moravě, roku 1369 v jižních Čechách. V letech 1370-1380 zemřelo v Praze ve farnosti sv. Štěpána na mor 3 500 lidí. Z této doby už se dochovaly i různé protimorové spisy, například tzv. „*Missum imperatori*“ z roku 1371, které bylo určeno Karlu IV. a Václavovi IV. Autorem byl Mistr Havel ze Strahova, osobní lékař Karla IV. a Václava IV. Soustřeďuje se zde na návod jak zdravě žít, správně pouštět žilou, vykuřovat místnosti a tím čistit vzduch, atd. Ve 14. a na začátku 15. století už u nás existovalo pět protimorových spisů, autorem byl Zikmund Albík z Uničova (asi 1347-1427), pražský arcibiskup a lékařsky velmi vzdělaný člověk. Dalším autorem byl například Mistr Křišťan z Prachatic (asi 1366-1439). Léky, které se celou dobu opakovaly, byly theriak a pouštění žilou. Nechyběly modlitby a pokání, protože mor byl trestem za lidské hříchy.²

Roku 1433 morová rána zasáhla Plzeň, v letech 1437 a 1439 byla zase postižena Praha. Zde prý skoro každý den zemřelo 100 lidí, celkově v Čechách potom okolo 50 000 lidí.³

V patnáctém století se ale objevuje nový pomocník v boji proti moru, knihtisk. Díky němu je možné šířit vzdělanost, duchovní hodnoty i lékařské poznání. Další epidemie na sebe nenechala dlouho čekat, v letech 1505-1508 umíralo v Praze u sv. Jindřicha denně sedmnáct až dvacet osob, u sv. Haštala denně až osmdesát. Víme však i o moru v Olomouci i jinde na Moravě v letech 1483, 1509, 1521, 1529, 1542, 1551, 1558, 1571, 1584, 1585, 1599... Protimorové spisy proto patřily k nejaktuálnější četbě, která se dotýkala existenčních

¹ WONDRAK, E., *Historie moru v českých zemích*. Praha, 1999, ISBN: 80-7254-073-4, s. 11, s. 22.

² WONDRAK, E., *Historie moru v českých zemích*. Praha, 1999, ISBN: 80-7254-073-4, s. 22-25.

³ WONDRAK, E., *Historie moru v českých zemích*. Praha, 1999, ISBN: 80-7254-073-4, s. 26

problémů tehdejšího člověka. Z této doby máme například spis „*O nemocech morních*“ lékaře Jana Černého (asi 1456-1530). Jednalo se o jeden z nejúspěšnějších a nejrozšířenějších protimorových spisů 16. a počátku 17. století. Dalším autorem protimorových spisů byl lékař Vavřinec Span ze Spanova (1530-1575). Příčinu onemocnění už vidí v otráveném vzduchu, ve kterém jedovaté výpary a vodní páry tvoří morový jed. Předejít onemocnění lze nejlépe přestěhováním se za lepším, čistším vzduchem. Důležité je neshlukovat se v krčmách, kostelích a pokud možno se nestýkat s lidmi, kteří ošetřují nemocné. Nechybí výčet různých vonných koření, která se měla čichat.⁴

V 16 století další epidemie pokračovaly, v letech 1520, 1521, 1529, 1542, 1551... Ale zde už přichází změna v myšlení obyčejných lidí, Ptají se, jak je možné, že mor postihl i ty, kteří žili ctnostně, kněze a mnichy. Proč postihl ty obětavé, kteří chránili své věřící, a nepostihl ty, kteří uprchli a ponechali svěřené lidi jejich osudu? Proč církev, která měla údajně zprostředkovat cestu k bohu, zklamala a cestu k záchraně nenašla? Byli tedy kněží také hříšní, že na ně dopadl boží hněv? A jsou si tedy všichni lidé před morem rovni? Nyní už bylo patrné, že mor a umírání není jen záležitostí jedinců, ale že má i dalekosáhlé sociální a hospodářské následky. Byly rušeny a přesouvány zemské soudy, hejtmanské soudy, nekonaly se výroční trhy a vázl obchod.⁵

V 17. století už neměly epidemie tu intenzitu, jako třeba ve 14. století, ale pořád se opakovaly. Říká se, že si mor vyžádal v 17. století více obětí, než třicetiletá válka se vši svou krutostí, pleněním a vražděním obyvatelstva měst a vesnic. V této době už také tak často nedochází k záměně moru s jinými epidemiemi a hladomory. Zdá se, že mor znovu zastihl obyvatelstvo beznadějně, jako před dvěma stoletími. Na mor umírali i teď lékaři, ale přeci jen diagnostické znalosti pokročily i mezi laiky.⁶ Faráři vedly úmrtní matriky, kde se zachovaly přesnější údaje o rozsahu a průběhu epidemií. V Praze si epidemie z let 1679 až 1680 vyžádala 6-7 000 obětí. Z dvaceti lékařů zemřelo šest. Město se téměř vylidnilo a v ulicích se potulovaly osiřelé děti. Nemocným v lazaretech byly spáleny šaty a ti, kdo se uzdravili, neměli co na sebe a z nouze oblékali staré vyřazené vojenské obleky. Morem byla postižena chudina. Císař Leopold I. prchal roku 1679 z Vídně do Prahy, na mor zde zemřel císařův kočí

⁴ WONDRAK, E., *Historie moru v českých zemích*. Praha, 1999, ISBN: 80-7254-073-4, s. 11, s. 27-34.

⁵ WONDRAK, E., *Historie moru v českých zemích*. Praha, 1999, ISBN: 80-7254-073-4, s. 11, s. 40-56.

⁶ ČANOVÁ, E., *Mor v Čechách v roce 1680*. In: Sborník archivních prací 31, 2, Praha, 1981, s. 266.

a tak prchal dvůr do Brandýsa nad Labem. V Praze vznikaly špitály, byly zakládány morové hřbitovy. Projevoval se nedostatek hrobníků i služebnictva ve špitálech, což se řešilo například tím, že místo personálu byli nemocným přiděleni tři na smrt odsouzení vězni. Obzvláště krutě postihl mor pražské židovské ghetto. 26. března 1680 bylo hermeticky uzavřeno a obyvatelé se musely vystěhovat do Libně. V provozu bylo několik karanténních stanic, tzv. prubířských domů. Zase se doporučovalo vykuřování, vyplachování úst octem, různé bylinky a koření, přidávání citronové a pomerančové šťávy do jídla. Lékaři varovali před strachem, zlostí a rozčilením. To vše převzato z předpisů 200 až 300 let starých. K účelným radám patřil útek z postiženého místa. Existují ale i záznamy o případech uzdravení a přežití, někde třicetidevítiprocentním, vzácně až padesátiprocentním. Z této doby máme také zachovaný spis, který sice nevyšel u nás, Jana Ámose Komenského „*Zpráva kratičká o Morním nakažení z příčin zvláštních včas Príměří v Lešně Polském od Církve České v vyhnanství v témže Lešně zůstávající učiněná a vytištěná léta Páně 1632.*“ Jediný exemplář je ve Vratislavi. Města už také vydávají infekční řády. Vzniká množství protimorových spisů, již zmíněný Jan Václav Dobřenský z Černého mostu vydává spis „*Všeobecná a přirozená před nemocemi obrana*“. Předpokládal, že jed přechází pachem do dechu druhého člověka, odtud do vlhkosti těla, hlavně do slin a opakované vyplivnutí slin je tedy dle něj nejjistějším prostředkem proti nakažení. Dalším spisem byla kniha Václava Maxmiliána Ardensbacha „*Armamentorium antiloimicum*, tj. Zbrojnice proti moru připravená. Ten zase tvrdil, že jed přenáší drobní červíci. Nákazu zničí kouř a oheň, je dobré izolovat nemocného doma, ne v lazaretu, a požívat vlastní moč a stolici. Lékaři se v té době doporučoval oděv s maskou a do nosu si vkládat ochranné prostředky. Také se doporučovalo nosit před sebou rozžatou svíci nebo vejce na talířku, které chytí nákazu první. Vedle vykuřování domů se radilo také vybílení vápnem.⁷

⁷ WONDŘÁK, E., *Historie moru v českých zemích*. Praha, 1999, ISBN: 80-7254-073-4, s. 57-77.

1.1 LÉKAŘSKÝ POHLED

Černá smrt neboli mor, znamená laicky řečeno hromadný výskyt konkrétní infekční choroby, která má vysokou nakažlivost a následně často končí smrtí nakaženého. Z dřívějších staletí se nám mnoho nedochovalo, žádné přesnější záznamy nebo čísla. Někdy se dochovaly matriky nebo aspoň zmínky o tom, kolik mrtvých bylo vyvezeno z města, například právě v Praze na hřbitovy za branami města, ale ani tam se většinou nevyskytují žádné přesnější údaje o příčinách úmrtí, diagnózy nebo lékařská ohodnocení. Problém spočíval i v nepřesnosti poznání nějaké choroby, například někdy se mohl mor skrývat i v zápisu „zkažený žaludek“ a mnohdy také za mor byly označovány lékaři a ranhojiči nemoci, které prokazatelně morem nebyly, například úmrtí českého krále Ladislava Pohrobka. Zmatek také působilo různé označování, řecké označení moru „*loimos*“, občas zaměňované za syfilidu, také latinské slovo „*pestis*“ bylo pro své kožní příznaky zaměňováno s „*petechiemi*“, petešemi, vyrážkou, která měla třeba úplně jiný původ. Jako označení moru sloužilo i staré české slovo „*šelma*“.⁸

Jako mor se označuje nákaza, která postihuje především divoce žijící hlodavce a drobné savce, zejména krysy, potkany a zemní veverka. Mezi nimi se přenáší z jednoho jedince na druhého parazity, hlavně blechami, a ti je rovněž přenáší na člověka. Vždy se tedy jedná o přenos choroby ze zvířete na člověka. Původcem této nemoci je tyčinkovitá bakterie *Yersinia pestis*. Na člověka se obvykle přenáší vpichem blechy, nejčastěji blechy morové - *Xenopsylla cheopis*, *Nosopsyllus fasciatus* nebo *Oropsylla montana*, přenášené v kožichu hlodavce, například krysy. Někdy se také může dostat do kůže škrábáním blešního trusu. Infekce postihne lymfatické, mízní cesty a následuje zduření mízních uzlin. Ty mohou zhnisat, potom se jedná o mor dýmějový. Postižený člověk následkem rozsevu infekce do krevního oběhu má otravu krve, vysokou horečku, zvětšenou slezinu, třesavku a na kůži se objeví krví podlitá vyrážka.⁹ Vyrážka vypadá jako tmavé skvrny, odtud se ujalo pro nemocné, kteří často v tomto stadiu umírali, označení „černá smrt“. Nemocný má většinou kalnou moč „špatně chutnající“, jak líčili středověcí lékaři, kteří opravdu moč nemocného při vyšetření ochutnávali. Infekce

⁸ Slovo šelma z německého Schelm bylo staročeštinou používáno k označení i morových pohrom.

⁹ ČERNÝ, K., HAVLÍK, J., *Jezuité a mor*. Praha, 2008, ISBN: 978-80-7160-967-6, s. 9.

zanesená do plic vede k zápalu plic, dušnosti, k plicnímu moru.¹⁰ Nemocný vykašlává světlý hlen, který může vést k přímému přenosu infekce z člověka na člověka. Díky tomu se takto šířená morová nákaza stala jednou z nejzhubnějších infekčních nemocí. Inkubační doba, tj. čas od uplynutí od vniknutí infekce do organismu do prvního projevu onemocnění, je poměrně krátká. Během dvou dnů začal nakažený pozorovat příznaky onemocnění a během čtyř dnů na téměř sto procent i zemřel. Pokud ale postižený mor přežil, chránila ho proti moru většinou dlouhodobá nebo až doživotní imunita. Tato zkušenost později vedla k plánovanému očkování, které je ale dnes zpochybněno.¹¹

Původcem moru je bacil *Yersinia pestis*, pojmenovaný po svém objeviteli, který ho poprvé popsal. Dříve byla bakterie známa jako *Pasteurella pestis*. Alexander Yersin (1863-1943), švýcarský lékař, objevil bacil roku 1894 během epidemie v Hongkongu. Současně ji objevil i japonský lékař Shibasaburo Kitasato (1852-1931). „*Jde o tyčinku viditelnou pod mikroskopem velikosti 1-2 μm, ovoidní, zakulacenou, nepohyblivou, barvivosti tzv. gram-negativní. Barví se zásaditými anilínovými barvivy a to více na pólech než uprostřed. Dá se pěstovat na agarových půdách a na želatině při 4-30 °C.*“ Roku 1896 prokázali John Simon (1816-1904) a Georg Sticker (1860-1960) zmíněnou cestu přenosu *Yersinie pestis* z hlodavce, většinou krysy (*Epimys rattus*) blechou (*Xenopsylla cheopsis*) vpichem na člověka. *Yersinie* jsou přenášeny běžnou krysou domácí (*Rattatus rattatus*) a potkanem (*Rattatus norvegicus*) i některými dalšími hlodavci, v Asii svištěm, ale i syslem, křečkem, v Texasu a Kalifornii i některými veverkami aj. Náš potkan však mezi ně nepatří. Lidská blecha (*Pulex irritans*) může sice přenášet infekci z člověka na člověka, ale nikoliv z krysy, protože krysu nevyhledává.¹²

Začalo se tedy proti moru bojovat potíráním krys a blech. Kanalizace sice přispěla ke zlepšení hygieny, současně se v ní ale zabydlely krysy. Krysí blecha je nejčilejší v létě, v zimě má jakýsi „zimní spánek“ na rozdíl od blechy lidské, ta je čilá po celý rok. Po dobu odpočinku však přežívají v krysí bleše i *Yersinie*. Tyto bacily se v žaludku blechy množí, narušují jí trávení a hladová blecha, která nemůže najít dost potravy, hledá stále další

¹⁰ ČERNÝ, K., HAVLÍK, J., *Jezuité a mor*. Praha, 2008, ISBN: 978-80-7160-967-6, s. 9.

¹¹ WONDRÁK, E., *Historie moru v českých zemích*. Praha, 1999, ISBN: 80-7254-073-4, s. 11.

¹² WONDRÁK, E., *Historie moru v českých zemích*. Praha, 1999, ISBN: 80-7254-073-4, s. 11.

teplokrevné živočichy, aby se nasýtily. Infekční jsou pak i všechny bleší exkrementy. Soužitím blechy s hlodavci mohou *Yersinia* přežívat i bez člověka mnoho let.¹³

Morovou bakterii však přenáší i blecha lidská, *Pulex irritans*, takže se při vzrůstajícím nakažení obyvatelstva přenáší infekce i z člověka na člověka a počet nakažených okamžitě rychleji stoupá. Zárodky moru jsou také velmi odolné proti vlivům okolního prostředí. Ve vodě přežívají kolem čtyřiceti dní, v půdě asi dva měsíce, v infikovaných blechách a hlodavcích až několik měsíců. Při teplotě -30°C vydrží v okolním prostředí několik měsíců, ve zmrzlých mrtvolách dokonce až jeden rok. V infikovaných předmětech (nejčastěji šatstvo) a potravinách obvykle přežívají několik týdnů. Vzestup počtu morem nakažených hlodavců, a tím i vzestup navazující epidemie, závisel v minulosti vždy na teplotě 10-30°C a na dostatečném počtu hlodavců a blech. Ideální teplota pro vznik morové epidemie byla mezi 20-30°C, při určité vlhkosti. Podle zeměpisné šířky je proto období vhodné pro vznik morových epidemií šířených blechami v různých oblastech světa jiné.¹⁴

Díky laboratorně přenesené infekci na králíky byly badateli stanoveny protilátky a účinná prevence spočívala v očkování pomocí vakcíny ve třech injekcích. Výsledky ale nebyly přesvědčivé a velmi brzy je překonala léčba sulfonamidy, pak antibiotiky a streptomycinem (nikoli penicilínem), tetracyklinem a chloramfenikolem.¹⁵

¹³ ČERNÝ, K., HAVLÍK, J., *Jezuité a mor*. Praha, 2008, ISBN: 978-80-7160-967-6, s. 9.

¹⁴ WONDRAK, E., *Historie moru v českých zemích*. Praha, 1999, ISBN: 80-7254-073-4, s. 12.

¹⁵ WONDRAK, E., *Historie moru v českých zemích*. Praha, 1999, ISBN: 80-7254-073-4, s. 12.

2. ČESKÉ ZEMĚ V DOBĚ EPIDEMIE MORU

Mor znamenal pro obyvatele vždycky obrovskou hrozbu a to zejména ve městech, kde byla vysoká koncentrace obyvatel. Samozřejmě existovaly vždycky nějaké způsoby a snahy, jak se moru bránit nebo ještě lépe vyvarovat se ho úplně. Řešení bylo úzce vázáno na úspěchy medicíny, která nabízela různé způsoby léčení morového onemocnění a zároveň postupně odhalovala i mechanismy vzniku a šíření této epidemie a opatření, jak se proti ní bránit. Zkušeností lékařů ve větší nebo menší míře využívala nařízení různých úředních orgánů, jejichž cílem bylo zabránit jak propuknutí epidemie, tak všem jejím dalekosáhlým důsledkům v nejrůznějších sférách veřejného života.¹⁶

2.1 PRAHA

Stejně jako mor z roku 1680 i tento způsobil velké materiální škody. Jak prchalo bohaté měšťanstvo a šlechta z města a odcházeli také venkovští studenti, klesly příjmy živnostníků a řemeslníků, kdežto ceny potravin, léků a všech jiných životních potřeb vyletěly nahoru, protože prakticky ustal dovoz z venkova a z ciziny do zamořeného města. Proto císař Karel VI. Pražany už od 20. listopadu 1713 osvobodil na tři roky od placení všech daní. Také městské obce musely poskytovat obyvatelstvu veškeré možné úlevy a podporu. Teprve během léta 1714, když už mor z pražských měst skoro vymizel a ojedinělé případy obětí moru nebyly nebezpečné, začaly se poměry v Praze zase zlepšit, protože se vraceli šlechtici i měšťané z venkova, kde se mor ještě pořád šířil.¹⁷

¹⁶ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: *Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení*, Praha, 1998, s. 313.

¹⁷ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 145-146.

2.1.1 ÚŘEDNÍ NAŘÍZENÍ A PATENTY

Existovala spousta různých opatření, která byla vyhlášována na ochranu proti moru. Byla zprostředkována veřejnými, zpravidla tištěnými patenty nebo jinými podobnými úředními nařízeními. Podobná nařízení jako u nás byla vydávána i v Bavorsku, Sasku a Prusku. Problémem je ovšem to, kolik patentů se z celé té doby dochovalo do dnešních dnů a není zřejmé (to se týkalo hlavně staršího období, kdy nebyly vedeny přehledy všech vydaných písemností), co všechno bylo vlastně vydáno. Často jsou k dispozici jen odkazy na předešlá nařízení uvedené v dostupných písemnostech.¹⁸

Můžeme říci, že počet nařízení úměrně stoupal při hrozbě morové nákazy. Takže zejména v době kolem roku 1680 a 1710, z těchto období také pochází největší množství dokumentů. Do poloviny 17. století dnes máme jen pět dokumentů, které byly vydány v Praze, od roku 1651 do konce 17. století je k dispozici sedm dokumentů (šest z Řezna, jeden z Vratislavi), po roce 1700 už se dochovalo třináct patentů. Co se týká oblastí, tak devět nařízení pocházelo z Prahy, tři z Brna, dvě z Vratislavi, dvě z Drážďan, dvě z Pruska a sedm z Řezna. Patenty také můžeme dělit nejen co do počtu nebo oblastí vydávání, ale také na státní nařízení, tzn. na zemské úrovni, a na ta městská, vydávaná městskými radami apod. Ta státní nařízení mají většinou jen obecnější ráz, kdežto ta městská jsou konkrétnější a obsahují i víceméně podrobný popis různých opatření.¹⁹

Všechna úřední nařízení týkající se moru v 17. a na počátku 18. století se většinou věnovala pouze jeho prevenci. Nejdůležitější bylo vždy zabránit vstupu osob nebo dovozu zboží, které bylo považováno za ještě větší nebezpečí, ze zamořených oblastí do země. Ochrana hranic se ukázala nejsnadněji ovlivnitelnou na dlouhou dobu, proto se asi také stala častým námětem všech centrálních nařízení.²⁰ Vlastní reakce na chorobu, která už se objevila a šířila, a na vypořádávání se s ní, se v těchto pramenech objevuje řídce. Výjimkou je

¹⁸ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 313-314.

¹⁹ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 314.

²⁰ ČERNÝ, K., HAVLÍK, J., *Jezuité a mor*. Praha, 2008, ISBN: 978-80-7106-967-6, s. 20.

zmiňovaný Vratislavský infekční řád z roku 1680, a potom ze zahraničí dokumenty z Řezna. Ani tato opatření ale nedosahovala toho chtěného účinku. Zákeřné epidemie znamenaly obrovský zásah do života města nebo státu a samotný boj s tímto nepřítelem nebyval v té době příliš úspěšný.²¹

Nejstarší patenty k morové nákaze jsou z roku 1625-1626 a pocházejí z Prahy. Jedná se jen o minimální opatření co do rozsahu informací. V obou patentech (k roku 1625 a následně 1626) se jednalo jen nejprve o odložení konání dvorského, komorního a purkrabského soudu na pozdější dobu kvůli hrozbě morové nákazy, ve druhém patentu potom ohlašují konání většího a menšího zemského soudu, protože morová nákaza už pominula. Podobný je i dokument z roku 1649, který vydal místodržící z nařízení Ferdinanda III., kterým se také odkládal sněm. Původně se měl konat v Praze, ale kvůli moru se odložil a přesunul do Českých Budějovic. Následně o pár týdnů později nařídil Ferdinand, aby se za ním do Budějovic přestěhovali i královští místodržící a vedením gubernia v Praze pověřil nejvyššího purkrabího Jaroslava Bořitu z Martinic. Dojem, že nejlepší je před morem utéct, podle hesla „kdo uteče, vyhraje“, vyvrací místodržitelství patent z roku 1639 a obsahuje nařízení k zamezení šíření moru v městech pražských, kde „... rána Boží morová... z dopuštění božího na několika místech poněkud prosakuje.“²² Patent přibližuje dobové nazírání na epidemii a na možnosti obrany vůči ní²³ a zdůrazňuje „aby při všech kostelích farních lid obecný skrze správce duchovní k pokání, k pobožnému životu, k postu a aby Pána Boha všemohoucího za milosrdenství a přetržení rány morový zkroušeným srdcem žádali a prosili, napomínán byl.“²⁴ Další opatření se potom obracela od nadpřirozené autority ke konkrétním lidským krokům. Měšťané si měli zvolit několik konšelů znalých češtiny i němčiny a bez jejich svolení nesměl být nikdo do pražských měst vpuštěn, pokud tedy nepředložil osvědčení, že přichází z místa, které nebylo postiženo nákazou, nebo se nepohyboval po cestách, kde se vyskytovala morová nákaza. Toto potom bylo

²¹ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 327.

²² RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 315.

²³ ČERNÝ, K., HAVLÍK, J., *Jezuité a mor*. Praha, 2008, ISBN: 978-80-7106-967-6, s. 20

²⁴ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 315.

prostřednictvím císařského patentu vyhlášeno po celé zemi. Kromě toho musely být pro jistotu uzavřeny brány Starého a Nového Města pražského, aby se jimi nedalo snadno procházet. Velký důraz byl kladen na to, „*aby (lidé) všechny nečistoty a hnoje ze všech ulic vyvésti a vyčistiti dali a napotom pod pokutou jistou nic takového před domy svými a na ulicích ležeti netrpěli a nedopouštěli.*“²⁵ Pro případ vypuknutí nákazy měly být v každém městě jeden nebo dva domy, kde by se shromažďovali nemocní a k ruce jim měly být tři nebo čtyři staré ženy, které by jim posluhovaly.²⁶ Podle potřeby měli být zajištěni i lékaři, „*anebo při nejmenším rozumní barvíři neb lazebníci aby se k nim obecní o radu utéci mohl a oni k těm nemocným každého dne pilně dohlídali.*“²⁷ Pro zabezpečení chodu ošetřoven (včetně platu pro ošetřovatelky, lékaře, lazebníky) měl císař nařídit, aby každý týden byly vydávány určité prostředky, současně se předpokládaly i příspěvky měšťanů a těch, kteří cestovali za dvorem. Také zde byla pasáž věnovaná úpravě pohřbívání: „*jakož taky velmi hrozná, ano i škodlivá věc jest, že se ti, kteří na infekci umírají zjevně a odkrytě ve dne ve městech pochovávají, i aby to také naležitě zastaveno bylo.*“²⁸ Všichni zemřelí na mor potom měli být pochováni ráno nebo pozdě večer „*někde za městem, ti pak z Malé Strany a Hradčan na Strahově (kdež místa k tomu dosti jest) a nebo tu někde blízko pochováni byli. Tak aby se lidi nad tím (což se sice snadno stává) nestrašili, a tudy rána morová nerozmáhala.*“²⁹ Také se zde upravovala karanténa, kdy měly být zapečetěny celé pokoje případně domy, ve kterých se nacházeli nemocní.³⁰

²⁵ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., Dějiny lékařství v českých zemích. Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1, s. 66.

²⁵ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720.* In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 315.

²⁶ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., Dějiny lékařství v českých zemích. Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1, s. 66.

²⁷ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720.* In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 316.

²⁸ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720.* In: Documenta Pragensia XVI, Praha, 1998, s. 316.

RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720.* In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 316.

³⁰ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., *Dějiny lékařství v českých zemích.* Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1, s. 66.

2.1.2 OBYVATELSTVO

„V Praze objevily se první podezřelé případy morové nákazy již v prvních dnech března 1713 a sice v domě „proti třem věnečkům“ na Újezdě v Menším městě Pražském, kde u jistého truhláře čtyry osoby „na peteče“ ochořely.“ Tak o tom píše lékař dr. Voos 4. března 1713 děkanovi lékařské fakulty J. A. Cassinisovi z Bugelly, přičemž dodává, že jeden nemocný již zemřel, dva se uzdravili, ale sám truhlář je v největším nebezpečí. Děkan vzápětí o tomto případě informoval královské místodržící a ti 7. března nařídili rektorovi P. J. Stesslovi, který byl také profesorem bohosloví z řádu Tovaryšstva Ježíšova, a akademickému magistrátu, aby okamžitě dali prohlédnout přísežnými zemskými fysiky a ranléky všechna pražská města, zejména část města na Újezdě a Židovské město, jestli se tam neobjevily další případy morové nákazy a jak to vypadá s veřejnou čistotou v ulicích, domech a příbytcích. Ti tedy zjistili, že ani na Újezdě ani v Židovském městě není dalších morových případů, ale že v ulicích panuje hrozná nečistota a smrad, díky čemuž je vzduch v ulicích zkažený a je pravděpodobné, že se tu může mor objevit.³¹

Na začátku července přijel do Prahy z Vídně, v té době nakažené morem, krejčovský mladík Petr Lay. Ubytoval se u nožírě Jana Bischofa v domě nedaleko farnosti Panny Marie Sněžné. Druhého dne, co se ubytoval, zemřel, nejspíše tedy na mor, a ještě téhož dne onemocněl nožírův učedník a služka, oba do tří dnů nákaze podlehli. K případu učedníka byl sice povolán novoměstský fyzik dr. Jäckel, ale nikdy se nedostavil, takže se nákaza v domě dál šířila a nakonec onemocněl i nožírův tovaryš. Dr. Jäckel dostal za svou nedbalost, když to hejtman Nového Města pražského oznámil královským místodržícím, úřední důtku. Novoměstskému ranlékovi Leistenovi, který bydlel na Malé Straně, bylo naopak nařízeno, aby přesídlil do pěti dnů na Nové Město. Dále bylo nakázané oběma i všem ostatním fysikům a ranlékům, aby chodili k ostatním nemocným a u každého zjistili, jakou nemocí trpí, jinak budou sesazeni ze svého úřadu. Současně bylo nařízeno, aby z Rakous nikoho do Čech nepouštěli, kdo nebude mít zdravotní průvodní list, že přestál předepsanou karanténu a přichází z nezamořené krajiny. Zakrátko umřela i „jistá punčochářka“, i když se to před úřady úzkostlivě tajilo. Podobně zavlekl mor i „některý přicestovalý Žid“ (tenkrát se v Praze vyprávělo, že to byl polský Žid) do Židovského města, kde byl také 23. července zjištěn první

³¹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 136.

případ úmrtí a nákaza se v přelidněných a špinavých domech rychle šířila. Už 14. srpna museli královští místodržící nařídit, aby bylo celé Židovské město uzavřeno a veškeré spojení s ním přerušeno. Směly se posílat pouze potraviny a léky, a i tak se muselo postupovat s největší opatrností. Jenom v noci směli být nemocní židé přes František a Špitálsko dopravováni do židovského lazaretu poblíž Olšan a také mrtví, kterých za nedlouho přibývalo až na sto denně, mohli být také jen v noci na židovský hřbitov u Olšan odvázeni. Mrtvé museli hrobníci zakopávat do hlubokých šachet a pokrývat vrstvou nehašeného vápna. Přesto přese všechno se nákaza šířila i do ostatních pražských měst. Šlechta a zámožné měšťanstvo hromadně prchali na venkov, také venkovští studenti hromadně opouštěli Prahu a dokonce kvůli tomu musel být předčasně ukončen školní rok. Již na začátku srpna 1713 se tedy ukázalo, že Praha bude postižena ještě mnohem horší morovou nákazou, než v roce 1680. Proč tomu tak bylo? Nejspíše proto, že z povolaných míst se dělo tak zoufale málo, když bylo potřeba zamezit šíření nákazy a nemocným se nedostávalo ani rychlé, ani vydatné lékařské pomoci.³²

Císař Karel VI., který ve Vídni prodělal všechny hrůzy morové rány, už 30. července 1713 královským místodržícím nařídil, aby zřídili zvláštní zdravotní komisi, která by měla vrchní dozor nad veškerým zdravotnictvím a zařizovala by vše potřebné k omezení nákazy. Komise se ale sešla až 17. srpna, tím ztratili čtrnáct dnů a zemští fyzikové a ranlékové, kteří měli vykonávat své lékařské povinnosti, přes všechna úřední nařízení nekonali svou práci pořádně.

Staroměstský fyzik doktor.Pavlovský, který měl svou lékařskou pomocí přispět ve Starém a v Židovském městě, se odvolával „*že jest již 73 roky stár a žádal, aby mu byl mladší lékař k ruce přidán*“.³³ K tomu byl ustanoven Dr. Šamský, který se později osvědčil jako horlivý lékař. Novoměstský „ranlék“ Leisten se usídlil po obdržení příslušného rozkazu na Novém Městě jen na oko, totiž v domě „U tří lip“ Na Příkopech, kde se zdržoval jenom ve dne, ale večer se vracel do svého příbytku na Malé Straně.³⁴ Nemocní, kteří by se ho tak chtěli v noci dovolat, měli smůlu. Novoměstský fyzik doktor Jäckel, který měl také docházet do

³² SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 138.

³³ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 139

³⁴ ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713 a v letech následujících.* In: *Časopis lékařů českých*, 42, 1961, s. 1337.

lazaretu před městem, protestoval proti tomu, „*aby právě on co šedesátiletý muž měl takovou obtížnou úlohu na se bráti, a odvolával se k tomu, že ve Vídni, lékaři v čas moru mimo své služné ještě padesát tolarů měsíčně v odměnu dostávali, kdežto v Praze nic podobného se neděje.*“³⁵ Po vzoru doktora Jäckela také „ranlák“ Leisten prohlásil, že „*bude v lazaretu službu konati, dají-li mu měsíčně ještě padesát zlatých, a zvýší-li mu pro všecku budoucnost roční služné na čtyři sta zlatých.*“³⁶ Když se jednalo o vyslání lékařů do Malostranského lazaretu, omlouvali se lékaři doktor Fuchs a doktor Maggi svou churavostí, doktor Wahl pak, který opustil Prahu bez dovolení a zdržoval se u preláta v Sedleckém klášteře, byl marně volán akademickým senátem, aby se do Prahy vrátil, a aby se za tento svůj odchod z města zodpovídal. Museli být povoláni dva cizí ranlékové z Říše, Arnošt Bock z Oettingenu a Fridrich Schindler z Drážďan, aby vykonávali lékařskou službu v lazaretech. Do Loun, kde obzvlášť mor řádil, měl být vyslán lékař z Prahy, leč ze čtyř za tím účelem akademickým senátem povolaných lékařů se nedostavil ani jediný. Když senát navrhl dva lékařské kandidáty, královští místodržící je nepřijali a pohrozili senátu, že „*hned „zítra děkana lékařské fakulty mocí vojenskou do Loun dopravití dají, nebude-li tam ve 24 hodinách dovedný lékař vyslán.*“³⁷ Konečně se tam díky tomu vydal již zmíněný dr. Šamský, který ale moru v Lounech podlehl.³⁸

Až konečně v polovině listopadu, kdy se počasí citelně ochladilo, začalo řádění moru ustávat. Překvapivě ale ani za mrazivých měsíců prosince a ledna, kdy by se dalo očekávat, že mor ustoupí, nákaza neutichala a každý den zemřeli tři až čtyři lidé. 2. února se opět mohli konat bohoslužby v kostelích, konsistoř to dovolila, a ještě v prvních dnech února podala lékařská fakulta zprávu zdravotní komisi, že se v pražských městech už jen ojediněle vyskytují nákazy moru, a že je potřeba domy, ve kterých nákaza zuřila nejvíc, důkladně vyčistit, aby se šlechta a bohaté měšťanstvo mohly bez obav vrátit do města. Proto nařídila zdravotní komise 7. února 1714, aby ve všech pražských městech provedli lékaři a ranlékové všeobecnou prohlídku domů a příbytků a k ruce si mohou vzít několik konšelů, aby se zjistilo,

³⁵ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 139.

³⁶ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 139.

³⁷ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 140.

³⁸ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713 a v letech následujících.* In: *Časopis lékařů českých*, 42, 1961, s. 1337.

jestli je v Praze ještě hodně nakažených osob a pak, aby důkladně pročistili všechny zamořené domy.³⁹ Bylo dovoleno si rozebrat a upotřebit prádlo a šatstvo po zemřelých, ale jenom pokud bylo důkladně venku před městem provětráno. Ještě na jaře se stále vyskytovaly ojedinělé případy úmrtí na mor, a to především v Židovském městě, kde si židovské představenstvo stěžovalo u královských místodržících ještě 14. července, že žádný lékař nechce k jejich nemocným docházet, a tak bez jakékoliv lékařské pomoci umírají. Lékařská fakulta na to odpověděla, že nemůže žádnému lékaři nařizovat, aby „do nečistého a smradlavého Židovského města“⁴⁰ docházel, kde se může snadno nakazit a onemocnět.⁴¹

Nákaza se ojediněle vyskytovala po celý rok 1714 a pár případů úmrtí se odehrálo ještě v roce 1715, takže úřední číslo počtu zemřelých na mor bude vyšší, než jak se původně myslelo. Úřední záznamy se velmi různí, více jsem se jim věnovala v kapitole demografie. Přibližně si mor vyžádal od srpna 1713 do března 1714 více než 10 000 a méně než 13 000 životů. Mor v Praze tedy terorizoval obyvatelstvo mnohem více, než v roce 1680, neboť celkový počet je takřka dvojnásobný.⁴² Ale také tisíce lidí Prahu opustilo, tudíž tu nezůstalo o mnoho více lidí, než roku 1680.⁴³ Odhadem zemřel každý šestý člověk z těch, co tu zůstali, „což jest úmrtnost úžasná, jakéž při žádném dřívějším moru pozorováno nebylo“.⁴⁴

³⁹ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1, s. 66.

⁴⁰ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 144.

⁴¹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 143-144.

⁴² ROZSÍVALOVÁ, E., *Epidemie z roku 1713 ve statických záznamech a pražských úmrtních matrikách*. In: *Historická demografie*, 3, 1969, s. 78.

⁴³ ROZSÍVALOVÁ, E., *Epidemie z roku 1713 ve statických záznamech a pražských úmrtních matrikách*. In: *Historická demografie*, 3, 1969, s. 78.

⁴⁴ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 144.

2.2 ČESKÉ ZEMĚ

Obyvatelstvo se ještě ani nevzpamatovalo, že už přes území přešel mor z roku 1680, a už se potýkali s novým, dokonce snad ještě horším. Vzbuzoval takový strach, „*jakoby krvavá válka byla v krajích českých zuřila*“.⁴⁵ Ztráty na lidských životech byly ještě větší než roku 1680, i přesto, že se tentokrát se morová epidemie soustředila na jednotlivá města a kraje a nešířila se celoplošně. V Čechách a na Moravě zůstala také některá města od moru ušetřena. Obzvlášť v Praze bylo hodně mrtvých, dále v Olomouci, ale zase naopak Brno zůstalo morem nedotčené. Je pravděpodobné, že by se dalo aspoň velkému počtu mrtvých předejít, kdyby se dodržovalo zdravotní opatření nakázané roku 1680 a také větší hygiena ve městech, obzvlášť v těch odlehlých částech, kde přebývala chudina. Přesto se dalo očekávat, že by se mor mohl v Čechách objevit.⁴⁶ Roku 1711 došla do Vídně zpráva, že v Istanbulu vypukl mor a v následujícím roce se objevila první onemocnění v zemích rakouského mocnářství.⁴⁷ Tento mor byl o to zhoubnější, že mu podlehl i dobytek, k čemuž v roce 1680 nedošlo. Z Turecka přešel mor do Uher, Štýrska, Polska, a přibližoval se z několika stran k hranicím českých zemí. Někdy v průběhu roku 1712 se nákaza objevila v Uhrách, v Dolních Rakousích a ve Vídni. Odtud se říkalo, že putovala spolu s obchodníky s dobytkem na Moravu a do jižních Čech.⁴⁸ Říká se, že právě tenkrát zažehnala hrozící hladomor nová plodina. Brambory.⁴⁹

⁴⁵ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 134.

⁴⁶ MAREŠ, F., *Veliký mor v letech 1679 a 1680.* In: Sborník historický I, Praha, 1883.

⁴⁷ WONDRÁK, E., *Historie moru v českých zemích.* Praha, 1999, ISBN: 80-7254-073-4, s. 78.

⁴⁸ WONDRÁK, E., *Historie moru v českých zemích.* Praha, 1999, ISBN: 80-7254-073-4, s. 78.

⁴⁹ HORA-HOŘEJŠ, P., *Toulky českou minulostí IV,* Praha, 1995, ISBN: 80-85890-21-6, s. 211.

2.2.1 ÚŘEDNÍ NAŘÍZENÍ A PATENTY

Nařízení pro České země bylo vydáno v Praze roku 1708, druhé hned potom roku 1709. Obsah byl podobný, místodržící Království českého vyhlášovali na základě předchozích císařských reskriptů (z těchto let) na ochranu před zavlečením moru z Polska, Pruska a jiných zemí do Čech, že do země budou vpuštěni jenom ti, kteří se prokáží zdravotním průkazem, že přicházejí z oblastí nezamořených morem. Tyto listy vystavovala vrchnost nebo magistráty a měly být vyžadované už na hranicích. Zvláštní pozornost se měla věnovat Židům a jejich zboží, především kůžím, peří, šatstvu. Ti, kteří neměli ten zdravotní pas nebo ho měli prošlý, měli být vráceni i se zbožím zpět, dokud nebudou moci dokázat, kde se od doby vydání posledního průkazu zdržovali, nebo neprokážou, že nebyli v žádném nakaženém místě. Vrchnost, která měla statky u hranic, byla povinna postavit na svých pozemcích šibenice a označit je výstražným nápisem „*Hrdelní pokuta těch, kteří z nakažlivých neb podezřelých míst do Království českého bez pasu se vloudějí.*“⁵⁰ Pokud by byl někdo dopaden bez osvědčení a bylo by mu dokázáno, že přichází ze zamořeného nebo podezřelého místa, měl být oběšen a jeho šaty a zboží měly být spáleny. V případě, že by se jasně neprokázalo, že přichází z nakaženého místa, mělo mu jen být zabaveno zboží. Hrdlem měl zaplatit i ten, kdo by u sebe nechal přenocovat někoho podezřelého, a také by hrdlem propadli strážní na hranicích, kdyby někoho pustili bez osvědčení. V žádném případě nesměli být do země vpouštěni žebráci, zběhlí nebo propuštění vojáci, tuláci, různí povaleči a také Cikáni. Zase ti, kteří budou vyjíždět z Čech do Saska a jiných sousedních zemí- Polska, Pruska, Braniborska, Falce, Slezska nebo na Moravu-, měli dostat podobné pasy, ve kterých by byly uvedeny nejen jména, ale i popisy osob (včetně sloužících) a obzvlášť zdůrazňující všechna místa, kterými během cesty procházeli, a ve kterých si měli nechat provést zápisy. Měli se vyhnout místům nakaženým morem, stejně tak obchodům a korespondence s nimi. Pokud by se v zemi objevila sebemenší známka nákazy, měl o tom být neprodleně informován krajský úřad a místodržitelství kancelář. V místě výskytu epidemie pak měla být provedena potřebná

⁵⁰ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 317.

opatření, především měli být odděleni nemocní od zdravých, měla být zajištěna lékařská péče a zamezena komunikace a obchod s danou lokalitou.⁵¹

11. září 1710 pražští místodržící zopakovali vydání patentu a znovu připomněli vrchnosti, která sídlila při hranicích země, aby ustanovili strážce, kteří by nepouštěli nikoho do země bez zdravotního osvědčení. Morové nebezpečí nehrozilo tenkrát jen z Polska, ale i z Uher, a proto měli být hlavně na hranicích v krajích Boleslavském, Královéhradeckém, Chrudimském, Čáslavském a Bechyňském⁵² ustanoveni zvláštní veřejní komisaři a strážci, pěší i jízdní, kteří měli být placeni veřejností. Jejich hlavním úkolem bylo nepouštět nikoho přes hranice bez rozdílu stavů (ať by přijížděl na koni nebo na vozech nebo přicházel pěšky, včetně Židů a jejich zboží, zejména kůží, kožešin, peří a šatstva), bez zdravotního osvědčení tom, že přichází z bezpečných míst. I tyto průkazy měly obsahovat popisy osob (velikost, stáří, barvu vlasů, stav profesí, národnost) a měly být předkládány k potvrzení v místech, kterými jejich držitelé procházeli. Strážní na hranicích pak měli prozkoumat pravost těchto pasů, potvrdit je, vést evidenci vpuštěných osob ve zvláštních registrech a každý týden zaslat jejich přehled prostřednictvím krajských úřadů královským místodržícím. Jízdní strážní neměli jen hlídat na hranicích, ale také projíždět krajem a vyžadovat od všech příchozích pasy. Každého, kdo by se nemohl prokázat pasem, měli dopravit na krajský úřad. Při této činnosti jim měly být nápomocny jak úřady a vrchnosti, tak i jednotliví obyvatelé. Bylo zakázáno používat postranní silnice a pokoutní cesty, protože nebyl dostatečný počet strážných, kteří by mohli hlídat úplně všude. Kdo by i přes zákaz chtěl tyto cesty použít, měl být potrestán buď zkonfiskováním zboží a pokutou nebo vymrskán nebo dokonce mohl být potrestán ztrátou hrdla. Z tohoto důvodu měly být při těchto zapovězených cestách vystavěny šibenice s latinským, českým a německým nápisem: „*Tato jest pokuta těch, kteří z cizích a sousedských zemí neb krajín do tohoto království českého se vloudí a veřejných obyčejných silnic se nedrží.*“⁵³ Opět bylo zakázáno nechat u sebe přenocovat podezřelé osoby, podezřelí lidé měli být naopak oznamováni na úřadech. Úplně stejně to bylo i s člověkem, který se chtěl vydat do ciziny. Zase si musel opatřit pas se svým jménem a popisem a na všech místech,

⁵¹RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 317.

⁵² V krajích sousedících s Rakouskem, Moravou a Slezskem.

⁵³RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 317.

kterými procházel, byl povinen si jej nechat potvrdit. Co se týká žebráků, vojáků a jiných pochybných existencí, neměli být v žádném případě vpuštěni do země. Morové nebezpečí se tak stávalo i záminkou k získání evidence osob přicházejících do země a také pro zamezení vstupu nežádoucím osobám.⁵⁴

Na rozdíl od těchto obecných nařízení platících pro celou zem se další patent vydaný v Praze 26. srpna 1714 týkal přímo konkrétních zásahů proti skutečné epidemii, ne její hrozbě. Místodržící nařídili, aby fyzikové a chirurgové v městech pražských léčili chudé pacienty, poskytovali jim všechnu možnou pomoc a léky a snažili se je vyléčit. Také měli ohledávat mrtvoly, a všemožně dbát zejména o zamezení šíření nákazy. Jakýkoliv výskyt nákazy měli hlásit purkmistrovskému úřadu.⁵⁵ Obyvatelům bylo pod hrozbou různých pokut nakazováno nahlásit nemocné medikovi nebo chirurgovi, kteří je měli podrobně vyšetřit a při sebemenším podezření na nakažlivou chorobu měli tato onemocnění (pod hrozbou vyloučení z profese a jiných trestů) oznamovat hejtmanovi nebo purkmistrovi a ti pak místodržícím. Všude mělo být zavedeno, že nikdo nesmí být pohřbíván bez důkladného úředního ohledání. K tomu měli být jmenováni městští chirurgové. Byl stanovený konkrétní postup v případě každého úmrtí. Hospodář nebo správce měl oznámit smrt dané osoby ohledači mrtvol, opatřit písemné osvědčení o ohledání, dát ho purkmistrovi, současně od něj si vyzvednout povolení k pohřbení a předat ho faráři. Proto také mělo být nařízeno prostřednictvím arcibiskupa a konzistoře farářům, aby bez uvedeného potvrzení nikoho nepohřbívali. Každý pozitivní nález měl být oznámen purkmistrovi, tělo mělo být posypáno vápnem, dobře zabeďeno v rakvi a pochováno na odděleném místě bez jakéhokoliv shluku lidí a bez obvyklého doprovodu. Peřiny a šaty nemocného měly být spáleny a místnost, ve které nemocný před smrtí pobýval, měla být na měsíc neprodyšně uzavřena a teprve potom důkladně vyčištěna. Každý týden měla být magistrátu podávána zpráva o počtu nemocných a mrtvých. Díky tomu, že se infekce šířila mnohem rychleji prostřednictvím prodávávaného starého šatstva a podobných věcí, mělo se napříště vyžadovat, aby takové zboží nemohlo být nakupováno a vůbec, aby se s ním nemohlo obchodovat bez předloženého potvrzení o tom, že bylo nakoupeno ve zdravém a neinfekčním prostředí. Samozřejmě se zakazoval obchod se starým šatstvem Židům. Pro Židy

⁵⁴ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 318.

⁵⁵ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1, s. 66.

také platila povinnost oznamovat své mrtvé a nemocné, v případě jejich smrti si museli pořizovat příslušné potvrzení, předkládat je křesťanským inspektorům a žádat je o povolení k pohřbu. Židovští inspektoři potom měli každých osm dní zasílat místodržcím týdenní přehledy svých nemocných a zemřelých.⁵⁶

Ale vesměs nic nepomáhalo, až do zimy zuřila morová nákaza v plné síle a zejména za suchých dní umíralo nejvíce lidí, naopak za deštivých a chladných dní úmrtnost polevovala. Také bylo vyzorováno, že mnohem více mor sužoval ženy a dívky než muže a hochy. Více také trpěly chudší třídy než ty zámožnější a bohatší. „*Nemoc sama počínala horečkou, pak otékaly žlázy, tak, že se boule tvořily, zejména na některých částech těla, které pak v několika dnech se jitrily, a otevřevše se, znamenaly vyvážnutí z nemoci, kdežto jinak otrávil krev, načež již v několika dnech smrt následovala.*“⁵⁷ Obyčejně trval průběh celé nemoci sedm až devět dní, ale často se dostavovala smrt i v několika hodinách, dokonce existovaly i příklady náhlé a okamžité smrti. Jako při moru z roku 1680 ani při tomto nebylo činěno žádných lékařských pozorování, takže o vlastní podstatě tohoto moru, který řádil jak v Čechách, tak na Moravě, nevíme nic bližšího.⁵⁸

2.3.2 OBYVATELSTVO

Zmíním jen některé zprávy z běsnění moru na venkově, a to ty nejdramatičtější. Do Břevnova u Prahy se mor dostal koncem srpna 1713 a to spolu s osmnáctiletým mladíkem Františkem Balounem, který přijel z Malé Strany. Ten také první na mor zemřel. Aby jako roku 1680 nepronikl mor do Benediktýnského kláštera, byla učiněna nutná opatření. Tehdejší farář B. Lambert Zach byl od ostatních bratrů úplně oddělen, dokonce měl svá vlastní bohoslužební roucha a oltář, dále se nesměli lidé shromažďovat v kostele, takže kázání a mše se sloužily pod širým nebem. Postižení morem leželi venku na zahradách nebo ve stodolách, a ti, kteří zemřeli, byli zpočátku pohřbeni u kříže poblíž bývalé silnice na Bílou horu. Později

⁵⁶ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 318.

⁵⁷ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 142.

⁵⁸ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 142.

bylo vedle obyčejného hřbitova připraveno a vysvěceno nové. Koncem listopadu mor v Břevnově zmizel a už se tu neobjevil. V Kolíně oproti tomu se mor objevil až koncem září 1713, kdy se nakazil ranhojič Jan Pokorný „*jda od Zbraslavic, kde se byl morem nakazil, na louce u mlýna Pekelského ulehnu hlízami, tam také zemřel a hned na místě byl pochován.*“⁵⁹ Už 8. října onemocnělo několik osob a zakrátko jich bylo tolik, že děkan P. Černý s kaplanem nestačili na duchovní práci a museli povolat františkány ze Zásduk a jiné řeholníky. Primátor Sperling, který byl znám svým nemilosrdenstvím k chudým lidem, svou nemocnou děvečku, dal vynést do své cihelny, a když zemřela, obecní nosiči ji v noci odnesli na hřbitov sv. Jana a tam jí hodili před zeď. Dalším nemocným byl čeledín Jakub Posada, osmdesátiletý stařec, který šel do vsi za almužnou 4. listopadu a než se vrátil, zemřel na mor jeho hospodář i se svojí ženou a dětmi. Když se vrátil a zjistil, že je dům zapečetěný a slyšel, co se stalo, zemřel na místě strachem. Celkem zemřelo v Kolíně do prosince 122 osob, takže zde nebyl mor tak krutý jako roku 1680, ale stejně ještě po celý rok 1714 se zde morová rána vyskytovala.⁶⁰

Asi nejkrutěji řádl mimo Prahu mor v Lounech, kde si vyžádal více než pět set obětí. Nákaza se objevila na jaře roku 1714 a šířila se obrovskou rychlostí jak ve městě, tak po okolí.⁶¹ Dokonce muselo být zalarmováno oddělení pěšího pluku Guttensteinského, aby střežilo východy z města a do města. Stráže byly rozestavěny na všech cestách vedoucích k sousedním obcím a taky na loukách, aby ze zavřeného města nemohl nikdo vyjít. Bohoslužby nebyly konány v kostele, ale na náměstí u sochy Panny Marie, aby se nákaza neroznášela ještě víc. Ta se ale zmáhala stejně víc a víc, a když jí podlehl i oba lékaři a lazebník, nedostávalo se nemocným žádné lékařské pomoci a tak tedy o ní žádali z Prahy. Ovšem z Prahy se žádný lékař nechtěl dostavit na tak nebezpečné místo, až se nakonec do Loun vydal výše zmíněný mladý lékař dr. Šamský, který zde ale bohužel moru podlehl v srpnu 1714. A když nikdo stále po něm nechtěl přijít, museli královští místodržící výše zmíněným způsobem děkanovi lékařské fakulty pohrozit. Celkem tedy zachvátil mor

⁵⁹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 146.

⁶⁰ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 147.

⁶¹ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., *Dějiny lékařství v českých zemích.* Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1, s. 65.

v Lounech přes pět set osob, což v té době znamenalo, že každý čtvrtý občan podlehl moru a ani dva dosavadní hřbitovy jim na pochovávání mrtvých nestačily.⁶²

Obecně lze říci, že ale zůstalo hodně měst a krajin morové nákazy ušetřeno, na venkově pak nebyla ani z poloviny tak hrozná jako roku 1680, ale naopak v Praze byla mnohonásobně horší. Ve městech, která byla ušetřena od moru, se po následující roky jako poděkování stavěly sochy velebených svatých na náměstí. Vyrostly takto v Plzni, Písku, Rokycanech, Poličce, Litomyšli. Pohraniční české kraje, kde „*mnoho lesů čistotu vzduchu udržovalo*“⁶³, zůstaly tedy vesměs morové nákazy ušetřeny. Například Broumovsko a Policko, krajina Trutnovská a Liberecká. Ale ještě poblíž v kraji slídl mor, protože v září 1715 byly ve městě Polici konány bohoslužby za odvrácení moru. V Krušných horách všechna města dodržovala zdravotní prohlídky a držela stráž proti osobám, které by přicházely ze zamořených krajů. Karlovarští obyvatelé bylo zase natolik důslední, že sami hlídkaovali ozbrojení u každé brány a nikoho do města nepustili, kdo se neprokázal, že přichází ze z nezamořené krajiny. Opatření bylo natolik důsledné, že i tři karlovarští měšťanští synové, kteří v Praze studovali lékařství, byli do města vpuštěni až potom, co přestáli předepsanou tří týdně karanténu ve stodole u vesnice Hamru. Jídlo jim tam každý den donášel karlovarský hrobník. Díky tomu zůstalo město i okolí uchráněno od moru a jako poděkování i oni postavili roku 1716 sochu na náměstí. Také území od Chebu a Tachova až po Prachatice a dál ke Krumlovu zůstaly morem ušetřeny. „*Přepjata jest i při tomto moru zpráva kronikářův, že v letech 1713 a 1714 přes sto tisíc lidí v Čechách nákazou morovou zachváčeno bylo. S velkou pravděpodobností lze říci, že udání toto sotva s polovice pravé jest, počítaje v to i osoby v Praze zemřelé, kde tato metla člověčenstva z celé země české nejlítěji zuřila.*“⁶⁴

Zprávy o počtu zemřelých jsou bohužel nepřesné. Kroniky nejsou spolehlivé, kronikáři odhadovali počty mrtvých asi opravdu podle toho, jak se jim to hodilo. Některé zprávy skoro působí dojmem, že vznikly jen proto, aby se toho roku něco dělo. Teprve v 16. stoletím se začala pořizovat zvláštní registra, kam zapisovali zemřelé na mor. V Lounech

⁶² SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 147-8.

⁶³ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 149.

⁶⁴ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 150.

zemřelo nakonec 2 000 lidí, což bylo velmi vysoké číslo, když obyvatel tam žilo jen něco málo přes čtyři tisíce.⁶⁵

Od těchto let už nebyly Čechy ani Morava nikdy zasaženy morem, protože později už bylo díky zdravotním opatřením zabráněno vniknutí morové nákazy z Asie do Evropy. Tedy mor z těchto let byl posledním morem a jeho památka je všude přítomná v četných „morových“ sochách, které se nalézají opravdu skoro v každém českém a moravském městě. Zhoubné následky moru se ale projevovaly ještě v následujících letech úbytkem obyvatelstva.⁶⁶

⁶⁵ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 217.

⁶⁶ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 154.

2.3 MORAVA A SLEZSKO

Ani Moravě se mor v letech 1713 a 1714 nevyhnul, ale hlavní město Brno zůstalo ušetřeno. Za to venkov trpěl. Mor se sem dostal od jihu z Dolních Rakous a od severu ze Slezska, které bylo poslední zemí, kam byla nákaza ze sousedního Polského království zavlečena. Ale na Moravě se objevil mor už dříve, a sice v létě roku 1711 a jednalo se o ten dobytčí.⁶⁷

2.3.1 ÚŘEDNÍ NAŘÍZENÍ A PATENTY

Z počátku 18. století máme dochované úřední nařízení z markrabství moravského. Patentem ze 4. srpna 1711 se sdělovalo rolnickému obyvatelstvu, jaké léčebné prostředky má použít, a které se prý jinde proti nákaze osvědčily. Avšak dobytek hynul nadále, takže 7. prosince 1713 musel být vydán nový dekret, kterým se zakazovalo konat dobytčí trhy v místech, kde panoval dobytčí mor, dále nesměl být dobytek nikam hnán bez zdravotních průvodních listů a také se přísně nakazovalo, aby každý uhynulý kus dobytka byl okamžitě zakopán. Přes všechna tato opatření ale uhynulo na Moravě velké množství dobytka, což způsobilo citelné materiální škody jak rolnictvu, tak vrchnosti. Ale i ve městě hynul dobytek. V kronice města Hranic je zaznamenáno, že tam roku 1712 ve dvou měsících padlo přes 350 kusů hovězího dobytka a později hynuly i ovce a černý dobytek⁶⁸

Další nařízení vydané v Brně 18. listopadu 1709 je podobné pražskému místodržitelstvímu patentu z toho samého roku. Zemské hejtmanství markrabství moravského (podle císařského reskriptu z 5. srpna) nařizuje obyvatelům, aby byly na ochranu proti zavlečení moru z Polska a Uher uzavřeny zemské hranice a na stanovených hraničních přechodech byli do země vpouštěni jen ti, kteří zase svým pasem prokážou, jestli přicházejí z míst nezamořených morem. Patent také stanovil konkrétní hraniční přechody s Rakouskem,

⁶⁷ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 152.

⁶⁸ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 152.

Uhrami, Opavskem a Slezskem v Brněnském, Hradištském, Přerovském a Olomouckém kraji a zakazoval vstup do země jinými vedlejšími cestami, nakazoval i zničení cest a mostů přes řeky a potoky, zrušení pastvin a vybudování příkopů. K ochraně hranic měli hejtmani příslušných krajů ustanovit strážné, kteří zase měli vpouštět jen osoby nebo zboží prokázané pasem, který obsahoval kromě jména také údaje o způsobu dopravy a zboží, směru cesty a především potvrzující, že jeho držitel přichází z místa, kde se tři měsíce neobjevila nákaza, a že nepřišel do styku se žádnými podezřelými osobami. Tento pas měl být předkládán na všech místech, kterými jeho držitel procházel. Podobně jako v Čechách měly i vrchnosti na Moravě na svých panstvích u vedlejších cest a volných hranicích postavit stálé stráže a sledovat především žebráky, tuláky, zemské škůdce a podobné osoby, které by mohly snadno šířit nákazu. Zvláštní pozornost byla opět věnována Židům, kterým se nakazovalo, aby přerušili své obchodní styky s uherskými a polskými Židy. Byl jim zapovězen vstup do země jedno, jestli měli nebo neměli zdravotní pas. Vstup měli povolený pouze ti, kteří přicházeli z Čech, Slezska či Rakouska a měli pas, nebo domáci, kteří jezdili na povolená místa. Pokud by do země přišel cizí Žid, židovské obce nebo jednotlivci měli povinnost ho nahlásit. Méně přísní byli na slezských hranicích, kde se nákaza nešířila tak výrazně. Také se zde museli cestující vykazovat pasem, nebyli tu však komisaři a strážní ustanovovaní vrchnostmi jako v krajích Olomouckém, Přerovském, Hradištském a Brněnském, kteří museli informovat krajské hejtmany o případné naze. Hejtmani akorát měli každých osm dní podávat zprávu na zemské hejtmanství.⁶⁹

Zemské hejtmanství markrabství moravského vydalo další podrobné předpisy zaměřené proti zavlečení moru 22. srpna 1713. Tentokrát se předpisy týkaly hlavně hranic s Rakouskem, kde byla zřízena pohraniční místa v Brněnském, Znojenském a Jihlavském kraji. Všechny vedlejší cesty byly zrušeny, mosty přes řeky a potoky zbourány a všude byly dány tabule s českými a německými nápisy, které odkazovaly na hlavní cesty. Při hranicích měli hejtmani uvedených krajů zřídit stálou stráž, která zde měla dohlížet dnem i nocí. Na rakouské straně hranic měla být zřízena podobná hraniční místa, kde se dobytek podroboval karanténě a kde cestující předkládali zdravotní osvědčení. Bylo zakázáno obchodovat se zbožím z Moravy, především opět se zbožím, ze kterého se mohla snadno přenášet nákaza

⁶⁹ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízeních z let 1625-1720*. In: *Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení*, Praha, 1998, s. 320.

(peřiny, vlna, peří, len, šatstvo, prádlo). S ostatním zbožím (pokud mělo odpovídající vydané potvrzení) se mohlo obchodovat. O pohybu tohoto dovoleného zboží měla být vedena korespondence mezi moravskou vstupní komisí a izolačními místy na rakouských hranicích. Speciálními předpisy se také měla řídit doprava potravin a jiných věcí do Rakouska. Dodávky se měly předávat na rakouském území poblíž rakouských hranic, prodávající a kupující měli být dokonce vzdáleni jen na doslech. Rakušané na své náklady měli zapálit oheň, potom se smlouvalo o ceně a peníze položit nedaleko ohně. Každý, kdo přicházel z Rakouska, měl mít zdravotní osvědčení od královské České dvorské kanceláře. Pokud ho neměl, měl být potrestán odesláním zpět nebo dokonce zastřelením. Vrchnost měla povinnost ustanovit své strážné, kteří měli podrobně prohlížet příchozí a upozorňovat na ně vrchnost a případně je posílat k potrestání. Zvláštní pozornosti opět neušli žebraři, tuláci a zemští škůdci, kteří tedy měli být náchylnější k roznášení nákazy. Samozřejmě byla speciální pozornost věnována i Židům a jejich zboží. Zdůrazňovala a připomínala se opět potřeba vést pilnou korespondenci mezi hejtmany a strážci na hranicích o postupu nákazy. Hejtmani měli dále povinnost podávat každých osm dní zprávy zemskému hejtmanství.⁷⁰

Poslední dochovaný moravský patent pochází z 16. listopadu 1714. Královský tribunál markrabství moravského zde obyvatelům přísně nařizuje, aby dodržovali opatření na ochranu před nakažlivými nemocemi, které se rozšířily „za příčinou, že taková nařízení dílem s náležitou pilností a bedlivostí, dílem pak dokonce vykonávána nebyla, z jednoho místa do druhého skrze přehlídávání těch, kteří k ochraně a vyplňování takových nařízení ustanoveni byli, neméně skrze dopouštění schůzek a všelijakého srozumění s lidma, kteří sice v tuhých zavřech přísně držáni býti měli, jakož i skrze konečné nevhazení a vniveč uvedení v místech nakažení se vynašlého šatstva, nábytkův a mohovitostí víc a víc se vloudilo“.⁷¹ Proto se neustále obnovovala nařízení a pod hrozbou pokut nebo tělesných či dokonce hrdelních trestů se nařizovalo, aby nikdo nepřijímal a nebytoval cizí lidi bez zdravotního průkazu nebo potvrzení o karanténě, aby byl oznamován výskyt nakažlivých nemocí, aby bylo v nakažených domech spalováno šatstvo a hlavně, aby byla dodržována karanténa. „Aby žádný člověk z nakaženého do zdravého místa buďto se tejně vlouditi aneb zjevně vjíti se

⁷⁰ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 321.

⁷¹ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 321.

*neopovažoval, nýbrž v zavřeném a obklíčeném místě až do vykonání vyměřené Quarantény ustavičně zůstal a pořádného otevření a vypuštění očekával, slově nic nejmenšího před sebou bral, skrze cožby takové zlé nakažení se rozmnožiti a z jednoho místa na druhé přivláčiti mohlo.*⁷²

Patenty a nařízení proti moru máme také ze Slezska, konkrétně vydané ve Vratislavi. Velice obsáhlý Infekční řád pro Horní a Dolní Slezsko zde nechal 14. února 1680 vydat Fridrich lantkrabě Hesenský. Pod hrozbou přísných trestů nařídil jeho dodržování. Významný je z toho důvodu, že se od ostatních morových nařízení pro Čechy a Moravu lišil už jen rozsahem stran, těch měl 77. Obsah byl také odlišný. Zabýval konkrétními opatřeními pro různé skupiny obyvatelstva (vrchnost, duchovní, lékaře, majitele a obyvatele domů, řemeslníky, hospodské, cestující osoby, nemocné nebo hrobníky), ale také obsahuje rozsáhlé medicínské „*Pest-Consilium*“⁷³ s podrobným popisem způsobů prevence a léčby i symptomů nemoci, s důkladným seznamem doporučených medikamentů a ceníkem léků dostupných ve vratislavských lékárnách.⁷⁴

Ještě jedno nařízení, které se toho předešlého infekčního řádu dovolává, vydal královský vrchní úřad vévodství slezského 30. června 1710. Nařizuje přísné postupy proti těm, kteří by přicházeli do země z polských oblastí zamořených morem, a také proti těm, kteří by jim v tom pomáhali. Opět se požadovalo předkládání zdravotních osvědčení z míst, odkud podezřelé osoby přicházely, a kterými procházely. Osvědčení musely mít jak osoby, tak zboží. Varoval před používáním falešných pasů a hrozil za ně přísnými tresty. Nabízel dokonce odměnu třiceti slezských tolarů tomu, kdo upozorní na nedodržování zákazu. Tato příslušná osvědčení měla dokazovat, že jejich držitelé ani zboží se po dobu čtyřiceti dní nenacházeli v žádném zamořeném místě. K vyhotovování osvědčení byli zřízeni tzv. moroví přísední. V dokumentech už nebylo jen jméno osoby, ale i její popis (stav, věk, vlasy, vousy, oblečení). Opět musely být dokumenty potvrzovány na všech místech, kterými dotyčná osoba prošla. Zvláštní pozornost si opět zasloužila příze, len, lněné plátno, peří, vlna a podobné

⁷² RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízeních z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 322.

⁷³ Plán proti škůdci.

⁷⁴ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízeních z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 327.

zboží, ve kterém se snadno mohla převážet nákaza. Překupníkům se zakazovalo toto zboží skupovat. Ti, kdo toto zboží sami vyráběli a prodávali, měli mít osvědčení o tom, že ony suroviny nepochází ze zamořeného místa. Kdo by falšoval zdravotní osvědčení nebo nabízel pomoc při obchodu s tímto zbožím, měl být potrestán smrtí. Žebráci měli zakázán vstup do měst a vesnic.⁷⁵ Také byli napomínáni lékaři a lékárníci, aby měli vždy k dispozici dostatek předepsaných léků.⁷⁶ Patent končil vyjmenováním prostředků k ochraně proti morové nákaze nebo jak jí léčit. Byly zde uvedeny i recepty na přípravu léčebných prostředků.⁷⁷

Můžeme shrnout, že české, moravské a slezské patenty se vždy vztahovaly na území celé země, bez výjimky. Vždy celoplošně, nikdy ne jen ke konkrétnímu městu, jako například patenty z Řezna.⁷⁸

2.3.2 OBYVATELSTVO

Na Moravě umírali lidé na mor ve stejném čase jako v Čechách, tedy v srpnu roku 1713 a dokonce v obou zemích panovaly ty samé poměry. Některé kraje a města na Moravě byly nákazou hodně postiženy, jinde zůstala města úplně ušetřena a do některých krajín se mor vůbec nedostal. Silně trpělo město Olomouc, během dvou let tam zemřelo skoro dva tisíce osob. Naopak Brno, jak bylo zmíněno výše, nebylo postiženo vůbec a to asi právě proto, že se tam včas zavedla a následně dodržovala veškerá zdravotní opatření a po celou dobu trvání moru byla přísně prováděna. Z města byli vyklizeni všichni Židé, také zbytečné služebnictvo a studenti byli posláni domů na prázdniny. Silnice a cesty kolem města byly překopány a uzavřeny palisádami, a když někde zůstal otevřený průjezd, tak tam byly rozestavěny stráže. Z četných venkovských míst byli do Brna sezváni lékaři a fyzikové a také

⁷⁵ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 327.

⁷⁶ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha, 2004, ISBN 80-7254-424-1, s. 66.

⁷⁷ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 327.

⁷⁸ RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha, 1998, s. 321.

lékařská fakulta v Praze byla požádána, aby vyzvala lékaře v Čechách, kteří by byli ochotni se odebrat za dobrou odměnu k léčení morem nemocných osob na Moravě a zejména v Brně⁷⁹. Kdo se ale do Brna chtěl dostat, musel mít průvodní list, že přichází ze zdravé krajiny, a dokonce i předměstští obyvatelé byli jen s lístkem od svého rychtáře do vnitřního města vpouštěni. Městské brány byly hned za prvního šera uzavírány a za pozdního jitra otevírány. Kdo ze zamořené krajiny přicházel, musel se podrobit několikadenní karanténě před městem, a z toho důvodu bylo kolem města zřízeno několik lazaretů. Také byly ve městě zakázány všechny veřejné zábavy a tance, divadelní hry a plesy, hostiny a krčmy musely být hned po čepobití⁸⁰ zavírány. Po čas morové rány bylo podle obyčeje ve městě uspořádáno několik velkých procesí se zázračným obrazem Matky Boží z kostela sv. Tomáše. Těchto průvodů se zúčastňovalo zemské úřednictvo, šlechta, městské zastupitelstvo, vojenská posádka z tvrze Špilberku a tisíce obyčejných lidí.⁸¹

Kromě Olomouce, kde dali z vděčnosti po vymizení moru postavit sochu Nejsvětější Trojice, řádl mor nejvíc v Mikulově, „*kde nečisté město židovské bylo pravým plemeništěm nákazy, odkud mor do všeho okolí roznášen byl.*“⁸² Když se tamní studenti pokoušeli zachránit útekem do Brna, byli už z dálky od uzavřeného města odehnáni a podobně se jich báli v okolních sousedních městech. Také Přerov byl krutě zasažen morem, od 18. července 1715 do 2. února 1716 zemřelo 956 křesťanů a 78 Židů. Ze všech obyvatel jich tady přežilo pouhých 82. I tady z vděčnosti na památku postavili na náměstí sochu. Po celou dobu byl Přerov obklopen vojskem, aby nikdo nemohl vyjít z města ani do města. Podobně krutě byla morem postižena města Vyškov a Hranice. V jiných městech zase zůstali ušetřeni od moru, jako třeba v Uherském Hradišti, kde z vděčnosti měšťanstvo postavilo sochu jak Panně Marii, tak také kapli sv. Šebestiána, která se využívala při pohřebních obřadech.⁸³

⁷⁹ ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713 a v letech následujících*. In: *Časopis lékařů českých*, 42, 1961, s. 1337.

⁸⁰ Nařízená večerka.

⁸¹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 152-1533.

⁸² SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 153.

⁸³ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 153-154.

3. ZDRAVOTNICTVÍ

S politickou stabilizací po třicetileté válce zesílil absolutistický stát také své snahy o zlepšení zdravotních poměrů. Byl posílen odborný dohled nad pražskými špitály a nemocnicemi. Nařízení z druhé poloviny 17. století a počátku 18. století byla zaměřena především na léčení epidemie a chudých, nejčastěji právě s panujícími morovými epidemiemi. V morovém řádu pro Čechy z roku 1649 je odpovědnost za zdravotnická opatření ještě kladena krajským a městským úřadům. Pozdější normy (místodržitelství patent o odstranění žebroty z roku 1661, morový řád pro Prahu z roku 1679 nebo místodržitelství dekret o povinnostech pražských městských fyziků z roku 1714) už přímo vymezují povinnosti příslušných úředních (krajských nebo městských) lékařů, včetně povinnosti dohledu nad špitály.⁸⁴

Výsadní postavení v rámci systému zemského zdravotnictví měla pražská lékařská fakulta. Jezuitská bula spojené univerzity z roku 1624 předpokládala dohled fakulty nad zemským zdravotnictvím, ten jí byl výslovně přiznán císařským reskriptem z 25. dubna 1651 a rozveden ve fakultních statusech (konečná verze z roku 1690).⁸⁵

Péče o obyvatelstvo byla v té době z větší části svěřena tzv. zemským nebo krajským přísežným fyzikům a zemským nebo krajským přísežným chirurgům⁸⁶. Fyzici byli obvykle doktoři medicíny, zvaní též „*medici*“.⁸⁷

Z roku 1713, kdy vypukla v Praze i na jiných místech v Čechách morová epidemie dýmějového moru, máme zprávy o tom, že v každém ze tří pražských měst měl být jeden

⁸⁴ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., *Pražské špitály a nemocnice*. Praha, 1999, ISBN 80-7106-315-0, s. 27.

⁸⁵ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., *Pražské špitály a nemocnice*. Praha, 1999, ISBN 80-7106-315-0, s. 27.

⁸⁶ Pod pojmem chirurg se myslí pracovník vyučený u mistra chirurga, tedy s nižším lékařským vzděláním než vysokoškolsky vzdělaný doktor medicíny. Titul zemský fyzik (tj. doktor medicíny) a zemský chirurg neznamená, že teritoriem jejich působnosti byla celá česká země, ale to, že byli placeni ze zemských peněz. In: ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714*. In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976, s. 142.

⁸⁷ ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713 a v letech následujících*. In: Časopis lékařů českých, 42, 1961, s. 1337.

zemský fyzik a jeden zemský chirurg. Mimo přísežných fyziků a chirurgů působili v Praze v době epidemie i jiní lékaři, ať už měli titul doktora medicíny či chirurga. Mnohdy to byli jen tzv. barbíři nebo lazebníci. Jedním z prvních, kdo upozornil na nebezpečí moru v Praze už v březnu 1713, byl doktor Ludvík H. Voos.⁸⁸

3.2 LÉKAŘI A JEJICH PLATY

Na Starém Městě pražském působil v době epidemie Václav Ignác Pawlowsky (Pavlovský), který byl fyzikem již od roku 1692. Staroměstský přísežný chirurg byl Adam Riedl. Na Novém Městě sloužil doktor Adam Jäkl (Jekl), původem z Bystřice. Novoměstským přísežným chirurgem byl Leisten. Malostranským fyzikem byl doktor Ferdinand Meissner, původem z Litoměřic, od roku 1710 mimořádný profesor pražské lékařské fakulty. Na Malé Straně byl na počátku epidemie přísežným chirurgem Jakub Schutzbrett, ten ale požádal v srpnu roku 1713 o zproštění ze své funkce. Na Malé Straně a v malostranském lazaretu se pak vystříдалo hodně tzv. morových chirurgů.⁸⁹

Takový staroměstský zemský fyzik měl k sobě většinou nějakého zástupce, například zemský fyzik Václav Ignác Pavlovský (pro vysoké stáří) měl svého zástupce v doktoru Antonínu Ignáci Schamském. Ten je znám jako autor protimorových spisů.⁹⁰ Děлил se s ním o svůj plat zemského fyzika na polovinu, mimo to dostával Schamský obvyklý plat doktorů medicíny zaměstnaných v době epidemie, což bylo 50 zlatých měsíčně, a bylo mu také slíbeno místo zemského fyzika v některém z krajů. Toho se ovšem nedočkal, v Praze sloužil až do konce epidemie. V roce 1714, když v létě vypukl mor v Lounech, odjel tam a sloužil opět až skoro do konce epidemie. Dvakrát onemocněl a v lednu 1715 zemřel. Vedle

⁸⁸ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713 a v letech následujících*. In: Časopis lékařů českých, 42, 1961, s. 1337.

⁸⁹ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713 a v letech následujících*. In: Časopis lékařů českých, č. 42, 1961, s. 1337.

⁹⁰ŽEŽULČÍK, J., *Rána morová. K výročí ukončení posledního moru v českých zemích na přelomu let 1715-1716*, Okresní vlastivědné muzeum v Novém Jičíně, 1996, s. 7.

Schamského byli na úrovni doktorů medicíny, tzn. s měsíčním honorářem 50 zlatých, na Starém Městě zaměstnání ještě doktor Langhof, kandidát medicíny Laterna a místní plukovní felčář Novacius. První z nich zemřel již v říjnu, druhý hned po svém nástupu, třetí pracoval necelý měsíc. Z chirurgů, kromě stálého staroměstského chirurga Riedla, pracovali na Starém Městě jako moroví chirurgové ještě Georg Glocker, a to od začátku epidemie až do listopadu, Lerch a Mařejčíka, kteří zemřeli brzy po nástupu do služby. Plat chirurgů byl 32 zlatých, 53 krejcarů a 3 dvacetníky měsíčně. Přísežný zemský chirurg Riedl dostával tento plat ještě ke svému ročnímu platu zemského chirurga.⁹¹

Na Novém Městě byl zemským fyzikem doktor Adam Jekl, který byl brzy po začátku epidemie obviněn, že zanedbává nemocné. Na rozkaz místodržitelství z 27. září 1713 byl zadržen v Karolinu a teprve 20. října po složení přísahy a kauce byl propuštěn. Neměl potom na starosti celé Nové Město, už tehdy rozsáhlé, i když mělo méně obyvatel než Staré Město. Jekl se staral o pacienty v Podskalí, v okolí sv. Kateřiny a na Vyšehradě. Vedle svého platu měl až do doby svého „procesu“ 50 zlatých měsíčně. V době jeho zadržení sloužil v Podskalí za obvyklých 50 zlatých kandidát medicíny Meller, původem ze Slezska.⁹²

Ve Zderazské čtvrti sloužil doktor De Boing, který ale brzy po vypuknutí epidemie zemřel, a byl nahrazen doktorem Ringsem, který sloužil ještě ve Štěpánské čtvrti a ve Slepé bráně. Na základě toho dostal dvojnásobný plat 100 zlatých měsíčně. Slepá brána byla používána jako tzv. „probierhaus“, bývalo tam i 200 nemocných pohromadě.⁹³ Na všech třech působištích měl po ruce chirurga Martina Lachače, nejspíše po celou dobu epidemie, a další čtyři chirurgy, kteří zde působili krátký čas. Plat měli obvyklý, 38 zlatých, 53 krejcarů a 3 dvacetníky.⁹⁴

⁹¹ ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714*. In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976, s. 140.

⁹² ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714*. In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976, s. 140.

⁹³ ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714*. In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976 s. 140.

⁹⁴ ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714*. In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976, s. 141.

V Jindřišské čtvrti a na Poříčí sloužil od počátku do února doktor Globitz. Jemu pomáhal čtyři měsíce kandidát medicíny Leopold Radischt, který později působil v Bubnech a v Holešovicích. Globitz i Radischt dostávali 50 zlatých v době velkého nebezpečí, když polevilo, dostávali tzv. čekatelné, 35 zlatých měsíčně až do konce května. Podobně i Rings dostával za Zderazskou čtvrť v době menšího nebezpečí 20 zlatých měsíčně.⁹⁵

Podobně jako novoměstský fyzik Jekl, tak i novoměstský chirurg Leisten byl obžalován, že neplní své povinnosti a to hlavně proto, že nebydlel na Novém Městě ale na Malé Straně, a panovala obava, že nebude moci včas docházet ke svým pacientům. Na nátlak místodržících se sice přestěhoval a v domě „U tří lip“ vyvěsil své chirurgické znamení, ale ve skutečnosti dál bydlel na Malé Straně. Přesto však sloužil po celou dobu epidemie a vedle svého platu zemského chirurga dostával ještě 38 zlatých, 53 krejcarů a 3 dvacetníky morového přídatku měsíčně.⁹⁶

Na Malé Straně, která byla nejmenší z pražských měst co do rozlohy i počtu obyvatel, působil jako morový lékař zemský fyzik Ferdinand Meissner až do poloviny listopadu. Potom jej vystřídal kandidát medicíny Peter Quarin. Zajímavostí je, že jemu, podobně jako jiným kandidátům medicíny, byly odpuštěny za služby v době moru poplatky při promoci. Quarin vykonával do května jen příležitostné služby a jeho plat byl 35 zlatých měsíčně. V následujícím roce nastoupil jako morový lékař v Žatci.⁹⁷

Malostranský zemský chirurg Jakub Schutzbrett požádal o zproštění ze své funkce již v srpnu 1713. Na Malé Straně a v malostranském lazaretu se pak vystříдалo hodně tzv. morových chirurgů. Po Schutzbrettovi bylo místo přiděleno vdově po morovém chirurgovi Slaukovi, s podmínkou, že bude zaměstnávat provizora. Tito provizoři také pracovali v malostranském morovém lazaretu. Byl to chirurg Georg Vogl, který roku 1715 sloužil jako morový chirurg v Novém Bydžově, potom chirurg Caldierer.⁹⁸ V době epidemie se zde pak

⁹⁵ ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714*. In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976, s. 140.

⁹⁶ ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714*. In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976, s. 140-141.

⁹⁷ ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714*. In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976, s. 141.

⁹⁸ ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713 a v letech následujících*. In: Časopis lékařů českých, č. 42, 1961, s. 1337.

vystřídali dva chirurgové Raser a Wiedemann. Měli obvyklý plat 38 zlatých, 53 krejcarů 3 dvacetníky.⁹⁹

Pražské Židovské Město měl, až do ustanovení zvláštního chirurga Jana Kellera v roce 1714, na starosti staroměstský fyzik a staroměstský chirurg. V době morové epidemie 1713-1714 tam byl činný chirurg Bock, který ze začátku pracoval dva měsíce ve staroměstském lazaretu. Židé však měli i své vlastní lékaře a chirurgy. Například na náhrobku Šalamouna Gumpertze na Starém židovském hřbitově v Praze je napsáno „*Vrhl svůj život v sázku a neopustil naši obec, aby mohl zachraňovat životy ostatních.*“¹⁰⁰ Podle roku jeho úmrtí (1728) je možno soudit, že je myšlena jeho činnost v době morové epidemie v letech 1713 a 1714. Soupis týdenních mezd židovským osobám zaměstnaným v době epidemie ale jeho jméno neuvádí. V soupisu se dozvídáme o čtyřech bradýřích, kteří byli zaměstnáni v souvislosti s epidemií. Každý z nich dostával týdně 4 zlaté. Židé měli v ghettu také čtyři ošetřovatele, kteří měli mzdu 2-3 zlaté, a 4 ošetřovatelky, které měly mzdu 53 krejcarů až 2 zlaté. Ani mzdy celkem čtyř nosičů mrtvol nebyly stejné, stoupaly od 2 až ke 4 zlatým. Jejich 17 pomocníků mělo mzdy od 17 krejcarů až po 1 zlatý. Ten, kdo šel s vozem vezoucím mrtvé, dostával 2 zlaté. Ze tří osob, které dávaly pozor na přenášení mrtvých, dostávaly dvě po 4 zlatých a jedna 3 zlaté.¹⁰¹

Z uvedeného vyplývá, že zdravotnický aparát ustanovený v době bez epidemií, musel být v mnoha případech nahrazen a doplněn dalšími zdravotnickými pracovníky. V srpnu 1714 byl vyhlášen patent o povinnostech pražských zemských fyziků, který je také jedním z dokumentů, které nabádají ke zvýšení péče zdravotního stavu obyvatelstva, vyvolaného bezprostředním nebezpečím. Měl se podle něho zvýšit i počet zemských chirurgů v pražských městech, z dosavadních tří (z doby před epidemií) na pět. Obecně lze říci, že chirurgové

ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714.* In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976, s. 141.

¹⁰⁰ ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714.* In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976, s. 141.

¹⁰¹ ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714.* In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976, s. 142.

v Praze měli nižší platy, než ty mimopražští. Možná to bylo kvůli tomu, že se nikomu do těch vzdálených měst nechtělo, a tak bylo třeba je motivovat peněženě.¹⁰²

Podobnou neochotu jako lékaři měli k trpícímu lidu i lékárníci, kteří si ze strachu před možným morovým nakažením vymohli od akademického senátu dovolení, že lidé přicházející s lékařskými recepty nesmí vstoupit do lékárny, ale jenom prostrkovat recepty pootevřenými dveřmi, které si od nich lékárníci s pomocí kleští vezmou a stejnou cestou, pomocí kleští, jim podají léky. Léky také podražily, takže je ani chudí využívat nemohli. Židovští lékárníci pak byli dle úsudku akademického senátu „*lidé zcela neuměli*“¹⁰³, kteří nejsou schopni zhotovit pořádný lék a jen vydávají lektvary, které nemocným lidem ještě škodí. Ale ani lékařská fakulta pražská nebyla v tomto ohledu lepší, jak to dokazuje její spis *Pražský řád infekční* vydaný pouze v němčině. Doporučovala se tu nemocným především modlitba a odříkávání žalmů, chvalozpěvy ke svatým patronům proti moru, sv. Rosalii, sv. Šebestiánu, sv. Rochu, sv. Antonínu a sv. čtrnácti pomocníkům. V druhé kapitole se doporučuje kněžím, jaký mají nosit oděv a jaké prádlo, když se chystají k nemocným, uvádí se zde léky pro bohaté a jiné pro chudé, např. vykuřovadlo, jiné pro bohaté a jiné pro chudé. Jako obzvlášť dobrý prostředek proti moru se doporučuje nosit na srdci morový šátek, který má viset na šňůrce kolem krku. Univerzitní senát vyzval pražské knihtiskaře, aby se přihlásili ti, kteří jsou ochotni tisknout toto lékařské dílo zadarmo. Nepřihlásil se jediný, takže ho musela vytisknout zemská tiskárna Helmova.¹⁰⁴

¹⁰² ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714*. In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976, s. 142.

¹⁰³ ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714*. In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976, s. 142.

¹⁰⁴ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 140-141.

3.3 LAZARETY A ŠPITÁLY

Vůbec asi nejstarší lazarety a špitály u nás byly postaveny pro malomocné. Zmínky o tom pocházejí už ze 14. století.¹⁰⁵ Potom přibýly novější, například špitál sv. Pavla v dnešním Karlínu, který byl zřízený kvůli „*francké nemoci*“ z roku 1502.¹⁰⁶ Tehdy se chudých nemocných štítil kdekdo, „*ba ani do svých domů jich přijímati nechtěli, z čehož přišlo, že po ulicích, po březích, haldách ubozí nakažení lidé leželi*“.¹⁰⁷ Potom, když konšelé nakazovali z rynku donést pro lepší vizuálnost dřevěné krámy a boudy na Špitálsko, nemocní se okamžitě shlukli pod takto vytvořený přístřešek a vlastně bezděky přiměli konšely k tomu, aby na místě postavili špitál. Mnoho dobrodinců dalo přivést tolik kamení, že nakonec byl postaven i chrám. A do těchto špitálů potom byli posíláni nemocní morem. Jak hlásá morní řád z roku 1585: „*O tom každý věděti má, že v každém městě pražském pro lid obecní a služebný jistá místa obrána jsou, jedno v špitále u sv. Pavla, druhé v domě zádušním u Betléma, a v Hrádku na Zderaze iv špitále sv. Alžběty a u sv. Jana za Oujezdem. Jestliže by koho Pán Bůh navštívití ráčil, aby ihned hospodářové toho nemocného v dotčená místa donést dali, k čemuž vozíkové s koňmi nařízení jsou, kdež i osoby jisté v týchž místech k opatrování proti jisté záplatě obrány jsou.*“¹⁰⁸

Někdy také najali pražští konšelé při moru pro nakažené chudé lidi, řemeslnické čeledíny a pro podruhy soukromé domy, ale ty nesměly stát někde v centru, a založili v nich lazarety.¹⁰⁹ Roku 1603 slibovali pražští konšelé nemocným „*náležitou v lazaretech stravu*“, „*čistotné lůžko*“, hlídače, lékaře, lazebníka a kněze. Náležitou stravu slibují proto, „*aby mnozí bojíce se nedostatku někde v soukromí své nemoci nezapírali*“.¹¹⁰ Peníze na náklady na tyto morní lazarety musely být v podstatě vyžebrány od dobrodinců, protože dokud se

¹⁰⁵ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 213.

¹⁰⁶ Nejspíše se podle příznaků jednalo o syfilis, jinak také česky příjice. Staročestina si nemoc pojmenovala po Francouzích a říkala jí také nemoc francká, sněť č. věnec francouzský.

¹⁰⁷ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 213.

¹⁰⁸ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 213-214.

¹⁰⁹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 214.

¹¹⁰ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 214.

nežebrale „*nemocní v lazaretech více hladem než nemocí stonali*“. I proto roku 1598 „*nařízeny dvě osoby jazyka obojího, ty aby každou sobotu s pokladnicemi do jednoho každého domu šly a prosily na vychování těch nemocných a jiných, kdož jim posluhují*“.¹¹¹ V létech předchozích se nařizovalo čtrnácti vybraným osobám z celé Prahy chodit žebrat, ale o tom, jakým jazykem hovořily, tu není nic uvedeno.¹¹² Na posluhování po lazaretech byly najímány starší ženy, obvykle tři nebo čtyři.¹¹³

Další nařízení vzniklo až v 16. století. Jednalo se o to, že byli ustanoveni někteří lékaři k veřejné službě nebo „*přinejmenším rozumní barvíři a lazebníci, aby k nim lid obecný o radu se utíkati mohl*“.¹¹⁴ Jejich povinností také bylo občas nahlédnout do lazaretů. K lékařům a lazebníkům, kteří sem museli pravidelně docházet „*na náklad k tomu jistými prostředky obraný*“¹¹⁵, bývali přidáni také lékárníci. Bylo samozřejmé, že všem těmto vybraným odborníkům, kteří se starali o nemocné morem, bylo zakazováno chodit mezi zdravé lidi.¹¹⁶ Po bitvě na Bílé hoře byly zřízeny komise, které dohlížely na špitály a v jejich čele stál vždy někdo z řádu milosrdných bratří.¹¹⁷

12. srpna 1713 císař dekretem nařizoval zřídit lazarety na předměstích. Byl zřízen malostranský lazaret, lazaret pro Staré a Nové Město v Karlínu a lazaret pro Židy u Olšan, v sousedství židovského morového hřbitova, kde byl lazaret již v době morové epidemie roku 1680. Také malostranský lazaret existoval již z doby epidemie roku 1680.¹¹⁸ Tyto příležitostné lazarety měly blíže svým posláním k soudobým i pozdějším nemocnicím. Byly zřízeny za epidemie dýmějového moru v letech 1679-1680 za hradbami pražských měst,

¹¹¹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 214.

¹¹² SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 214.

¹¹³ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 214.

¹¹⁴ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895s. 214.

¹¹⁵ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 214.

¹¹⁶ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 214.

¹¹⁷ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 214.

¹¹⁸ ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713 a v letech následujících*. In: *Časopis lékařů českých*, 42, 1961, s. 1337.

například na rozhraní Smíchova a Košíř, v Jinonicích, v Butovicích a na Karlínském úpatí Vítkova.¹¹⁹

Špitály i nově vznikající nemocnice (odpovídající názvu nemocnice byla pouze u milosrdných bratří a u alžbětinek) stále spadaly pod městské úřady, respektive církevní řády. Vliv státních orgánů a fakulty se jich týkal jen zprostředkovaně, skrze dohledu nad lékaři a chirurgy, kteří docházeli do špitálů, nebo v nich trvale pracovali.¹²⁰

O tom, komu ten daný špitál bude poskytovat péči a v jakém rozsahu, rozhodoval jak záměr zakladatele, tak výše finančních zdrojů. Důležitým byl i způsob, jakým měl být špitál spravován a organizován. Zřízení špitální nadace nebylo jen právním úkolem, ale vyžadovalo především zabezpečení hmotnými prostředky, ať již nemovitým či movitým majetkem, pravidelnými platy, daňovými úlevami, výnosy mýt a pokut, jednorázovými dary, odkazy a podobně. Základní jmění darované fundátory bylo dále rozmnožováno, často jejich potomky, kteří si i nadále zachovávali zakladatelská práva. Zvláště významná byla privilegia a úlevy udělované panovníkem. Nejbohatší špitály mohly konkurovat panství menších feudálů, některé chudší se naopak musely příležitostně uchýlovat k almužnám nebo sbírkám. Zvláštní právní postavení špitálů poskytovalo jejich chovancům i jakousi právní ochranu, podobnou právu azylu.¹²¹

Správa a organizace špitálu závisela jen na vůli fundátora, který ji buď sám vykonával, nebo svěřoval jejich výkon klášteru, speciálnímu bratrstvu či městské radě. Byla oddělena správa majetku a péče o chovance. Nejvyšším úředníkem špitálu býval správce, kterému byl podřízen příslušný správní, hospodářský i ošetřující personál.¹²²

Lazaret pro Staré a Nové Město byl společný. Docházeli do něj dvakrát týdně doktor Schamský a chirurg Riedl. Byl zřízený pod vrchem Žižkovem mezi Poříčskou a Novou

¹¹⁹ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ L., *Pražské špitály a nemocnice*, Praha, 1999, ISBN 80-7106-315-0, s. 41.

¹²⁰ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ L., *Pražské špitály a nemocnice*, Praha, 1999, ISBN 80-7106-315-0, s. 27.

¹²¹ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ L., *Pražské špitály a nemocnice*, Praha, 1999, ISBN 80-7106-315-0, s. 18-19.

¹²² SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ L., *Pražské špitály a nemocnice*, Praha, 1999, ISBN 80-7106-315-0, s. 19-20.

branou přizpůsobením jednoho zakoupeného a jednoho najatého dvora. Vznikl na návrh doktora Ringse na sezení lékařské fakulty 20. srpna 1713, kdy se usneslo, že lazaret má být zřízený pro všechna pražská města v budově hraběte Kupferwalda.¹²³ V lazaretu byly místnosti pro duchovního, lékaře, chirurga a ostatní zaměstnance. Jako lékař působil tam medik Boll, který není uváděn jako doktor medicíny. Plat měl 100 zlatých měsíčně a 100 zlatých na léky, které pro pacienty sám připravoval. Působil od počátku až do ledna 1714. Dále tam pracovali ještě tři další chirurgové, z toho jeden (Bock) pouze dva měsíce, druhý až do konce a třetí pouze do ledna. Mimo honoráře dostávali chirurgové v lazaretu 60 zlatých za přípravu náplastí. Duchovní, chirurgové a lékař ovšem nebyli jedinými zaměstnanci lazaretu. Býval tam obvykle ještě hospodář nebo inspektor, který se staral o zásobování, ošetřovatelé i ošetřovatelky (někdy také nazývaní sloužícími nebo hlídači či hlídačkami). Zřejmě po smutných skutečnostech se jim v morových řádech přikazovalo, aby nemocné nebili, netrýznili a nosili jim teplé jídlo.¹²⁴

Malostranský lazaret na rozhraní Smíchova a Košíř existoval již z doby předešlé morové epidemie, z roku 1680. Tehdejší sanitní komise dala za přispění všech tří pražských měst v dolních Košířích poblíž malostranského hřbitova, bývalého dvorce Barbory Dohalské, zbudovat lazaret pro celou Prahu. Po skončení morové epidemie byly budovy různě pronajímány, až nakonec úplně prodány, ale jen s podmínkou, že je majitelé dají k dispozici v případě další epidemie moru. Proto byly budovy v roce 1713 od stavů pro lazaret zabrány, upraveny a 20. srpna toho roku v nich začali být umístováni nemocní. Lazaret ovšem nepřijímal tentokrát nemocné z celé Prahy, ale jen z Malé Strany a Košíř. Podle záznamů profesora lékařské fakulty Františka Löwa z Erlsfeldu tam zemřelo v době morové epidemie od 1. září 1713 do konce ledna 1714 402 osob.¹²⁵ Jako lékař a chirurg sloužil v malostranském lazaretu Karel Slauka, a to až do poloviny prosince, kdy zemřel. V lednu zemřel jeho nástupce Gockélius. Také další chirurg Kriesinger a jeho pomocník brzy zemřeli. Od prosince do konce epidemie zde sloužil chirurg Calderer, který dříve působil na Novém

¹²³ ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713 a v letech následujících*. In: Časopis lékařů českých, 42, 1961, s. 1337.

¹²⁴ ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714*. In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976, s. 140.

¹²⁵ ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713 a v letech následujících*. In: Časopis lékařů českých, 42, 1961, s. 1337.

Městě za 50 zlatých měsíčně. Také zde působil chirurg František Ritter. Na Malé Straně v tamějším lazaretu sloužil také nějakou dobu kandidát medicíny Meller, který pracoval předtím v Podskalí za doby Jeklova procesu. Mimo tato místa působil i ve Smíchovském chudinském domě poblíž Vltavy, kde v době epidemie také hodně lidí zemřelo.¹²⁶

Nemocní morem ze Starého a Nového Města nebyli přijímáni jen v malostranském lazaretu, ale byl pro ně také zřízen zvláštní lazaret v Karlíně. Této části Prahy, u někdejšího špitálu sv. Františka z roku 1253 i podle špitálu při tomto kostele, se říkalo Špitálsko nebo Špitálské pole.¹²⁷ Lazaret stál na pozemcích koupených za 200 zlatých od Jana Nováka a na části vinice odkoupené od Pavla Vyšína. Podle plánů sestával lazaret ze čtyř místností pro nemocné, jedné starší budovy a jedné budovy, ve které byl byt správce a pokoj pro ošetřovatele. Také byla v plánu navržena zvláštní budova pro duchovní a lékaře. V tomto staro-novoměstském lazaretu zemřelo v době od 22. srpna 1713 do konce března 1714 podle některých zpráv 958 osob, podle jiných od začátku září do konce března 924 osob.¹²⁸

Všichni nemocní morem ale nebyli uloženi jen v těchto dvou lazaretech. Mimo ty, kteří stonali doma, na zahradách, ve vinicích a v pražském okolí, byli někteří také umisťováni v malých starších lazaretech. Ty byly u Betlémské kaple, sv. Štěpána a u sv. Jana u vody. Mnoho chudých Pražanů také zemřelo na mor v chudobinci na Smíchově, který byl zřízen na pozemcích bývalého dvora na křižovatce cest do Zbraslavi, Prokopského údolí, Prahy a Jinonic. I když byl tento chudobinec zřízen, aby v něm mohli být izolováni zdraví chudí pražští obyvatelé, zemřelo v něm na mor za dobu epidemie 123 osob.¹²⁹

V židovském lazaretu byli zaměstnáni dva muži za plat po 4 zlatých, 30 krejcarů týdně, dva po 3 zlatých, tři po 2 zlatých, 3 krejcarech a dalších 32 pomocníků za plat po 2

¹²⁶ ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714*. In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976,, s. 141.

¹²⁷ KOVAŘÍK, P., *Klíč k Pražským hřbitovům*, Lidové noviny, 2001, ISBN 80-7106-486-6, s. 293.

¹²⁸ ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713 a v letech následujících*. In: Časopis lékařů českých, 42, 1961, s. 1338.

¹²⁹ ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713 a v letech následujících*. In: Časopis lékařů českých, 42, 1961, s. 1338.

zlatých týdně. Dva hlídači pokladny dostávali po 1 zlatém, a 12 chudých studentů, kteří se za obec denně modlili, dostávali dohromady 9 zlatých týdně.¹³⁰

Uvažovalo se dokonce o zachování lazaretů v podobě nemocnic pro pozdější dobu. Neustále se ukazovala stále naléhavější potřeba větších a větších nemocnic na místě příležitostně zřizovaných lazaretů a ukládání nemocných ve špitálech, které sloužily spíše jako chudobince a starobince. Sanitní komise zřízená v době epidemie, jejími členy byli Maxmilián Krakowský hrabě z Kolowrat, Václav hrabě z Guttensteinu a Petr Birelli, navrhovala císaři 28. května 1714, aby zůstal zachován lazaret staro-novoměstský a malostranský a také chudinský dům na Smíchově. Všechny tyto ústavy byly postupně zrušeny, maximálně byly částečně udržované, kdyby přišla další epidemie. Z toho důvodu byli k budovám určeni správci, kteří měli dbát o zachování budov v použitelném stavu. Jeden z těchto správců a to v lazaretu malostranském byl lazebník Frischmann. V bývalých lazaretech byli pak po nějakou dobu umístováni chudí. Ani to se však zřejmě neudrželo. Zdá se, že jako nejstarší lazaret byl potom uváděn pražský chudobinec v Tůních, založený 1732. Sem byli chovanci mimo děti ze zmíněného smíchovského chudobince roku 1733 převedeni.¹³¹

Praha tedy neměla s výjimkou nemocnice Milosrdných bratří Na Františku, založené v roce 1620¹³², až do zřízení všeobecné nemocnice v roce 1790 žádný ústav, který by byl vysloveně určený k ošetřování nemocných. Péče o nemocné se i po skončení epidemie z roku 1713 děla stále společně s péčí o lidi staré a sociálně slabé. Sloužily k tomu nadále špitály a špitální fondy.¹³³

¹³⁰ ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714*. In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976, s. 142.

¹³¹ ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713 a v letech následujících*. In: Časopis lékařů českých, 42, 1961, s. 1338.

¹³² Nemocniční péče zde existovala od poloviny 14. století. Dekret od císaře Ferdinanda II. získali milosrdní bratři až 24. prosince 1620. SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ L., *Pražské špitály a nemocnice*, Praha, 1999, ISBN 80-7106-315-0, s. 31.

¹³³ ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713 a v letech následujících*. In: Časopis lékařů českých, 42, 1961 s. 1338.

3.3.2 PÉČE O NEMOCNÉ

Lidé, kteří se nakazili morem a zůstali u sebe doma, neměli pochopitelně žádné soukromé ošetřovatele, žádné doktory. Důvod byl jasný, mediků nebylo dost ani v dobách „zdravých“, natož když se městem šířil mor. Nestačili ani lazebníci ani bradýři a nemocní se museli spokojit s léčením bab, židů a kohokoliv. Kdo byl zámožnější, toho lidé neopustili, i když se ho příbuzní štítily, ale vždycky našli nějakého chudého opatrovníka, který se o nemocného staral. Tak píše Rakovničtí v dopise Jindřichu Krakovskému r. 1583: „*Času morního kdo jest koho až do smrti opatroval, ten jest nejvěrnější přítel byl, a nemocní obyčejně opatrovníkům svým, když se jich krevní přátelé štítily, věci své poroučeli*“.¹³⁴ Ale všichni se nemocných neštítily. Bylo hodně lidí, kteří nevěřili v nákazu a literatura a kazatelé je v této víře utvrzovali. Například Jan Bakovský vydal knihu roku 1582, která se jmenovala: *Sedlák povycvičený, maje rozmlouvání s doktorem, že od morových bolestí žádného nakažení není, dotvrzuje*. Martin Holický mluvil roku 1600 ve svém kázání o moru: „*Lékaři chtějí, že jeden od druhého se nakazí, ale to by všickni, kteří nemocné navštěvují, se nakaziti musili a to se neděje*.“¹³⁵

Během 17. a 18. století došlo ve vývoji péče o nemocné Pražany v příslušných ústavech k řadě významných změn. Vyplývaly jak z postupné specializace výhradně na nemocné, respektive některých jejich skupin, tak z pomalu se zlepšujících diagnostických a terapeutických možností. Vedle stávajících špitálů vznikly v následujícím století dvě skutečné nemocnice, pečující pouze o nemocné, a to milosrdných bratří Na Františku a alžbětinek Na Slupi. První z nich se zaměřila výhradně na mužské pacienty, druhá na ženské. Na specifickou práci o opuštěné děti a rodičky se specializoval vlašský špitál Na Malé Straně.¹³⁶

Péče o nemocné ve špitálech se dlouho nelišila od péče o ostatní chovance a vedle poskytnutí útulku a stravy neposkytovala víc, než ošetření a obvázání ran, podávání utišujících a desinfekčních prostředků, převážně rostlinného původu, nebo pouštění žilou.

¹³⁴ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 215.

¹³⁵ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 215.

¹³⁶ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ L., *Pražské špitály a nemocnice*, Praha, 1999, ISBN 80-7106-315-0, s. 28.

Vlastně se lékařská pomoc nelišila od té, kterou mohli pacienti dostat ve svých domovech. Denní režim chovanců ve špitálech upravovaly od 16. století domácí řády, od ranního budíčku ohlašovaného zvoncem přes úklid, oblékání stejnokrojů, osobní hygienu, povinné bohoslužby, čas na jídlo i čas na zábavu. Čistota, zbožnost a pořádek ale měly ke skutečnosti daleko. Pro majetnější měšťany, kteří si mohli zaopatření ve špitále na stáří nebo v nemoci zaplatit a určitou úroveň péče si tak zaručit, byla tato možnost na svou dobu důstojným zakončením životní cesty. Osoby odkázané pouze na milosrdenství bližních nařízený pobyt ve špitále často jen uchránil před bídným živořením na ulici, poskytl jim přístřeší a nemocným aspoň základní ošetření, ale ne vždy už dostatečnou stravu. Prosby chovanců o almužny i nářky nad špitální stravou, ať už byla jakákoli, byly velmi časté. Ubohých špitálních se musel zastávat i panovník. Místům připomínající výjevy z posledního soudu se špitály blížily hlavně v dobách hladomorů a epidemií.¹³⁷

I když středověké a raně novověké špitály mohly zlepšit úroveň péče o zdraví pražského obyvatelstva jen minimálně, je jejich význam v dějinách zdravotnictví nezpochybnitelný. Byly to první zařízení pro nemocného bližního v nouzi. Jako první zařízení stály na počátku vývoje vedoucího od prvních dvanácti chovanců týnského špitálu po městské špitály předbělohorského období, až po první skutečné nemocnice 17. století a k rozsáhlým nemocničním areálům dnešní doby.¹³⁸

¹³⁷ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ L., *Pražské špitály a nemocnice*, Praha, 1999, ISBN 80-7106-315-0, s. 22.

¹³⁸ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ L., *Pražské špitály a nemocnice*, Praha, 1999, ISBN 80-7106-315-0, s. 23-24.

3.4 MOROVÉ HŘBITOVY

Staroměstský morový hřbitov byl založen roku 1680 poblíž Olšan. Toho samého roku tu byla vysvěcena kaple sv. Rocha. Po roce 1787 se stal pravidelným hřbitovem pro Staré a Nové Město.¹³⁹

Starý novoměstský morový hřbitov býval u kostela sv. Kříže na dnešním Žižkově. Barokní kostel byl postaven v letech 1717-1719. Byli tu pohřbíváni i francouzští vojáci (do šachtových hrobů), kteří zahynuli v Praze v době sedmileté války. Pohřbívalo se sem do roku 1784. Kostel byl zrušen roku 1842.¹⁴⁰ Roku 1957 byly při pozemních pracích v Čajkovského ulici na Žižkově objeveny zbytky množství koster, památek na toto ohromné, původně morové pohřebiště.¹⁴¹

První olšanský hřbitov byl původně morovým hřbitovem, sloužil za velké epidemie moru pro Staré Město. Byl vysvěcen 29. ledna 1680 svatomartinským farářem Janem Václavem Olomouckým. Hřbitov měl rozlohu 1131 sáhů. Roku 1682 tu byla postavena barokní kaple, zasvěcená patronům na ochranu proti moru, sv. Rochu, sv. Šebestiánu a sv. Rosalii.¹⁴² Protože bylo pohřebiště za hradbami města, vybral si ho císař Josef II. roku 1786 jako pravidelný hřbitov pro Staré a později Nové Město, pro obyvatele z pravého břehu Vltavy. Po zrušení olšanského farního kostela sv. Kříže roku 1842 se kaple sv. Rocha stala farním kostelem a byla proto také nazývaná kostelem povýšení sv. Kříže.¹⁴³ Přestalo se sem pohřbívat roku 1860. Zeď kolem hřbitova byla zbourána a místo bylo proměněno v park.¹⁴⁴

Za časů velkého moru v Praze byl roku 1680 založen podobně jako jiné hřbitovy i židovský hřbitov při tehdejší obci Olšany. Potom na něm bylo zakázáno pohřbívat a obnoven byl až za císaře Josefa II. roku 1787. Budova bývalého morového lazaretu se zachovala a byla

¹³⁹ *Pražská pohřebiště a hřbitovy*. Publikace k výstavě, Praha, 2006, s. 82.

¹⁴⁰ LÁNY, J., *Olšanské hřbitovy*. Praha : Elfa, 1991, ISBN 80-900197-0-6, s. 11.

¹⁴¹ KOVAŘÍK, P., *Klíč k Pražským hřbitovům*, Praha, 2001, ISBN 80-7106-486-6, s. 262.

¹⁴² KOVAŘÍK, P., *Klíč k Pražským hřbitovům*, Praha, 2001, ISBN 80-7106-486-6, s. 75.

¹⁴³ KOVAŘÍK, P., *Klíč k Pražským hřbitovům*, Praha, 2001, ISBN 80-7106-486-6, s. 75.

¹⁴⁴ *Pražská pohřebiště a hřbitovy*. Publikace k výstavě, Praha, 2006, s. 101.

využívána pohřebním bratrstvem. Hřbitov přečkal německou okupaci, až komunistický režim ho v 50. letech z větší části změnil na park. Roku 2001 byl hřbitov nově upraven, kolem byla vystavěna nová zeď s kovanou mříží. Četné dochované náhrobky byly restaurovány.¹⁴⁵

Na rozhraní Smíchova a Košíř založili roku 1680 představení Vlašského špitálu na Malé Straně nemocnici pro nakažené morem. Zemřelé začali pohřbívat poblíž. U nemocnice postavili kapli zasvěcenou Narození Panny Marie, kterou roku 1715 nahradila kaple zasvěcená Nejsvětější Trojici. Hřbitov byl používán k pohřbům i za nůkazy v letech 1713-1714 a také v letech 1771-1772. Roku 1703 byl hřbitov obehnaný zdí a uvnitř vystavěna kaple zasvěcená sv. Rochovi. Císař Josef II. roku 1786 (po pohřební reformě) určil tento hřbitov pro pohřbívání obyvatel z levého břehu Vltavy.¹⁴⁶ Na hřbitově se nepohřbívá od roku 1884.¹⁴⁷

V okolí Nového Města, poblíž hlavního chrámu horního Nového Města, sv. Štěpána, vznikl také hřbitov a to dokonce největší z tehdejších pražských. Za velkého moru roku 1350 zde bylo pochováno 3 500 mrtvých. Pohřebiště bylo využíváno do roku 1784. V období 17. a 18. století bylo využíváno jako špitální a morové pohřebiště. Po roce 1837 podlehl postupnému regulačnímu plánu a bylo zastavěno domy.¹⁴⁸

Malostranský hřbitov byl založen roku 1680 a spolu s ním tu byl zřízen morový špitál s kaplí Narození Panny Marie. Hřbitov opakovaně sloužil i v letech 1713-1714 a 1771-1772. Roku 1703 zde byla postavena kaple zasvěcená sv. Rochovi a hřbitov byl obehnan zdí. Špitální kapli Panny Marie nahradila roku 1713 kaple Nejsvětější Trojice. Podle rozhodnutí císaře Josefa II. se stal hřbitov pravidelným pohřebištěm pro obyvatele levého břehu Vltavy. Pohřbívalo se sem hlavně z Malé Strany, Hradčan a ze Smíchova. Přestalo se sem pohřbívat roku 1884 a hřbitov pustl, ale zůstal zachován. Ve dvacátých letech byla posunuta severní zeď, a pak i zbourána kaple sv. Rocha. Exhumované pozůstatky se přemístily do centra hřbitova.¹⁴⁹

¹⁴⁵ KOVAŘÍK, P., *Klíč k Pražským hřbitovům*. Praha, 2001, ISBN 80-7106-486-6, s. 236.

¹⁴⁶ *Pražská pohřebiště a hřbitovy*. Publikace k výstavě, Praha, 2006, s. 79.

¹⁴⁷ KOVAŘÍK, P., *Klíč k Pražským hřbitovům*. Praha, 2001, ISBN 80-7106-486-6, s. 271.

¹⁴⁸ *Pražská pohřebiště a hřbitovy*. Publikace k výstavě, Praha, 2006, s. 89.

¹⁴⁹ *Pražská pohřebiště a hřbitovy*. Publikace k výstavě, Praha, 2006, s. 100.

Podle někdejšího špitálu sv. Františka z roku 1253 i podle špitálu při tomto kostele se Karlínu za Poříčskou bránou říkalo Špitálsko nebo Špitálské pole. Jižně a východně od kostela se rozkládal hřbitov. Za třicetileté války Švédové kostel i špitál úplně zničili, roku 1657 se začalo s obnovou včetně hřbitova. Pohřbívalo se tu mnoho mrtvých během velkého moru roku 1680, 30-40 mrtvých denně a to až do zřízení hřbitova na Olšanech. Roku 1787 byl kostel i hřbitov zrušen a prodán. Kostel byl zbořen roku 1861. Když byla v devadesátých letech 19. století stavěna Všeobecná záložna na dnešní Sokolovské třídě, byly nalezeny kosti a v několika vozech byly odvezeny na Olšany.¹⁵⁰

3.4.1 HISTORIE MOROVÝCH HŘBITOVŮ

V Praze bývala těla pochována do rychle připravených šachet při farních hřbitovech. Jen když potom nestačila kapacita hřbitova, kostelníci druhého kostela prosili úředníky, aby se u nich také směli konat pohřby. Teprve roku 1585 byly pro nebožtíky zemřelé morem zbudovány hřbitovy nové. Nikdo nesměl doma ponechávat mrtvého déle než jeden den. Aby chudí nepohazovali své mrtvé na cesty nebo břehy bez pohřbu, roku 1553 se v Praze dohodlo na levnějších pohřbech v době moru a pokaždé se tato dohoda musela obnovovat. Například roku 1582 se sešla celá osada od sv. Mikuláše na Starém Městě ve farním domě ve středu 25. července „za příčinou zvoníka, hrobníka a žakovstva, kterak by oni v nynější ránu boží lidi chudé přejímali a je k záplatám potahovali, hroby mělké dělali, šachet časně nezakopávali. Zůstáno podle někdy snešení vší osady r. 1553.“¹⁵¹ Roku 1598 v době moru byla vydána tzv. funerální taxa, ke které byli zavázáni úředníci a kostelníci z celé Prahy. První článek této sazby zní, aby faráři, školní úředníci a žáci „od nejchudšího, kde není co vzíti, nic od pohřbu nebrali.“¹⁵² Naopak ti, kteří mohli zaplatit, platili faráře pěti groši, kromě kázání nad mrtvým tělem a kaplanovi dávali tři groše. Učitelé se svými žáky byli také placeni a to za různé zpěvy,

¹⁵⁰ KOVAŘÍK, P., *Klíč k Pražským hřbitovům*, Praha. 2001, ISBN 80-7106-486-6, s. 293.

¹⁵¹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 210.

¹⁵² SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 210.

asi třemi groši. Zvoník měl dostat za umíráček patnáct grošů. Hrobníci neměli dostávat víc než patnáct grošů v létě a maximálně dvacet pět grošů v zimě. Je s podivem, že po celé šestnácté století bylo dovoleno školákům zpívat nad mrtvolou prolezlou morem. Dokonce ješitné příbuzenstvo zemřelého v Praze nezvalo žáky jen z jedné školy, zvali k pohřbu školáky ze tří nebo čtyř škol najednou. Teprve až roku 1613 jim bylo zakázáno zpívat v domě a před domem postiženým morem. Zpívat tedy mohli jen, když se tělo neslo k hrobu. Také jim byl vydán příkaz, že nesmí chodit s hrobníky pro plat domů, ale aby si nechávali zaplatit na hřbitově nebo na předem určených místech. Ve stejném roce konečně přišli staroměstí radní na lepší nápad ohledně zvonění, a to aby ke všem pohřbům bylo za den zvoněno jen jedenkrát a to v hodinu třináctou. V noci pochovávat své zemřelé na mor ale bylo zakázáno. Nařizeno v Praze roku 1585 pouze to, aby se pohřby odehrávaly jen brzy ráno nebo večer, „*tak aby se lidé nad tím nestrašili, a tudy rána morová se nerozmáhala.*“¹⁵³

Důvodem k založení hřbitovů mimo obvod historických pražských měst, byla špatná hygiena středověkých hřbitovů. Dříve totiž hřbitovy stály většinou uprostřed města. Zajisté také špatná hygiena přispívala k rychlejšímu šíření chorob, epidemií a díky tomu k větší úmrtnosti. Právě epidemie z let 1680 a 1713-1715 byly podnětem k založení Olšanských morových hřbitovů. Staroměstského hřbitova s kostelem sv. Rocha, Novoměstského u kostela sv. Kříže a poblíž něj židovského (dnešní Mahlerovy sady při Fibichově ulici), ale také Malostranského při rozhraní Smíchova a Košíř (na dnešní Plzeňské třídě). Kromě vlastního židovského hřbitova byl v té době nemocným Židům z Prahy určen jako lazaret i pohřebiště opuštěný dvůr a mlýn v Klukovicích.¹⁵⁴ Také v Butovicích a Jinonicích byla při morové ráně v Praze roku 1680 zřízena nemocnice. Zemřelí byli pohřbíváni při úpatí vrchu Vidoule.¹⁵⁵

V Praze mnoho hřbitovů ani nebylo nějak ohrazeno, lidé po něm chodili jako po ulici. Na krajích hřbitova sedávaly ženy a prodávaly své různé výrobky, na hřbitov byli svoláváni žebráci k tříbení, některým lidem sloužil hřbitov ve dne za procházku a v noci sem docházeli různí uličníci, aby dokázali svou neohroženost a statečnost a někteří dokonce odnášeli lebky z kostnice až do hospody. Mimo to bývaly všechny hřbitovy oblíbeným rejdištěm kluků školou povinných, toulavých psů a vepřů. V podstatě můžeme říci, že

¹⁵³ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 211.

¹⁵⁴ KOVAŘÍK, P., *Klíč k Pražským hřbitovům*. Praha, 2001, ISBN 80-7106-486-6, s. 234.

¹⁵⁵ KOVAŘÍK, P., *Klíč k Pražským hřbitovům*. Praha, 2001, ISBN 80-7106-486-6, s. 16.

hřbitovy, tehdy pečlivě upravené a hlídané, sloužili i jako jakési parky. Krása hřbitovů a pieta pohřbívání začaly upadat po bitvě na Bílé hoře, kdy mrtví byli házeni jen za zdi hřbitova do bláta, kde pomalu hnili.¹⁵⁶ Navíc se objevil názor, že se zde „mnoho neřestí a oplzlých zeměplazů vyskytuje“¹⁵⁷, že se sem ani není možné vypravit a obzvlášť „štírů počet nesčíslný“. Lidé se začali hřbitovům vyhýbat, aby je ti hadi a jiná havěť neuštkala.¹⁵⁸

Od poloviny 16. století se začínaly ozývat hlasy, že by bylo lépe, kdyby se hřbitovy přesunuly za město, protože je jejich přítomnost škodlivá zdraví. Začalo se u chudého obyvatelstva. Chudáci byli vynášeni za městské brány na předměstské hřbitovy, nebo ke kapličky či kostelíku, které byly pro tento účel postaveny. Samozřejmě se to nelíbilo ani chudým, ani jejich zastáncům. Bavorský ve své Postille dokazuje, že není nic zlého na tom, když se dá křesťanovi pohřeb za městem, neblíží to ani náboženství, neboť „než toto jest křesťanům něco nepřijemného a velikému pokrytství příbuzného, když se chudí ze společnosti vymisují a po smrti ven za město, jakoby v městě jimi se povětší kazilo, vynášejí, a mezitím bohatí v městě se pochovávají“.¹⁵⁹ Ale i přes pocit velké křivdy byla potřeba přemístit hřbitovy na předměstí silnější. A nejen potřeba, ale i strach z moru, jak například píše Joachim Hradecký konšelům hradeckým roku 1557: „Obávám se toho, jakž jest to i jinde se přiházelo, když mor býval, a těla mrtvá se pochovávala a pro malost krchovů hluboce se pochovati nemohla, že z toho více nakažení přicházelo. I na větším díle v městech královských ven z města kostely se stavěly, a tam se pochovávají. A protož sejděte se o to s knězem opatem a o všecko dostatečně rozmluvte, mně na tom nic nezáleží, nežli pro vás jsem to učinil.“¹⁶⁰

Zvyk je ale železná košile, a tak se odvykalo pomalu. V Praze byl málokterý hřbitov v těch dobách zrušen a je pravděpodobné, že se úplně stejně dělo v královských městech, jak napsal Joachim z Hradce. Guarino Grewel napsal roku 1610 „*Toužitě tuze na hřbitov v městech a nevyjímaje města skoro žádného.*“¹⁶¹ Dále vykládá, že výpary z městských

¹⁵⁶ ČORNEJ, P., Dějiny Prahy I. Praha, 1997, ISBN: 80-7158-144-2, s. 402.

¹⁵⁷ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 198.

¹⁵⁸ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 198.

¹⁵⁹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 198.

¹⁶⁰ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 198.

¹⁶¹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 198.

hřbitovů „jedovaté bývají, co den prý někdo umírá a co den hlínu a hniloby převracují se v nich, z čehož nemoci vznikají“. „Když prý nechtějí mrtvol spalovati, jako staří činívali, aby aspoň hřbitovy kladli za město“.¹⁶²

Mimo hřbitovy také nemalou měrou přispívali k nezdravotě a nákaze ve městech nemocní lidé, kteří polehávali na ulicích a zde také umírali. U každého městského kostela leželi na houni, hadru, slámě i na peřině nemocní a žebrali o almužnu. Buď neměli vlastní příbytek, nebo z něj byli vyhozeni.¹⁶³ Například roku 1577 vyvezl starý Martin Slezák svou nemocnou vetchou ženu na pražskou haldu a tam jí nechal. „Bába sypěla, naříkala, až hrozno bylo, šlo tudy množství lidu, ani se na ní nikdo neohlédli žádný, až žid šel tudy a řekl: „Smiluj se někdo nad ní!“ Potom se nad ní slitovali a položili ji k Jezovitům ke zdi, dali k ní hrneček pro almužnu a z té almužny nuzně chovala se do čtvrtého dne, až umřela.“¹⁶⁴ Až za hodně dlouho, koncem 16. století si konšelové uvědomili, že by situaci mohl ulehčit špitál, tak se také stalo a vyrostl lazaret u sv. Jana, „kamž chudí lidé, na větším díle přespólní po ulicích ležící, měli se dodávati“¹⁶⁵, od lidí, nazývaných „hrobnických“.¹⁶⁶

Také chudina se dopouštěla té tvrdosti, že „nemajíce odkavad na náklad k pohřbení svých dítek nebo domácích, jsou pro chudobu mrtvá těla na břehy i v jiná místa nočně vynášeli, k čemuž kdyby se někteří dobří lidé nezahodili a toho neopatřili, byla by snad od psů ta těla roztrhána a rozvláčena.“¹⁶⁷ Takové mrtvoly měli sbírat po ulicích a březích hrobníci, to byl jejich druhý úkol.¹⁶⁸ V instrukci se píše: „Oba mají stojící plat od ouředníků špitála sv. Pavla osm kop míšní ročně proto, aby chudé lidi, kteří by zemřeli po březích hnojích, haldách,

¹⁶² SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 199.

¹⁶³ PŘIKRYLOVÁ, M., *Šestipanské úřady na Starém a Novém Městě pražském a městská hygienická inspekce v 16. století a na počátku 17. století.* In: Documenta Pragensia VII/2, Archiv hl. města Prahy, 1987, s. 331.

¹⁶⁴ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 199.

¹⁶⁵ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 199.

¹⁶⁶ K odnášení mrtvol byli najímáni zvláštní lidé, v podstatě každý, kdo se za malý peníz (groš) neštítel této práce. Na šatech nosili nějaké znamení, aby je lidé poznali a mohli se jim vyhnout. In: PŘIKRYLOVÁ, M., *Šestipanské úřady na Starém a Novém Městě pražském a městská hygienická inspekce v 16. století a na počátku 17. století.* In: Documenta Pragensia VII/2, Archiv hl. města Prahy, 1987, s. 331.

¹⁶⁷ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 199.

¹⁶⁸ PŘIKRYLOVÁ, M., *Šestipanské úřady na Starém a Novém Městě pražském a městská hygienická inspekce v 16. století a na počátku 17. století.* In: Documenta Pragensia VII/2, Archiv hl. města Prahy, 1987, s. 331.

ulicích, pochovávala a pohřbila a nadto vešše od každé osoby pohřbení čtyři groše míšní béře. Ihned, jak by kde zvěděla o mrtvém těle, aby je vezmouce s ním se po městě nezastavovala a na ně nežebrala. Kdyby potřeba toho ukazovala v příhodách žalostných, na šestinedělky od pána Boha vložených, že by v životě matky umrlé plod zůstal, v příčině té aby se volně (oba hrobničná) najíti dala a proti záplatě mírné, kteroužby poctivé paní, tu přítomné za slušnou uznaly, tu věc náležitě vyřizovala“.¹⁶⁹ Později roku 1599 bylo zakázáno oběma hrobníkům, aby z „domu“ nebrali mrtvá těla k pochování pod „pardusem“. Zřejmě považovali obyvatelé hrobníky za nečestné a ani po smrti nechťeli, aby se jich dotýkali. Měli sbírat jen lidi, ke kterým se nikdo nehlásil a měli „obecenství jen s rovnými svými míti“ a „mezi poctivé se nepřimisovati, handlů a projednávání čeládek zanechati, skupování prasat a všech jiných věcí také zanechati, v kostelích do stolic mez lidi se nenutkati, ani jakých míst, kdež lidé poctivý se scházejí, sobě neosobovati, než na stupních kamenných u křtitelnice sedávati.“¹⁷⁰

Aby lid, obzvláště v Praze, nebyl zbytečně strašen, byl všude nařizován zvláštní způsob pohřbů a zakazováno časté a dlouhé zvonění. Roku 1598 se v Praze nařizovalo omezení „*Mnozí více z pejchy nežli z jaké potřeby, když kdo umře, při několika farách zvoniti dávají. O tom se poroučí, aby žádnému se jinde nezvonilo, než u domácí fary, leč by někdo přednější byl, však ani to ne bez dovolení pana purkmistra.*“¹⁷¹ Obyvatelé se asi tímto nařízením neřídili, proto hrozily pozdější morové řády samotným hrobníkům, že pokud budou zbytečně vyzvánět, dostanou metlami.¹⁷²

Řád z roku 1585 dále říká, že sám císař poroučel, aby se mrtvá těla nesla k pohřbu zakrytá, „*odkrytých aby pro choulostivost' a strach lidí nenosili, a ti pohřbové v jistém toliko času tím ranněji po mšech neb k víčeru aby se vykonávaly.*“¹⁷³ V pozdějších řádech se nařizuje, aby „*prostěradlo mrtvole dobře přes hlavy se převěšovalo, a potom na svrchu příkrov anebo něco jiného též aby přes hlavu se kryl*“¹⁷⁴, pod pokutou pět kop grošů českých.

¹⁶⁹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 200.

¹⁷⁰ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 200.

¹⁷¹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 210.

¹⁷² SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 210.

¹⁷³ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 209.

¹⁷⁴ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 209.

Také bylo nařízeno zvoníkům a hrobníkům přítomných na pohřbech, aby nedovolovali zvědavým ženám odkrývat mrtvá těla, ty ženy prý „nejvíce se takové věci ujímají.“¹⁷⁵ Teprve až roku 1585 bylo nařízeno, aby byla mrtvá těla při nošení zabeďněna.¹⁷⁶ Ať se nedávají odkrytá na máry do místnosti a na peřiny, protože starodávný zvyk ukládal „ani lidu aby se nepředstavovala k divadlu, nýbrž ihned, když dolů by se nésti měla, aby se do truhly zabeďnila a teprve zabeďněná k spatření lidem se vynášela a již neodbeďňovala se více ani v kostele ani na kerchově u hrobu.“¹⁷⁷ Roku 1606 se úřední rozkaz rozšířil o nařízení, že truhla s mrtvým v příbytku má být vysypána nehašeným vápnem a zasmolována. Rok na to ještě přibylo upřesnění, kdyby náhodou hrobník ukazoval mrtvé tělo nebo otevřel truhlu, aby za to zaplatil svým hrdlem. Na venkově tomuto novému způsobu pohřbívání dlouho nemohli přijít na chuť. Například obyvatelům města Tábor se roku 1613 nařizovalo, aby morem mrtvá těla uložili do rakve a nenosili je k hrobu na peřinách. Mrtvoly zemřelých na mor byly pokládány na hřbitově poblíž fary. Když v Hradci Králové roku 1551 nakázal farář Jan, milevský opat, že někteří lidé budou pochováni u fary a ostatní u kostela sv. Václava ležícího stranou, vzbudil pohoršení. Paní Anna z Hradce žaluje o tom bratru Joachimovi v dopise: „Jaké je zde zarocení a různice vo ty pohřby, že se musejí u sv. Václava pochovávat, mnozí více pláčí toho pohřbu nežli smrti. Já jsem již zde třetí mor, ještě sú mnohem více mřeli než nyníčko, a proto všecky na krchově u fary schovávali a dosti místa měli, než to všecko se děje s velikú nerozšafností, neb kde by jich mohli dvaceti neb třiceti schovati, jakož toho v mor obyčej jest, tu schovali jedno neb dvě. A víte, že sú zde veliká předměstí a když chudému na Novém městě neb na Nežárce děti neb staří sami zemrú, než se to spůsobí, kdo by je nésti měl, že se budu po svých zahradách neb dědinách schovávat a to již dokonalé pohanstvo bude.“¹⁷⁸

V morním řádu ze 17. století se nařizuje, aby měli ženy i muži, kteří nosí mrtvé, na klobouku znamení, kytici a to „flor“ nebo „tykytu“, obdélně „jako při smutcích se nosívá.“¹⁷⁹ Na domech, kde zemřel člověk nakažený morem, se dávalo podle tradice výrazné znamení. Buď tedy bílý hrubý kříž, nebo na židovský dům z vápna žluté kolečko. Pražský řád

¹⁷⁵ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 209.

¹⁷⁶ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 209.

¹⁷⁷ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 209.

¹⁷⁸ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 211.

¹⁷⁹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 212.

z roku 1607 vyhrožuje, že kdo by odtrhl pečeť nebo zamazal znamení, že má být potrestán jako „odbojník práva“. Pražský šestipanský úřad¹⁸⁰ nařizoval dělat tyto kříže a kolečka hrobníkům a zvoníkům, kteří současně také byli úředními ohledávači mrtvol.¹⁸¹ Dům takto označený a zapečetěný byl pro lidi výstrahou, aby do něj nechodili. Někdy poručil úřad, aby z domu, kde se objevil mor na jednom jediném člověku, aby se všichni nájemníci i hospodář odebrali za město a tam se na čerstvém vzduchu ozdravili. Jindy pro změnu byli všichni zdraví obyvatelé spolu s nemocnými zapečetěni v jednom domě. Pražský řád z roku 1606 napomíná, aby se všichni měli na pozoru, jestli z těchto domů nechodí zdraví lidé zadními dveřmi. Sice roku 1585 polevil pražský úřad v takové eliminaci obyvatel, ale zase se k tomuto starému zvyku vrátil. Toho léta se usnesli konšelé: *„Ačkoliv až posavad se zachovávalo, když vosoba se roznemohla, že jest se takový dům ihned zapečetil, skrze což lidé bázlivější jsou učiněni, protož aby napotom ne hnedky celý dům, než toliko ten pokoj, v kterémž nemocný ležel, se zapečetil, a kdyby se infekci v tom domě rozmoci chtěla, teorb potom celý dům, ti pak, kteří v tom domě bydleli, aby odebrali se v místo za městem ležící, pakli by přeci v tom domě zůstat chtěli, tam zanecháni býti mají, však tak, aby se jim potřeby od potrav dodávaly a oni příčinu neměli z něho vycházeti.“*¹⁸² Pro další léta jsou domy vždycky zapečetěny a byli vybráni lidé, kteří by těm nemocným donášeli jídlo a pití. Že nesměl nakažený člověk vycházet ven mezi zdravé lidi, to bylo jaksi jasné. Přesto se to muselo neustále zdůrazňovat a opakovaně zakazovat. Řád z roku 1585 naposledy toto zakazuje: *„Kdož by měl morovou nemoc jakoukoli, ten aby mezi lidi nechodil pod ztracením hrdla.“*¹⁸³

¹⁸⁰ Šestipanský úřad patřil k nižším městským úřadům přímo podřízeným městské radě. Na Starém a Novém Městě pražském fungoval až do roku 1784.

¹⁸¹ PŘÍKRYLOVÁ, M., *Šestipanské úřady na Starém a Novém Městě pražském a městská hygienická inspekce v 16. století a na počátku 17. století*. In: Documenta Pragensia VII/2, Archiv hl. města Prahy, 1987, s. 331.

¹⁸² SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 212-213.

¹⁸³ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 213.

4. DEMOGRAFIE

Obecně můžeme říci, že podmínky v druhé polovině 17. století byly více než vhodné pro obyvatelstvo. Dlouhé mírové období trvající od Vestfálského míru na konci 40. let 17. století do válek o dědictví rakouské na počátku 40. let 18. století umožnilo postupně zacelit ztráty na obyvatelstvu z doby třicetileté války. Dlouho zde existovaly tzv. půdní rezervy pro zakládání nových usedlostí. Tyto půdní rezervy byly zpustlé usedlosti kdysi zdecimované válkou. Ač je to hrozné říci, díky nim mohlo obyvatelstvo hospodařit na další prázdné půdě. Byly odstraněny až koncem 17. století, někde ale přetrvávaly do století následujícího. Do období let 1683-1740 lze celkový počet obyvatel Čech a Moravy odhadnout jen přibližně. Tyto odhady se pohybují pro Čechy za rok 1700 od 1 320 000 do 1 800 000 obyvatel a pro Moravu kolem tři čtvrtě milionu obyvatel. O půl století později je v Čechách více než 2 100 000 obyvatel a na Moravě se odhaduje 880 000 až necelý milion.¹⁸⁴

Počet obyvatelstva v českých zemích neustále narůstal, odhaduje se, že každým rokem v Čechách a na Moravě přibylo ve druhé polovině 17. století a v prvním desetiletí 18. století kolem 1,5 % obyvatelstva. Na přelomu 17. a 18. století dosáhla populace Čech stejného počtu, jakého měla před třicetiletou válkou. Nešlo jen o pouhé vyrovnání počtu, změnilo se také zalidnění krajů.¹⁸⁵

Když se podíváme na populační vývoj, je jasné, že největšími pohromami byly události, které nepříznivě ovlivnily reprodukční poměry ve velkém měřítku ve městech. Dříve se hovořilo o demografických krizích (tzv. období starého demografického režimu), a jedná se o takovou fázi demografického vývoje, kdy počet zemřelých ve sledované oblasti výrazně převyšuje počet narozených dětí a zároveň je po určitou dobu nejméně dvojnásobný než obvyklý počet zemřelých osob.¹⁸⁶ Za takových podmínek nemohla populace přirozeně

¹⁸⁴ BĚLINA, P., KAŠE, J., MIKULEC, J., VESELÁ, I., VLNAS, V., *Velké dějiny země Koruny české IX*. Praha, 2011, ISBN: 978-80-7432-105-4, s. 207-208

¹⁸⁵ BĚLINA, P., KAŠE, J., MIKULEC, J., VESELÁ, I., VLNAS, V., *Velké dějiny země Koruny české IX*. Praha, 2011, ISBN: 978-80-7432-105-4, s. 208.

¹⁸⁶ FIALOVÁ, L., *Epidemie zaznamenané v matrikách u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v první polovině 17. století*. In: Documenta Pragensia XVI, Praha, 2002, s. 227.

narůstat, a pokud by demografická krize trvala delší období, ohrozila by existenci dané komunity. Bezprostředním podnětem k propuknutí této krize byly většinou epidemie některé z přenosných chorob s velkou smrtelností. U nás v minulosti to byly epidemie různých tyfů, úplavic a morů.¹⁸⁷ Populační bilanci ale nejvíce ovlivnily časté epidemie rychle po sobě jdoucí, které postihly hlavní město během první poloviny 17. století.¹⁸⁸

Mory obecně byly častým evropským návštěvníkem. Čím více populace narůstala a houstla, tím častěji se dostavoval. Daysynger v kalendáři¹⁸⁹ pravil: „*Za starých let, když slyšeti bylo, že jest někdy ve čtyřiceti, padesáti létech rána morová panovala, nemohli se lidé tomu nadiviti, nyní pak každoročně u nás takové nemoci procházejí.*“¹⁹⁰

4.1 ČESKÉ ZEMĚ

Čtyři velké epidemie moru zavlečené do českých zemí spolu s dalšími nemocemi a nákazami vojsky Dánů a Švédů v letech 1624-1626, 1631-1635, 1639-1640 a 1648-1649 byly typickým průvodním jevem válečného období, kdy je možné vysledovat šíření nemoci v závislostech na pohybu armád i na životních podmínkách sužovaného obyvatelstva drancováním, neúrodou a hladem. V roce 1649 byl také v Českých Budějovicích vydán Ferdinandem II. morový řád pro Čechy. V padesátých až šedesátých letech se mor u nás vyskytoval jen ojediněle a místně.¹⁹¹

¹⁸⁷ FIALOVÁ, L., *Epidemie zaznamenané v matrikách u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v první polovině 17. století*. In: Documenta Pragensia XVI, Praha, 2002, s. 227.

¹⁸⁸ FIALOVÁ, L., *Epidemie zaznamenané v matrikách u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v první polovině 17. století*. In: Documenta Pragensia XVI, Praha, 2002, s. 228-229.

¹⁸⁹ Hvězdářský kalendář. Autor DAYSINGER, J. K., *S Pranostykau Hwězdářskau*. In: SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 201.

¹⁹⁰ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.*, Praha, 1895, s. 201.

¹⁹¹ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha, 2004, ISBN: 80-7254-424-1, s. 65.

Ne vždy šlo asi o epidemie morové, tedy čistě morové. Některé byly zřejmě provázeny i dalšími epidemiemi, ve válečných letech nejčastěji tyfem. Od konce třicetileté války sem byl mor zavlečen už jen roku 1680, a potom naposledy 1713. Tehdy mor zuřil po celé zemi, i když ne rovnoměrně. Do našich zemí pronikl z Balkánu přes Uhry (zaznamenán 1678) a Vídeň (1679) Dle odhadů si v roce 1680 epidemie vyžádala v Praze asi 26 000 obětí, v roce 1713 asi 13 500 obětí.¹⁹²

Jak mor roku 1680 postupně ustupoval, obyvatelstvo pomalu narůstalo. Potom přišla poslední morová vlna, která zase ukončila období klidného populačního vývoje. V první polovině 18. století byly krize zapříčiněny především hladomory, které doprovázely různé epidemie (dyzentérie, chřipka, neštovice, aj.) Z hlediska výskytu nemocí je nápadný sezónní výskyt. Běžná úmrť vrcholí koncem zimy, kdy umíraly především starší osoby na dýchací obtíže. Koncem léta zase umírali kojenci i starší děti na nemoci zažívacího traktu. Kojenecká a dětská úmrtnost byla navíc základním ukazatelem ovlivňujícím celkovou míru úmrtnosti. V 17. a 18. století byla zhruba dvacetkrát vyšší než dnes.¹⁹³

Poslední epidemie moru přišla tentokrát přes Rakousko z Uher, v březnu 1713 zasáhla Čechy a zvláště Prahu, rok nato Moravu a dozvuky byly ještě během roku 1715. Nezasáhla celé území rovnoměrně, vysoké ztráty na životech byly především v Praze. Důvody vymizení pravého moru v 18. století nejsou příliš jasné, zřejmě spolupůsobilo několik faktorů. Oslabila se virulence¹⁹⁴, zesílila odolnost obyvatelstva po staletí sužovaného morem, častěji se vyskytovaly jiné nakažlivé choroby a také asi fungovala jistá účinnost karanténních opatření.¹⁹⁵

¹⁹² FIALOVÁ, L., *Epidemie zaznamenané v matrikách u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v první polovině 17. století*. In: Documenta Pragensia XVI, Praha, 2002, s. 232.

¹⁹³ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha, 2004, ISBN: 80-7254-424-1, s. 64.

¹⁹⁴ Schopnost patogenu (např. bakterie nebo viru) vyvolat onemocnění nebo v rámci něj usmrtit hostitele.

¹⁹⁵ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha, 2004, ISBN: 80-7254-424-1s. 68.

4.2 PRAHA

Demografické, hygienické a zdravotní poměry Prahy v 17. a 18. století se oproti předchozím staletím zlepšovaly jen velmi zvolna. Třicetiletá válka zdecimovala pražské obyvatelstvo na zhruba 35 000 lidí. Přispěla k tomu nejen migrace, ale především několik morových epidemií, které šly po sobě ve vlnách v letech 1624, 1631, 1639 a 1648. Úbytek obyvatelstva nemohla dlouho nahradit ani větší porodnost, ani nově příchozí přistěhovalci. Pozvolný nárůst byl zase narušen epidemií z roku 1680, ale i přesto se počet obyvatel v Praze blížil k číslu 40 000. Poslední morová vlna, která se přes české země přehnala v roce 1713, si vyžádala v Praze zhruba 10 až 12 000 mrtvých, ale i přesto počet obyvatel rostl. V druhé polovině 18. století měla Praha zhruba 55 až 73 000 obyvatel.¹⁹⁶ Víceméně můžeme říci, že období od roku 1650 do roku 1712 bylo obdobím trvalého populačního růstu.¹⁹⁷

Po třicetileté válce byla Praha sužována jednak epidemiemi nemocí, na které tehdejší znalosti ani existující léky nestačily, ale také byla dějištěm válečných operací a náboženských střetů. Každá pohroma samostatně by pro město neznamenal takovou katastrofu, jako když se spojily. A Praha byla vystavena jejich nepříznivým podmínkám příliš dlouhou dobu. To mělo samozřejmě nepříznivý dopad na populaci. Poklesl počet obyvatel v důsledku přesídlení císařského dvora do Vídně, byla zlomena ekonomická moc měšťanstva a do toho přišly války a morové epidemie. To všechno onu katastrofu urychlilo. Po třicetileté válce byla Praha už jen stínem svého rudolfínského lesku. Je důležité připomenout, že i v době míru v 17. století byla střední délka života pro obě pohlaví asi 25 let, po dosažení patnácti let se muži i ženy mohli dožít asi padesáti let. Čtyři velké epidemie, které postihly Prahu v letech 1613-1649, výrazně snižovaly průměrný věk Pražanů a zrychlovaly obměnu obyvatelstva. Proti Švédům roku 1649 už Prahu hájila úplně jiná populace, než ta, která zažila dobu „zimního“ krále, a rudolfínskou dobu pamatovala už jen hrstka nejstarších usedlíků.¹⁹⁸

V Praze také žilo židovské obyvatelstvo. K němu zmíním jen něco málo z počtů. Před poslední epidemií moru zde žilo 2 261 mužů, 2 629 žen a 5 382 dětí, tj. dohromady 11 535

¹⁹⁶ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha, 2004, ISBN: 80-7254-424-1, s. 25.

¹⁹⁷ MAUR, E., HORSKÁ, P., *Poznámky k otázce studia dlouhodobých populačních trendů na území ČSR*, In: Acta Demographica IV, Praha, 1981, s. 21.

¹⁹⁸ FIALOVÁ, L., *Epidemie zaznamenané v matrikách u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v první polovině 17. století*. In: Documenta Pragensia XVI, Praha, 2002, s. 232.

osob. V době moru zemřelo 3 703 osob, z toho 693 mužů, 663 žen, 2079 dětí a 268 čeledínů. Z celkového počtu židovského obyvatelstva po epidemii zůstalo jen 7 832 osob.¹⁹⁹

4.2 1 MATRIKY

Pražské matriky té doby jsou velmi nepřesné a nejednotné, hlavně co se týče příčiny úmrtí v nich. Pokud jsou vůbec uváděná, vyjadřují příznaky nemocí, které byly na zemřelých pozorovány, a ne podstatu skutečné nemoci a příčiny úmrtí. Slovo „*pestis*“ jako označení příčiny úmrtí se téměř vůbec nevyskytuje. V česky vedených matrikách bývá uváděna „*morová rána*“, „*mor*“, „*hlíza*“, „*pryskyř*“ nebo „*peteše*“. V latinsky vedených matrikách „*in bubonibus*“, „*peste*“, „*petechiis*“. Je zajímavé, že v době moru nebo strachu z jeho příchodu se začínaly v některých matrikách příčiny úmrtí zaznamenávat. Jakmile epidemie nebo jen hrozba z ní opadla, zase se od toho ustoupilo.²⁰⁰

Přesto jsou pro nás nejdůležitějším pramenem registry zemřelých osob, které byly v Praze vedeny od první poloviny 17. století na jednotlivých farních obvodech, ovšem jsou mezerovité. Faráři, kteří byli odpovědní za vedení registrů, často mezi prvními podléhali epidemii. Díky tomu tedy nemůžeme mít ucelenou představu o jednotlivých demografických krizích, zjištění jejich rozsahu, doby, po kterou se projevovaly, a počtu osob, které v jejím průběhu zemřely. Mezery jsou jak v počátcích evidence v první polovině 17. století, tak i později.²⁰¹

Celkem existuje 25 matričních knih pražských far, které mají svůj počátek před reorganizací v druhé polovině 18. století. Pouze v pěti začínají záznamy o zemřelých v první

¹⁹⁹PELIKÁNOVÁ-NOVÁ, Z., *Demografický vývoj Prahy v 18. a první třetině 19. století*. In: Historická demografie, 2, 1968, s. 30.

²⁰⁰ROZSÍVALOVÁ, E., *Epidemie z roku 1713 ve statických záznamech a pražských úmrtních matrikách*. In: Historická demografie, č. 3, 1969, s. 78.

²⁰¹FIALOVÁ, L., *Epidemie zaznamenané v matrikách u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v první polovině 17. století*. In: Documenta Pragensia XVI, Praha, 2002, s. 228.

polovině 17. století. V žádné ale nejsou zápisy bez mezer.²⁰² Z matrik se dovídáme nápadným zvýšením počtu úmrtí, že epidemie začala na Novém Městě ve svatoštěpánské farnosti, kde už v první a potom hlavně v druhé polovině července stoupl počet zaznamenaných úmrtí. Podezřelá byla vždy úmrtí na „peteše“, i když se v té době často tvrdilo, že „peteše“ nemusí být nutně příznakem moru. Přesto se taková úmrtí množila v matričních záznamech svatoštěpánské farnosti už v první polovině července roku 1713. Stalo se tak hlavně v domě „U biskupa“, a proto se můžeme domnívat, že to souvisí se smrtí Petra Schleymara (Ley), který zde zemřel 20. června. Přišel prý z Vídně a tvrdilo se o něm později, že sem zavlekl mor. Toto úmrtí, chápané původně „od zkaženého žaludku“, bylo později prohlášené za první pražské úmrtí morem v roce 1713.²⁰³

V druhé polovině července narostl také počet úmrtí v Židovském Městě, dále potom skoro ve všech matrikách Novoměstských. Podle malostranské farnosti mikulášské došlo k několika morovým úmrtím na Malé Straně a nápadně vzrostl počet záznamů po polovině srpna, z čehož můžeme soudit, že mor se zde rychle šířil. Záznamy o úmrtí potom v matrikách mizí v poslední třetině srpna, kdy zahájila svou činnost císařem jmenovaná sanitní komise. Počet úmrtí zaznamenaných ve většině matrik je i v následujících měsících vysoký oproti dřívějším i následujícím létům. To můžeme chápat tak, že řada úmrtí prostě nebyla nahlášena jako morová. Záznamy tzv. sanitní komise²⁰⁴, se ale nedochovaly v úplnosti. Existují pouze pro 38 dní z října, dále z listopadu a prosince. Obvykle jsou po sobě jdoucí jen pro tři až čtyři dny, ale ne souvisle v řadě. Uvádí se v nich počet infikovaných osob, zamořených domů a počet zemřelých pro Staré a Nové Město, Malou Stranu, Židovské Město, staro-novoměstský lazaret, malostranský lazaret a vojáky. Dochovala se i hlášení měsíční, ale ani ta ne v plynulé řadě a pro celé období epidemie, ale jen pro dobu od 22. srpna (pro Židy od 25. srpna) do konce září a pro listopad a prosinec roku 1713. Výsledný počet zemřelých na mor je, z těchto měsíčních hlášení, 12 048 osob.²⁰⁵

²⁰² FIALOVÁ, L., *Epidemie zaznamenané v matrikách u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v první polovině 17. století*. In: Documenta Pragensia XVI, Praha, 2002, s. 228.

²⁰³ ROZSÍVALOVÁ, E., *Morová epidemie v roce 1713 a Pražské matriky*, In: Documenta Pragensia VII/2, Praha, 1987, s. 411.

²⁰⁴ Nejvyšší zdravotní úřad v zemi.

²⁰⁵ ROZSÍVALOVÁ, E., *Epidemie z roku 1713 ve statických záznamech a pražských úmrtních matrikách*. In: Historická demografie, 3, 1969, s. 77.

Měsíční součty, pokud se tedy dochovaly, odpovídají tabulce „*Materialen zur alten und neuen Statistik von Böhmen*“²⁰⁶. Celkový počet osob, které zemřely na mor od 22. srpna 1713 do 31. března 1714, je uveden na 12 048, počet zemřelých na ostatní nemoci potom na 1 492. Když porovnáme pro toto časové období počet 2 066 záznamů zemřelých v matrikách Starého a Nového Města i Malé Strany s počtem 8 561 zemřelých na mor i jiné nemoci v zmiňované tabulce pro tato tři pražská města, zjistíme, že morem zemřelí, vyvážení z městských bran, v matrikách městských kostelů nebyli zaznamenáváni.²⁰⁷

Plynulé každodenní záznamy o počtu zemřelých morem jsou dobře zpracované na zadních stránkách matriky kostela sv. Haštala na Starém Městě, a v pamětech profesora pražské lékařské fakulty Jana Františka Löwa z Ersefeldu²⁰⁸. Na stránkách matriky je uváděn počet zemřelých pro jednotlivé dny na Starém a Novém Městě a pro Malou Stranu, v lazaretu a v Židovském Městě. Počítáno od 29. srpna 1713 do 25. března 1714. Konečné číslo v této matrice je 10 350 osob. Druhý z těchto soupisů začíná celkovým číselným údajem od 16. července do 30. srpna 1713 a pokračuje denními záznamy od 30. srpna 1713 do 31. srpna 1714. Údaje jsou pro Staré a Nové Město, Malou Stranu, staro-novoměstský lazaret, který byl v Karlínu a pro Židovské Město. V pamětech profesora J. F. Löwa z Ersefeldu můžeme najít údaje o malostranském lazaretu, který ležel na rozhraní Smíchova a Košíř a o útulku pro pražské chudé na Smíchově. Tyto údaje jsou vždy souhrnné číslo pro prosinec, pak pro leden, a pro malostranský lazaret také pro únor. Konečné číslo je tady 12 932 zemřelých osob.²⁰⁹

Srovnávat zmíněné seznamy nemůžeme, protože každé začíná a končí jiným datem, a i jinak se od sebe odlišují. Všechny však přesahují celkovou sumou údaj 10 000 zemřelých osob. Průběh epidemie je v zápisech podobný, vrcholí vždy na začátku podzimu (koncem září), což odpovídá všem zprávám z archivu i literatury. Dva ze soupisů (sanitní komise a sv.

²⁰⁶ ROZSÍVALOVÁ, E., *Morová epidemie v roce 1713 a Pražské matriky*. In: Documenta Pragensia VII/2, Praha, 1987, s. 412.

²⁰⁷ ROZSÍVALOVÁ, E., *Morová epidemie v roce 1713 a Pražské matriky*. In: Documenta Pragensia VII/2, Praha, 1987, s. 412.

²⁰⁸ Jan František Löw z Erlsfeldu (1648 -1720) je autor první učebnice soudního lékařství ve střední Evropě. Tato učebnice *Theatrum medico-iuridicium* (s podtitulem "dílo užitečné a nutné pro postižené, teoretické i praktické lékaře, studenty, chirurgy a všechny ostatní" [*opus ictis, physicis, practicis, studiosis, chirurgis, aliisque utile et necessarium*]). In: LÖW Z ERLSFELDU, J. F., *Theatrum medico-iuridicium*. Norimberk, 1725.

²⁰⁹ ROZSÍVALOVÁ, E., *Epidemie z roku 1713 ve statických záznamech a pražských úmrtních matrikách*. In: Historická demografie, 3, 1969, s. 78.

Haštala) zaznamenávají první úmrtí až koncem srpna, třetí soupis uvádí počet zemřelých od 16. července do 29. srpna, ale jen souhrnným číslem, bez nějakého bližšího určení, ve které části Prahy dané osoby zemřely.²¹⁰

V roce 1713 ukazuje zvýšený počet úmrtí například matrika svatoštěpánská na Novém Městě. Zvýšený počet záznamů úmrtí v letních měsících ale ještě nemusel znamenat šířící se morovou epidemií. Býval i v jiných letech a v různých matrikách. Zde však je u záznamu o úmrtí ze dne 20. června, i když dodatečně, dopsáno „*obiit peste*“²¹¹, tedy se o mor skutečně jednat mohlo. V druhé polovině července stoupl počet záznamů úmrtí i v Židovském Městě. V první polovině srpna stouply záznamy úmrtí snad ve všech matrikách Nového Města. V srpnu stoupl počet záznamů i na Starém Městě. Na Malé Straně byla úmrtí zaznamenána až v září. Podle matriky největší malostranské farnosti kostela sv. Mikuláše došlo k několika úmrtím na Malé Straně už v srpnu. Záznamy v soupisech oproti záznamům v matrikách se poněkud opožďují. V době, kdy pro jednotlivá pražská města začala být zaznamenávána morová úmrtí, z pražských matrik naopak mizí. Počet úmrtí v nich zaznamenaných je však přesto vysoký, proti létům minulým i následujícím. Možné jsou dvě příčiny, buď řada úmrtí nebyla hlášena jako morová, nebo současně s morem probíhaly i jiné epidemie. Oboje jistě hrálo úlohu.²¹²

Je těžké s odstupem odhadnout, které údaje odpovídají více skutečnosti, zda ty matriční nebo příležitostné soupisy. Pro matriční záznamy hovoří to, že všechny příležitostné soupisy mohly být přehnány. Proti hovoří to, že nám nejsou známy zdroje, ze kterých čerpaly matriky sv. Haštala a ani zdroje záznamů Löwových neznáme. Pro soupisy zase hovoří to, že všechny tři se přibližně shodují a blíží se početně i dalšímu soupisu, totiž počtu mrtvých (10 107) vyvezených z pražských bran v době od 16. srpna do konce ledna roku 1713. Nemůžeme také vyloučit možnost, že součty záznamů zemřelých v době epidemie v matrikách jsou nízké proto, že do nich z velké části nebyli zapisováni. Neměli být totiž pochováni na městských hřbitovech, ale na morových za hradbami a byli snad zapisováni

²¹⁰ ROZSÍVALOVÁ, E., *Epidemie z roku 1713 ve statických záznamech a pražských úmrtních matrikách*. In: Historická demografie, 3, 1969, s. 78.

²¹¹ Zemřel na mor.

²¹² ROZSÍVALOVÁ, E., *Epidemie z roku 1713 ve statických záznamech a pražských úmrtních matrikách*. In: Historická demografie, 3, 1969, s. 79.

do matrik tamějších kostelů. Po odeznění počátečního stádia epidemie, zejména po ustanovení zmíněné komise, záznamy o úmrtích morem v matrikách městských kostelů zcela ustávají. Konečně jsou soupisy cenné tím, že obsahují počty zemřelých v lazaretech, o kterých jinak nemáme žádné zprávy.²¹³

V době morové epidemie 1713-14 (od 31. srpna do 31. března) podlehla moru asi čtvrtina veškerého pražského obyvatelstva. Celkem zemřelo 13 751 obyvatel, z toho tedy 3 703 židů. Nejvíce byly morem zasaženy děti. Velká dětská úmrtnost byla příčinou okamžitého poklesu populační základny Prahy a zanechala dlouhodobé následky na populačním vývoji města. Předpokládá se, že k roku 1754 žilo v Praze 59 000 obyvatel a určitě to byl i důsledek moru z let 1713-1714.²¹⁴

4.2.2 POČET ZEMŘELÝCH

V literatuře se o počtu zemřelých za poslední morové epidemie kolikrát vyskytují velmi přehnané údaje. Například více než 20 000 zemřelých, nebo i 35- 36 000 zemřelých osob. Tedy skoro tolik, kolik měla Praha v té době obyvatel.²¹⁵

Epidemie dýmějového moru, která vyvrcholila v Praze v podzimních měsících 1713, zastihla město po zdravotnické stránce velmi nepřipravené a byla na mnoha místech těžkou ranou pro obyvatelstvo.²¹⁶ Počty zemřelých morem v zmiňovaných statistických soupisech není možné mezi sebou porovnávat, protože jejich záznamy začínají a končí jinými daty, a i jinak jsou od sebe odlišné. Ovšem všechny počty přesahují celkový udávaný údaj o 10 000 zemřelých morem. Početně se ale blíží soupisu 10 107 mrtvých vyvezených z bran města

²¹³ ROZSÍVALOVÁ, E., *Epidemie z roku 1713 ve statických záznamech a pražských úmrtních matrikách*. In: Historická demografie, 3, 1969, s. 79.

²¹⁴ PELIKÁNOVÁ- NOVÁ, Z., *Demografický vývoj Prahy v 18. a první třetině 19. století*, In: Historická demografie, 2, 1968, s. 32.

²¹⁵ ROZSÍVALOVÁ, E., *Epidemie z roku 1713 ve statických záznamech a pražských úmrtních matrikách*. In: Historická demografie, 3, 1969, s. 77.

²¹⁶ ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713 a v letech následujících*. In: Časopis lékařů českých, 42, 1961, s. 1337.

v době od 15. srpna 1713 do konce ledna 1714.²¹⁷ Celkový počet zemřelých i nárůst a pokles úmrtí v době epidemie nám tedy, i když ne úplně přesně, ukazují statistické soupisy. O počátcích epidemie zase udávají zprávy pražské matriky.²¹⁸

Podle haštalské matriky zemřelo v době od 29. srpna 1713 do 25. března 1714 10 350 osob. V pamětech profesora Löwa s Erlsfeldu se zase pro období 16. července 1713 až 31. března 1714 udává počet mrtvých 12 932.²¹⁹

Známe příklady i z matrik, kdy prohlášení lékařů nebo ohledačů svědčilo proti moru, navzdory tomu, že nastalo i několik úmrtí po sobě jdoucích v jedné rodině nebo v jednom domě. Dokonce se nedá vyloučit, že na nátlak podnikatelských a obchodních kruhů a podobně zainteresovaných lidí, byly informace zkreslovány. Jednoduše proto, že se příslušné kruhy obávaly zpomalení hospodářského růstu v důsledku proti-morových opatření, a to právě vedlo ke snaze oddálit sankce pro morem postižené obce, které byly velmi přísné. Právě proto se nedá předpokládat, že bychom v úmrtních matrikách mohli zjistit přesný počet zemřelých na mor, ale právě nápadně zvyšující se počet zemřelých nám může sloužit jako pomůcka k odhadu aspoň přibližného počátku epidemie.²²⁰

²¹⁷ ROZSÍVALOVÁ, E., *Morová epidemie v roce 1713 a Pražské matriky*. In: Documenta Pragensia VII/2, Praha, 1987, s. 412-413.

²¹⁸ ROZSÍVALOVÁ, E., *Morová epidemie v roce 1713 a Pražské matriky*. In: Documenta Pragensia VII/2, Praha, 1987, s. 413.

²¹⁹ ROZSÍVALOVÁ, E., *Morová epidemie v roce 1713 a Pražské matriky*. In: Documenta Pragensia VII/2, Praha, 1987, s. 412.

²²⁰ ROZSÍVALOVÁ, E., *Morová epidemie v roce 1713 a Pražské matriky*. In: Documenta Pragensia VII/2, Praha, 1987, s. 410.

5. HYGIENA

Přirozené trendy ve vývoji obyvatelstva ovlivňovaly stejně, jako jinde po Evropě, všestranně neúnosné hygienické poměry, které měly špatný dopad na sociální postavení velkých skupin a z toho plynoucí nevyhnutelné následky. Vysoký výskyt nemocí a podvýživa, v extrémních případech epidemie a hladomory. Prahu sužovaly obvyklé hygienické potíže, nedostatek kvalitní vody, problémy s odpady z domácností, řemeslnických dílen i zemědělských aktivit, stísněné bydlení nebo bezprostřední sousedství hřbitovů. Střevní infekce nebo potíže způsobené nedostatečnou nebo nekvalitní stravou byly sice považovány za normální běžný jev, ale přesto i proti nim se snažily městské rady, a panovník svými výnosy, bojovat základními preventivními opatřeními (ochrana kvality potravin, dláždění ulic, opatření proti obtížným řemeslům, dohled nad lázněmi apod.) Proti morovým ranám ale byli obyvatelé bezmocní. Epidemie zahrnovala v dobovém chápání nejen plicní neb dýmějový mor, ale také mnohé další nemoci, ať už infekční nebo vyvolané podvýživou. K morovým ranám byly řazeny z toho důvodu, že také vyvolávali hromadné umírání. Veškeré formy boje proti morovým ranám byly v podstatě neúspěšné, pokusy o prevenci selhávaly, účinná lékařská pomoc neexistovala a jediným racionálním opatřením zůstávalo nadlouho jen rychlé pohřbívání mrtvých. Kromě moru sužovaly pražské obyvatele onemocnění tuberkulózy, lepry nebo syfilisu.²²¹

Jenomže díky třem desetiletím, které dělilo mor z roku 1680 a ten z roku 1713, se na úřední nařízení o zdravotnictví a udržování čistoty v ulicích a domech a také v hlavním městě jaksi pozapomnělo. Na venkově bylo v tomto ohledu ještě hůř. Také se dozvídáme se ze zpráv lékařů a městských magistrát množství zpráv a stížností na nečistotu a nedostatek všech zdravotních opatření v odlehlých částech města. V Praze byla nejhorší situace v Židovském městě, potom na Újezdě na Malé Straně, v Podskalí na Novém Městě a na Františku na Starém Městě. V těchto čtvrtích se také objevily první případy morové nákazy. Když se potom úřady chopily k nějaké větší zdravotní činnosti, bylo už pozdě a mor se nedal odvrátit.²²²

²²¹ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., *Pražské špitály a nemocnice*. Praha, 1999, ISBN 80-7106-315-0, s. 10-11.

²²² SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 135.

Počátek moru byl svalován na Židy, bohužel nejspíše právem. Ale ne proto, jak se říkalo, „že židé koupají se tělem svým vodu otravují, kterou pak i s morem pijí křesťané,“²²³ ale proto, že ze sociálních důvodů bydleli namačkáni po skupinách v domech a v ulicích nebývalo zrovna čisto. Ihned po nakažení Židovského města (i když nebývalo prvním nakaženým městem, ale v něm se nákaza velmi dobře a rychle šířila) se mor začal rychle šířit po pražských městech. V srpnu a v září 1713 už umíralo denně sto a více lidí. 28. září 1713 bylo již nejméně 285 osob morem postiženo, a i když se potom úmrtnost na několik dní zmírnila, v říjnu už vystoupila natolik, že úřad královských místodržících přesídlil z Prahy do Plzně a apelační soud do Rokycan, kde setrvaly až do konce ledna 1714. Také Židé se chtěli ze svého zamořeného města vystěhovat a to na Císařský ostrov u Smíchova, což jim ale díky zakročení lékařské fakulty nebylo dovoleno, protože by prý „nakažlivinou morovou všecko okolí otrávil a mrtvoly zemřelých do Vltavy házeli a lůza Pražská by do opuštěného města jejich vpadla, tam loupila a morem se nakazila.“²²⁴

5.1 BOHOSLUŽBY

Zoufalství a utrpení, to byl denní chleba obyvatel ve městech, kteří se chtěli spasit a zachránit modlitbami a přímlovami u svatých, ale také je vedl pud sebezáchovy.²²⁵

Ve spoustě měst na Moravě a v Čechách se konala prosebná procesí za odvrácení moru, kterých se zúčastňovalo mnoho obyvatel. Ještě početněji byly navštěvovány okázalé náboženské oslavy, které následovaly po skončení epidemií. Byly provázeny nadšenou barokní zbožností, která často spojovala náhlé ukončení nebo odvrácení moru se zázračnými přímlovami Panny Marie a svatých patronů.²²⁶ Všeobecně rozšířenými protimorovými patrony byl sv. Šebestián a sv. Roch, stejně tak sv. Karel Boromejský, který léčil nemocné

²²³ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 201.

²²⁴ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895 s. 141.

²²⁵ ŽEŽULČÍK, J., *Rána morová. K výročí ukončení posledního moru v českých zemích na přelomu let 1715-1716.* Okresní vlastivědné muzeum v Novém Jičíně, 1996, s. 6.

²²⁶ ŽEŽULČÍK, J., *Rána morová. K výročí ukončení posledního moru v českých zemích na přelomu let 1715-1716.* Okresní vlastivědné muzeum v Novém Jičíně, 1996, s. 8.

v době velkého moru v Miláně, a v Olomouci to byla sv. Pavlína.²²⁷ Dobová traktátová literatura také zdůrazňuje význam Písma svatého jako zdroje útěchy a posily.²²⁸

Všechny duchovní prostředky, schůze v chrámech, modlitby, pokání a posty, bývaly nejen dovoleny, ale dokonce nařízeny a bývaly v čele všech nařízení proti morům vydaných od Ferdinanda I. po Karla VI. „*Platnějšího lékařství najíti se nemůže, jako když lidé ve vši zkroušenosti k pokání se povzbuzují. Práví písmo: Trubte troubou na Sionu, posvěťte postu, svolajte zástup, sběřte staré, shromažďte maličké! Podle kteréhož napomenutí natom sme se snesli, že každého týhodne v středu a v pátek ve třech kostelích (Starého a Nového města, na Malé Straně jen u sv. Mikuláše) hned po odzvonění klekání ranního velikým zvonem za dobré čtvrt hodiny zvoněno býti má, všechněm se poroučí, aby zanechajíce všech prací hmotných i prodajů s čeládkou do týchž chrámů časně se scházeli a s ničímž se nevykládali, pokudžby takové služby boží se dály.*“²²⁹ Podobně také roku 1606 vydal kancléř všem třem pražským městům nařízení, v nichž na předním místě stojí, „*aby všickni přede všemi věcmi chrámu pilní byli a v kostelích katolických i pod obojí každou středu a pátek litanie aby zpívána byla, a každý den v jistou hodinu ve všech kostelích, aby puls učiněn byl velkým zvonem, co by mohl třikráte otčenáš říkati.*“²³⁰

V době moru vydávali kněží, obzvláště od konce 16. století, nejedno napomínání i duchovní rady. V těchto dobách také horlivě promlouvali z kazatelen proti všem hříchům tehdejších obyvatel. „*Kdy medle víc ožralých lidí vidáme jako v neděli, kdy víc páni, ouředníci s počty se zaneprázdňují jako v neděli, kdy víc do vězení sázejí jako v neděli? Jak mnoho dítek uhledáš, kteréžby svých rodičů, zvláště matek mnoho sobě vážily? Jak my pro*

²²⁷ Pavlína byla prostá dívka posedlá zlým duchem. Svatý Petr exorcista ji uzdravil a následně byla pokřtěna svatým Marcelínem. Za to pro všechny, včetně jejich rodičů, následovala v době císaře Diokleciána smrt. Ostatky sv. Pavliny byly poslány papežem Řehořem XV. olomouckým jezuitům roku 1623. A to byl také rok velkého moru, bylo uspořádáno prosebné procesí s ostatky sv. Pavliny a zanedlouho mor skutečně ustal. Díky tomu se městská rada v Olomouci rozhodla konat každoročně procesí a to vždy čtvrtou neděli po Svatém Duchu a sv. Pavlína byla prohlášena za patronku města. In: ŽEŽULČÍK, J., *Rána morová. K výročí ukončení posledního moru v českých zemích na přelomu let 1715-1716.* Okresní vlastivědné muzeum v Novém Jičíně, 1996, s. 9-10.

²²⁸ ČERNÝ K., HAVLÍK J., *Jezuité a mor.* Praha, 2008, ISBN: 978-80-7106-967-6, s. 19.

²²⁹ Řád pražský z roku 1585. V rádech vzniklých po katolické antireformaci se doporučují modlitby ke sv. Rosalii, sv. Šebestiánovi, sv. Rochovi, sv. Antonínovi a ke sv. čtrnácti pomocníkům.

²³⁰ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 206.

dosti špatnou věc se nenávidíme, vespolek se koušeme, hryžeme a jeden druhého na lžici vody utopiti usilujeme, smilníme, stydké písně a mrzuté se zpívají, jak mnozí lichvami, partyty a jinými štrychy židovskými bližního šklubí, loupi a pot jeho zžirají. O Bože nesmrtedlný, jak mnoho falešných svědků z ouplatku proti bližnému povstává! Ezechyáš, král hrudu fíků suchých na vřed svůj morní přiložil, toliko my potřebujeme v takových nemocech těch lhářů rynečných, bab čarodějných, proklatých židů, kouzelníků a čarodějníků.“²³¹ Tak horlí například kněz Martin Holický ve svém kázání o moru z roku 1600.²³²

Proto také byla v době morové nákazy úředně zakazována nejen velká škála hříchů, ale i zábava. V morním řádu z roku 1585 zakazují se „*všelijaká lání, zlořečení, přísahání, oplzlá mluvení a zpívání i všelijaké hudby, pískání, bubnování, hry a tance*“.²³³ Roku 1607 byly zapovídány i „*kratochvíle jako rakejtle a střelby z ručnic*“.²³⁴ Dokonce bylo omezováno i posedávání v hospodách, a to vždy nejdéle jednu hodinu po západu slunce. Například pražský morní řád z roku 1585, k tomu říká, že vězením budou potrestáni „*vožralci, kteří by kdekoli po hodině na noc a po zvonění nalezeni byli*.“²³⁵

Jiná situace ovšem nastala v roce 1714 po odchodu státních a zemských úřadů. Tehdy panovalo v Praze už prakticky úplné bezvládí, ustaly všechny společenské styky, ani v kostelích se nesmělo obyvatelstvo shlukovat, tudíž arcibiskupská konsistoř ustanovila, aby mše svaté byly slouženy pod širým nebem, a proto byly na pražských náměstích postaveny oltáře a u nich byly konány všechny církevní obřady v této době. „*Tyto oltáře stály v dřevěných budovách na Staroměstském a Novoměstském náměstí, na tehdejší Koňském trhu, na hořejší části Malostranského náměstí, na Vlašském placu (Malostranské náměstí, Vlašské proto, že zde bydleli Italové, kteří zde nabízeli svoje výrobky a zboží), na druhém náměstí Maltézském a na placu Hradčanském. Na Koňském trhu stály tyto kapličky hned dvě, a sice jedna pro Čechy poblíž sochy sv. Václava a druhá pro Němce proti domu „u zlatého beránka“ , na oltáři v nich byly postaveny obrazy Matky Boží Pomocné, které pak byly po moru přeneseny do kostela sv. Jindřicha. Obraz z české kapličky byl postaven v kapli Lamottovské a ten z kapličky německé na oltář Nejsvětější Trojice.*“²³⁶

²³¹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 206.

²³² SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 206.

²³³ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 206-07.

²³⁴ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 207.

²³⁵ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 207.

²³⁶ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 142.

5.1.1 MOROVÉ TRAKTÁTY

Morové traktáty vznikaly obvykle na objednávku vrchnosti. Ne vždy je psali lékaři a často se prostě jen opisovaly. Slouží nám dnes jako jakási ilustrace, co doporučovali lékaři a pověřeni úředníci.²³⁷

Pravidla pro shromažďování lidu v kostelích a pro ty, kteří navštěvovali nemocné, bez bližšího určení, zda se jednalo o kněze či lékaře, přináší Kryštof Statmion. Svůj traktát vydal v Coburgu v roce 1551. Za hlavní příčinu moru pokládá nakažené povětrí, a proto radí dbát na čistotu a průvan. Během bohoslužby mají být otevřené kostelní dveře a okna. Lidé mají utvořit uličky, aby mohl vzduch volně proudit. Na několika místech v kostele má hořet oheň nebo mají být aspoň rozestavěny podstavce se žhavým uhlím, na nichž jsou položeny ratolesti jalovce, tymiánu a jiných aromatických rostlin. Těm, kteří navštěvují nemocné, doporučuje Statmion, aby se chránili různými vonnými látkami a celou dobu měli něco opravdu chutného v ústech. Mají tedy chránit především sebe, až pak se starat o nemocného. Co konkrétně má ale duchovní poskytnout nemocnému, nepíše.²³⁸

O sto let mladší učený morový traktát vídeňského fyzika a profesora lékařské fakulty Paula de Sorbaith (1624-1691) již poskytuje obsáhlejší informace. Duchovní život obce má dle něj řídit i v době moru její duchovní představený, biskup, farář, atp. Ten měl vydávat všechny nařízení týkající se zbožnosti. Proto, stejně jako ostatní kněží, musel zůstat v nakažené obci. Tento příkaz nacházíme i dříve. Již v 15. století odmítá útěk, doporučovaný zvláště vysoce postaveným osobám již Galénem, františkán Bernardin de Feltre.²³⁹

Sorbaith doporučuje postní dny a modlitby za odvrácení moru, které povede farář či významnější kněz ve městě, a povzbuzování obyvatel k modlitbě. Za důležité považuje především zdvojení duchovní správy, tedy zvláště duchovního pro nemocné a zvláště pro zdravé. Možnost, že by se střídali, neexistovala. Ve větších městech mělo být pro obsluhu

²³⁷ ČERNÝ K., HAVLÍK J., *Jezuité a mor*. Praha, 2008, ISBN: 978-80-7106-967-6, s. 17.

²³⁸ ČERNÝ K., HAVLÍK J., *Jezuité a mor*. Praha, 2008, ISBN: 978-80-7106-967-6, s. 17.

²³⁹ ČERNÝ K., HAVLÍK J., *Jezuité a mor*. Praha, 2008, ISBN: 978-80-7106-967-6, s. 17.

nemocných vyčleněno více kněží a také zřízen dům pro nemocné. Ten byl vybavený kaplí, ve které vyslaný kněz sloužil mše a kam přicházeli nemocní ke zpovědi. Teprve v případě, že nemohli vycházet z domu, aniž by tím ohrozili své blízké, měli k sobě kněze povolát nebo vyčkat na jeho příchod. Těm, kteří se starají o zdravé, doporučuje Sorbaithe, aby při kázáních upozorňovali na to, že je velkým hříchem, když chodí nemocný mezi zdravé, a aby také všichni spolu s duchovními prosili za uzdravení nemocných.²⁴⁰

Kněz vyslaný na pomoc do nakažené oblasti musel nemocného navštívit bez prodlení. Všechny služby prováděl z dálky a tvář měl otočenou stranou. Mezi ním a nemocným hořela svíce či otevřený oheň. Zpověď vyslechl pokud možno bez velkých průtahů, dal rozhřešení a podal Boží tělo, které přinesl z kostela bez doprovodu lidí. Potom si ruce omyl octem. Rovněž bez průtahů měl kněz nemocnému posloužit svátostí nemocných. Musel si vystačit sám, nebo jen s nutnými pomocníky.²⁴¹

Pokyny pro misionáře mezi nemocnými morem té doby nacházíme i v knížkách pro širokou veřejnost, jako jsou například *Rozliční dobří prostředkové, kteříž se včas morové rány užívati mohou*.²⁴² I ony v druhé polovině 17. století duchovní péči zmiňovaly a v zásadě se shodovaly, i když nevíme, zda jejich doporučení vycházela ze znalosti učených traktátů typu Sorbaitheva nebo prostě jen z praxe.²⁴³

5.2 SPOLEČNOST

V minulosti platilo, že velké epidemie byly důležitým činitelem ve společnosti. V dobách, kdy řádily epidemie, se mezi obyvatelstvem přirostřovaly sociální poměry, vyhrcovaly se rozdíly dané velkou úmrtností a onemocněními, které postihovaly zejména

²⁴⁰ ČERNÝ K., HAVLÍK J., *Jezuité a mor*. Praha, 2008, ISBN: 978-80-7106-967-6, s. 18.

²⁴¹ ČERNÝ K., HAVLÍK J., *Jezuité a mor*. Praha, 2008, ISBN: 978-80-7106-967-6, s. 18.

²⁴² ČERNÝ K., HAVLÍK J., *Jezuité a mor*. Praha, 2008, ISBN: 978-80-7106-967-6, s. 18.

²⁴³ ČERNÝ K., HAVLÍK J., *Jezuité a mor*. Praha, 2008, ISBN: 978-80-7106-967-6, s. 19.

sociálně slabé třídy. Aby nedošlo k mýlce, epidemie nesužovaly jenom chudinu, ale i zámožné obyvatelstvo. Vlivem toho docházelo k různým opatřením, často jen dočasným a často jen sepsaným na papíře, víc se jaksi nedělo. Jakmile epidemie odezněla, byla zapomenuta. Ovšem některá opatření se opakováním a postupným zdokonalováním stala pokrokem ve státní správě, především ve veřejném zdravotnictví. Vlivem morových epidemií také docházelo k zakládání hřbitovů za městem. Epidemie měly vliv i na zdokonalení úmrtních matričních záznamů, především docházelo ke snaze o statistické záznamy.²⁴⁴

Dokonce i za řádění takové nebezpečné epidemie jakou bezesporu mor byl, žilo hodně lidí, kteří se chovali vesele jako jindy. Kdosi na pražském soudě vyprávěl o Dorotě čepčarce, že když roku 1581 byla příšerná morová nákaza, že „víno šenkovala, a že provozovali u ní hudby, tance a vožení na saních po městě.“²⁴⁵ Dačický říkal roku 1614, že „přeci se ženili a vdávali na mor nic nedbajíce“²⁴⁶ a hejtman Šťastný z Pleší píše roku 1557 panu Joachimovi z Hradce: „Vždy v Hradci více mrou, však lid obecný nad tím žádného zármutku nenese, nýbrž v svých rozpustilostech trvá, a žádného polepšení nechce býti, a s těžkem kdy taková rána božská na to město seslána byla“.²⁴⁷ O veselosti také vypovídá jeden plzeňský dudák, který v opilosti spadl do jámy u kostela sv. Markéty k mrtvolám, v tu ránu vystřízlivěl a dudal až do rána, než ho lidé z jámy vytáhli. Mor neohrozil ani politicko-náboženskou akci konanou roku 1483, „jeden den přestali v Praze morem mřítí a druhý den velikou bouří zbiti jsou konšelé všech tří měst.“²⁴⁸

Radost Pražanů, když se dal mor konečně na ústup, byla nezměrná a společenský život se mohl vrátit zpět do svých kolejí. V e všech pražských kostelích byly toho jara 1714 konány děkovné bohoslužby, zakládány zbožné fundace a byly stavěny sochy jako poděkování za skončení moru. Malostranský magistrát přislíbil, že na tom samém místě na Vlašském náměstí, kde po čas moru stála dřevěná kaplička s oltářem, postaví na památku sochu nejsvětější Trojice. Základ k ní byl položen 1. listopadu 1714 a socha sama byla okázale

²⁴⁴ ROZSÍVALOVÁ, E., *Morová epidemie v roce 1713 a Pražské matriky*. In: Documenta Pragensia VII/2, Praha, 1987, s. 409.

²⁴⁵ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 215.

²⁴⁶ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 215.

²⁴⁷ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 215.

²⁴⁸ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 215.

posvěcena o slavnosti nejsvětější Trojice 16. června 1715. Nákres sochy zhotovil Ondřej Quitainer, dle návrhu císařského architekta Aliprandiho, a sochu samotnou vytvořil sochař Jan Prokov. Podobné sochy byly postaveny na druhém náměstí Maltézském na Malé Straně a na Hradčanském náměstí. Prostě na těch samých místech, kde v čase moru stály dřevěné modlitební kapličky s oltáři.²⁴⁹

5.3 ČISTOTA VE MĚSTECH

Za hlavní ochranu byla úřady považovaná a doporučovaná čistota jak ve městě, tedy čistota veřejná, tak i ta soukromá. Roku 1582 nařizuje císař Rudolf, „*aby nebezpečství, pokudž možno nejvyš, předjito a opatřeno bylo, a když z jara časové teplí nastanou, skrze neopatrnost a nečistoty v šatech ložních i chodících, jak jest se to předešle na mnohých místech stávalo, takové morové nakažení se rozmáhati zase nemohlo*“, proto „*aby každý v domě svém pod skutečným trestáním všecky šaty kouřiti, hnoje, bláta a všelijaké nečistoty, z čehož by tak morové povětří zase pojiti mohlo, bez prodlévání z domů a ulic vyklízeti a z města ven od lidí vyvozovati*“.²⁵⁰ Také na hřbitovy bylo nakázáno vozit zeminu na staré hroby, náspy, aby odtud nevyházela zlá pára.²⁵¹

Zoufalý zůstával stav pražských komunikací. K dláždění ulic docházelo nesystematicky a nebylo ani příliš udržováno. Nejvíce zpráv o vydláždění ulic nebo jejich částí pochází ze 17. století z Malé Strany. Nejspíše to souvisí s charakterem zdejšího obyvatelstva, kde byla víceméně zastoupena šlechta. Ale i zde jsou časté stížnosti na špatný stav ulic. Ještě v první polovině 18. století se v pražských městech při slavnostních příležitostech (korunovace, církevní slavnosti) běžně užívaly dřevěné chodníky. Kladly se po celé délce trasy, na které se slavnost konala.²⁵²

²⁴⁹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 144-145.

²⁵⁰ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 207.

²⁵¹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 207.

²⁵² ČORNEJ, P., *Dějiny Prahy I.* Praha, 1997, ISBN: 80-7158-142-6, s. 425.

Život pražským chodcům znepríjemňovalo bláto, stružky s páchnoucími splašky, hromady smetí a prevéty²⁵³, jejichž obsah někdy vytékal přímo na ulici. Takové nečistoty mohly někdy způsobit i vážné hygienické problémy. Opakovaně byly vydávány zákazy chování dobytka, především prasat, která občas volně pobíhala po ulicích. Policejní řád vydaný roku 1729 trestal znečišťování ulic odpady z domů pokutou 50 tolarů. Hygienické podmínky se ale zlepšovaly jen pomalu. V roce 1714 se sice v reskriptu Karla VI. objevila myšlenka o vybudování stok v okolí Hradu, k její realizaci ale nedošlo.²⁵⁴

Veřejné lázně byly vždy důležitou součástí městského vybavení. Lazebníci se brzy rozdělili na dvě profese: na vlastní lazebníky, kteří připravovali teplé a studené lázně, a na bradýře, kteří zákazníky holili, ale poskytovali i všemožné zdravotnické zákroky. Od brakýřů se postupně oddělili ti, kteří jen léčili a pro ně se ujalo pojmenování fyzikové. V menších a poddanských městech vykonávaly tyto služby ty samé osoby, nejčastěji právě lazebníci.²⁵⁵

Situaci se také snažily vylepšit i všechny možné zdravotnické profese. Široká škála sahala od lázeňských barbírů a brakýřů, mastičkářů a bylinkářů přes vyučené chirurgy, porodní báby a lékárníky, až po univerzitně vzdělané lékaře. Vedle volně praktikujících lékařů znala česká města pražský institut zemských fyziků, na který byly delegovány povinnosti a práva městských rad v oblasti péče o zdraví.²⁵⁶

Podle císaře a jeho vyjádření k moru roku 1585 prý morová nákaza není nic jiného než „*contagiosa lues*“²⁵⁷ a k tomu špína, která se za ta léta nahromadila v domech, ulicích a příbytecích. Bylo prý nařízeno několikrát předtím, aby se takové škodlivé věci vyklidily, ale v pražských městech toho nikdy nebylo učiněno a na to si císař velice stěžoval. Přísně proto

²⁵³ typ středověkého záchodu.

²⁵⁴ ČORNEJ, P., *Dějiny Prahy I*. Praha, 1997, ISBN: 80-7158-142-6, s. 426.

²⁵⁵ ŽEŽULČÍK, J., *Rána morová. K výročí ukončení posledního moru v českých zemích na přelomu let 1715-1716*. Okresní vlastivědné muzeum v Novém Jičíně, 1996, s. 7.

²⁵⁶ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., *Pražské špitály a nemocnice*. Praha, 1999, ISBN 80-7106-315-0, s. 10.

²⁵⁷ Nakažlivá infekce.

poroučí, aby obce svolaly schůze radních a pod tresty, aby jim bylo přikázáno udržovat města v čistotě.²⁵⁸

K nekvalitní hygienické péči v tehdejších městech, nečistotě a nezdravotě se přidávaly také hřbitovy. Původní myšlenka byla pochovat své mrtvé ve zdech města, při kostelích, ve svém nejbližším okolí. Tento středověký zvyk se táhl celou Evropou až na sever. Naši předkové vystrojovali kostelní hřbitovy stromovím, zejména tím stále zeleným, jalovcem, smrkovím, aby se dle slov Zámrského „ustavičnou zeleností těch stromů o mrtvých, že v rukou božích jsou, napomínali“.²⁵⁹ Proto naši předkové nazývali hřbitovy pohřební zahradou, než si navykli používat výraz z ciziny „krchov“²⁶⁰. Ale bývaly to zvláštní zahrady, když v nich přeci jen stály kostnice^{261 262}.

Šaty po nemocných a zemřelých bývaly málokdy spalovány. Roku 1613 dokonce i to bylo v Praze nařízeno, aby „šaty, peřiny takové byly zamýkány a po moru s vědomím pana purkmistra a pánů vyzdvihovány!“²⁶³

²⁵⁸ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 207.

²⁵⁹ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 197.

²⁶⁰ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 197.

²⁶¹ Kostnice (novolatinsky ossarium) je místnost, kam se ukládaly lidské kosterní pozůstatky. Většinou se jednalo o sklepení nějaké sakrální stavby, kde byly poskládány lidské kosti, aby tvořily různé geometrické útvary (mohyly, klenby, obrazce).

²⁶² SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 197.

²⁶³ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 213.

ZÁVĚR

Poslední morová epidemie postihla jak obyvatelstvo, tak i dobytek. To bylo opravdu zvláštní, protože žádná předchozí morová epidemie nepřeskakovala z lidí. Zdálo by se, že jí samotná lidská populace už nestačila. Přinesla tedy i škody materiální, nejen ty na životech.

Poslední epidemií byla zřejmě proto, že se konečně uplatnila neustále znovu vydávaná a jen lehce obměňovaná morová nařízení. Dříve se nabádalo, aby se opatření, která byla součástí morových nařízení a také patentů, dodržovala, nyní se možná skutečně dodržovat začala. Také je pravděpodobné, že se obyvatelstvo za ta léta zocelilo a bylo lépe schopno čelit dalším katastrofám, jakou epidemie moru bezpochyby byly. Dříve bývaly epidemie často doprovázeny hladomory, ale to už nyní nehrozilo díky přebytku půdy, která tady takřikajíc ležela ladem po třicetileté válce, a objevu nové potraviny, brambor. Díky těmto dvěma věcem nemohl hladomor naplno udeřit. Také se zdá, že se epidemie samy oslabovaly, už nebyly tak silné, nepostihovaly celou zemi, od roku 1680 sem byly zaneseny jen lokálně. A epidemie z let 1713-14 byla opravdu ještě slabší, než ta z roku 1680. Možná ke skončení vln epidemií přispělo i to, že na našem území už neputovala vojska přinášející tuto nákazu, jako tomu bylo v letech třicetileté války.

Tato epidemie byla nejničivější pro hlavní město Prahu. Proč tomu tak bylo, nevíme. Ukazuje se, že sem byla přivlečena z Vídně mladíkem, který se ubytoval v jednom z domů na Starém Městě. Odtud zřejmě přeskočila do Židovského Města a tady se jí utěšeně dařilo, bylo tu hodně lidí na malém prostoru, špatné sociální a hygienické podmínky. Pražské obyvatelstvo okamžitě označilo za viníky epidemie právě Židy, i když se dnes zdá, že v tom byli nevinně. Epidemii se dařilo vskutku krásně, ve městech byla špína, bláto, kolikrát tekly ulicemi i splašky ze záchodů. A to přesně potřebovala. Dobře se jí dařilo ve špíně, v lidských chrchlích a obecně při vyšších teplotách, kdy si mohla přeskakovat mezi lidmi a zdárně je kosit. Za chladnějších období intenzita epidemie polevovala, neb bakterie *Yersenia pestis* se dostávala se jakési hibernace.

Také české země byly touto epidemií postiženy, ale ne v takové míře a takové síle jako v roce 1680. Různá nařízení a opatření zde byla také vydávána, hlavně kvůli ochraně hranic a kontrole příchozích cestovatelů. Bylo nutné vlastnit zdravotní průkaz, osvědčení či lékařský list, prostě nějaké potvrzení, kde se uvádělo jméno, nejlépe ještě popis dané osoby průkaz

vlastníci, a kde byla zaznamenána všechna místa, které daná osoba navštívila. Bylo to důležité z toho důvodu, aby se nestalo, že přicestuje z krajů nebo míst morem už postižených a nákazu tak bude šířit vesele dál. Kdo osvědčení neměl nebo se ho snažil zfalšovat, byl tvrdě potrestán. Tresty se pohybovaly od zabavení zboží, pokud se jednalo o obchodníky, po ztrátu vlastního života. Pokud se cestující mohl aspoň nějak jinak prokázat, a doložit, že je zcela zdravý, byl umístěn do karantény, kde po jistou dobu měl setrvat, myslím, že to bylo tři týdny. Na hranicích tedy stály stráže a kontrolovaly jak příchozí, tak jejich zboží. Zakázané bylo peří, vlna, šaty... prostě cokoli, v čem se mohlo moru dařit a v čem mohl být skrytě očím převážen. Nejen na hranicích s ostatními zeměmi a kraji stály stráže, mohla si je ustanovit i města. Pak bylo nutné se potřebným osvědčením prokázat i před branou dotyčného města. Také šlechta měla nařízeno, aby na svých pozemcích vyvěsila cedule varující obyvatele i nově příchozí, co je čeká, když nebudou dodržovat morová nařízení. Nejtvrději se trestalo právě falšování zdravotního průkazu. Všechny vedlejší cesty a mosty přes řeky byly zrušeny, aby se mohl sledovat tok cestujících na hlavních cestách. Cestující a obyvatelé byli kontrolováni na těchto cestách i průběžně.

Rady a pomoci lékařů a ranhojičů byly nedostačující, mnohdy se zdálo, že vše, co člověk nakažený morem potřebuje, je modlitba. Tak to samozřejmě nebylo a ani všelijaké rostlinné pomůcky zavěšené všude možné po těle nepomáhaly. Koření se také neosvědčilo. Také jsem se dočetla, že se doporučovalo pít vlastní moči. Na poušti nebo na moři, kde není jiná šance jak doplnit tekutiny, bych to možná chápala, ale že by to byl až tak silný dezinfekční prostředek proti moru, o tom silně pochybuji. Ale svým způsobem podobné rady a porady chápu, stály před něčím, co pořádně neznali, a jakákoliv obrana byla dobrá. Jedna z mála aspoň trochu užitečných rad bylo časté mytí rukou, doporučován byl ocet. Dále se doporučovalo dezinfikování šatů, domů a dokonce i peněz. Šaty po mrtvých bývaly vykuřovány, ale zdálo se, že to moru nevadilo a tak bylo nakonec nakázáno šaty pohřbívat s mrtvými. Dále bývaly vykuřovány místnosti a domy, kde leželi nemocní, to asi také příliš nepomáhalo. Co se dle mě mohlo, osvědčit byla ta dezinfekce peněz. Měly se pokládat vedle otevřeného ohně, opět, vykuřování, ale také se měly namáčet v octě. V lazaretech se shromažďovali nemocní, byli tak odděleni od zdravých, tím mohlo být účinně zabráněno v další infekci. Mělo být o ně postaráno. Mělo je na místě, neboť se zdá, že kolikrát nedostávali ani teplou stravu a personál se k nim nechoval nijak vlídně. Lékaři docházeli do lazaretů aspoň jednou týdně, ale tuším, že jim bylo nakazováno minimálně dvakrát. Prohlíželi

pacienty, ale bohužel jedině, co tak mohli dělat, bylo předepisovat různé „zázračné“ masti, lektvary, byť se samozřejmě považovali za učence a Židy prodávající v podstatě to samé odsuzovali, dále aplikovat na postižená místa hlízami náplastí a doufat. Lékaři chodící mezi nemocné měli samozřejmě zakázáno chodit do společnosti zdravých lidí. Stejně tak to měly ostatní rizikové profese, jako byli hrobníci či nosiči mrtvých a různý morový personál v lazaretech. Počet mrtvých narůstal hlavně v letních a podzimních měsících a tak bylo třeba vymyslet, kam s nimi. Končivali na hřbitovech k tomu ustanovených, které nebyli ve městech, jak tomu bylo tehdy zvykem, neboť obyvatelstvo je považovalo za jakési parky a chodilo sem na procházky, ale za hradbami měst. To bylo dle mě také jedno z nejmoudřejších nařízení. Za prvé zemřelí na mor museli být pohřbíváni okamžitě, tím došlo i k pohřbení moru, už se nemohl dál šířit a skutečně to tak bylo. A především hřbitovy za městem, často vedle lazaretů, znamenaly, že jsou skutečně morové, že lidé na nich zemřelí podleli nějaké epidemii, nejspíše moru a že se na nich nebudou konat procházky a město nebude dále infikováno. Ona totiž bakterie mohla chvíli přežít, ale ne déle, než pár dnů.

Také bylo zakázáno často vyzvánět, což bylo spojeno s pohřby. Zřejmě aby se lidé více neděsili, než bylo zdravo. Časté vyzvánění by znamenalo, že umírá hodně lidí. To by vysvětlovalo zmatené zprávy o počtech mrtvých, kdy jsou kolikrát jenom pro Prahu udáváná obrovská čísla. Zřejmě se kronikáři nechali unést cestou městem, kdy viděli samé zavřené domy označené morovým znamením a slyšali časté vyzvánění hřbitovních umíráčků. V ulicích se shromažďovali lidé k bohoslužbám a celé město bylo paralyzováno.

Častou radou, jak zvítězit nad morem, byla modlitba. Věřilo se, že mor je trest od Boha za lidské hříchy. Bylo tedy nutno vyvarovat se jakékoliv hříšnosti, často se modlit, činit pokání a především docházet na bohoslužby konané pod širým nebem, neb úřady či panovník si uvědomovali, že shromažďování zdravých a nemocných na jednom místě, v jedné budově, by nemuselo být to pravé. Bohoslužby ale zakázat nemohly, vždyť tehdejší společnost byla silně věřící, na trůně seděl Habsburský rod zastoupený Karlem VI. a to znamenalo jedině, katolictví. Takže nešlo zakázat bohoslužby, i když by se tím zabránilo shlukování lidí, tak je aspoň omezily na prostranství pod širým nebem. Ale jinak bylo zakázáno vytvářet shluky lidí, kde se dalo. Nesměli být na pohřbech, nesměli dělat doprovod knězi, pokud ten musel navštívit nemocného. Nikde jsem se ale nedočetla, jestli i kněz navštěvující nemocné musel být oddělen od zdravých lidí, nebo mohl dál hřímat z kazatelny před davy.

Jak už jsem zmínila v úvodu, Praha byla špinavé město. Bylo tu málo chodníků, ty bylo možné najít jen na Malé Straně, zřejmě proto, že zde bydlela bohatá šlechta a měšťanstvo. Ulicemi tekly splašky. Sice bylo v plánu postavit první pořádnou kanalizaci, ale k jeho uskutečnění nikdy nedošlo. Základní hygienické návyky také nebyly valné. Proto zřejmě žebráci a tuláci byli ideálními přenašeči moru, protože se nemohli často koupat a ani si vyměňovat šaty. Doporučovalo se jim šaty aspoň vykuřovat.

Můžeme být myslím dnes rádi, že mor jako takový se už v našem středoevropském pásmu nevyskytuje. Sice se můžeme jen dohadovat, jaké to asi v té době opravdu bylo, ale na druhou stranu můžeme v noci klidně spát.

PRAMENY

LÖW Z ERLSFELDU, J. F., *Theatrum medico-iuridicium*. Norimberk, 1725.

Nekrologium české františkánské provincie 1473-1949. NA Praha, ŘF. inv. č. 538, k. 145.

Nekrologium české františkánské provincie 1473-1949. NA Praha, ŘF, inv. č. 538, k. 145.

Seznamy zemřelých a nemocných duchovních v Praze, NA Praha, APA C 142/ 6a, kart. 2229.

Paměti konventu u Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském. 1611-1745, NA Praha, ŘF, inv. č. 415, k. 23.

LITERATURA

BĚLINA, P., KAŠE, J., MIKULEC, J., VESELÁ, I., VLNAS, V., *Velké dějiny zemí Koruny české IX*. Praha : Paseka, 2011, ISBN 978-80-7432-105-4.

ČANOVÁ, E., *Mor v Čechách v roce 1680*. In: Sborník archivních prací 31, 2, Praha : Panorama, 1981.

ČERNÝ, K., HAVLÍK, J. M., *Jezuité a mor*. Praha : Knižnice dějin a současnosti, 2008, ISBN 978-80-7106-967-6.

ČORNEJ, P., *Dějiny Prahy I*. Praha : Paseka, 1997, ISBN 80-7158-142-6.

HLAVÁČEK, P., *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*. Praha : Academia, 2005. ISBN 80-200-1212-5.

HORA-HOŘEJŠ, P., *Toulky českou minulostí IV*. Praha : Baronet, 1995, ISBN: 80-85890-21-6.

FIALOVÁ, L., *Epidemie zaznamenané v matrikách u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v první polovině 17. století*. In: Documenta Pragensia XVI, Praha : Scriptorium, 2002.

MAREŠ, F., *Veliký mor v letech 1679 a 1680*. In: Sborník historický I, Praha, 1883.

MAUR, E., HORSKÁ, P., Poznámky k otázce studia dlouhodobých populačních trendů na území ČSR (předstatistické období), In: Acta Demographica IV, Praha : Československá demografická společnost při ČSAV, 1981.

KAPISTRÁN VYSKOČIL, J., Šest století kostela a kláštera u Panny Marie Sněžné. Praha : Atlas, 1947.

KOVAŘÍK, P., *Klíč k Pražským hřbitovům*. Praha, 2001, ISBN 80-7106-486-6, s. 234.

Pražská pohřebiště a hřbitovy. Publikace k výstavě, Praha : Útvar rozvoje hlavního města Prahy, 2006.

LÁNY, J., Olšanské hřbitovy. Praha : Elfa, 1991, ISBN 80-900197-0-6.

SVÁTEK, J., Panování Josefa I. a Karla VI. Praha : I.L. Kober, 1895.

SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha : Triton, 2004, ISBN 80-7254-424-1.

SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., Pražské špitály a nemocnice. Praha : Knihnice dějin a současnosti., 1999, ISBN 80-7106-315-0.

PELIKÁNOVÁ- NOVÁ, Z., Demografický vývoj Prahy v 18. a první třetině 19. století, In: Historická demografie, 2, Praha: Orbis, 1968.

PŘIKRYLOVÁ, M., *Šestipanské úřady na Starém a Novém Městě pražském a městská hygienická inspekce v 16. století a na počátku 17. století*. In: Documenta Pragensia VII/2, Praha : Scriptorium, 1987.

ROZSÍVALOVÁ, E., *Lékaři a lazarety v Praze v době morové epidemie v roce 1713*. In: Časopis lékařů českých, 42, 1961.

ROZSÍVALOVÁ, E., *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714*. In: Farmakoterapeutické zprávy Spofa 22, 2, 1976.

ROZSÍVALOVÁ, E., *Epidemie z roku 1713 a 1714 ve statických záznamech a pražských úmrtních matrikách*, In: Historická demografie, 3, 1969.

ROZSÍVALOVÁ, E., *Morová epidemie v roce 1713 a pražské matriky*. Documenta Pragensia VII/2, Praha : Scriptorium, 1987.

RYANTOVÁ, M., *Ochrana před morem v Českých zemích, Bavorsku, Sasku a Prusku ve světle patentů a úředních nařízení z let 1625-1720*. In: Documenta Pragensia XVI, Ponížení a odstrčení, Praha: Scriptorium, 1998.

WONDRÁK, E., *Historie moru v českých zemích*, Praha : Triton, 1999. ISBN 80-7254-073-4.

ŽEŽULČÍK, J., *Rána morová. K výročí ukončení posledního moru v českých zemích na přelomu let 1715-1716*. Okresní vlastivědné muzeum v Novém Jičíně, 1996.

PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Františkánský řád

Příloha č. 2: *Paměti konventu u Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském*. 1611-1745, NA Praha ŘF/415, kn. 23.

Příloha č. 3: *Nekrologium české františkánské provincie*. 1473-1949, NA Praha ŘF/538, kn. 145.

Příloha č. 4 *Seznamy zemřelých a nemocných duchovních v Praze*, NA Praha APA C/142/ 6a, kart. 2229.

Příloha č. 5: Morová poezie.

FRANTIŠKÁNSKÝ ŘÁD

Františkáni byli příslušníci a řeholníci jednoho ze tří řádů františkánské rodiny. Kromě jezuitů jsou hlavním a nejaktivnějším řádem katolické církve. Založil je František z Assisi (+1226), který začal kázat a žít v chudobě a pokoře k Bohu a Kristu. Velmi brzo byl napodobován některými dalšími následovníky, kterým dal pravidla, která obsahují základní prvky řeholního života. Papež Inocenc III. řeholi roku 1209 ústně schválil. Roku 1212 František založil společně se sv. Klárou druhý řád klarisky, a v roce 1221 třetí řád pro laiky terciáři. Františkánskou řeholi schválil s konečnou platností dne 29. listopadu 1223 papež Honorius III. Františkáni se neodlišovali od ostatních řádů pouze svatostí svého života, ale také hloubkou učení. Zároveň je historie řádu bohatá na různé konflikty a reformy, které se vztahovaly k otázce chudoby. Ta vedla ve 14. století k rozdělení řádu na observanty a konventuály. Observanti zůstali věrní starému ideálu zřeknutí se světa a měli po roce 1368 převahu nad konventuály. Ti žili v městských konventech a respektovali papežská zmírnění

řeholního života. Roku 1517 byla františkánská řehole schválena Lvem X. pod označením Ordo Fratrum Minorum regularis observantia jako nezávislá větev.²⁶⁴

V letech morové nákazy 1679-1680 v Praze se františkáni sami dobrovolně nabídli, že se budou duchovně starat o nemocné. Byli to nejdříve dva kněží P. Sigismundus Veselý a P. Václav Kubíček, kterým byl podle císařského dekretu vykázan zvláštní dům u kostela sv. Lazara v nynější Lazarské ulici. Podobně se nabídli ještě dva kněží k poskytování zpovědí nakažených morem na Starém Městě a Malé Straně. Ochota františkánů od Panny Marie Sněžné byla s povděkem vzata na vědomí, ale na Starém Městě se starali o nemocné Jezuité a na Malé Straně kapucíni.²⁶⁵

Roku 1680 byla celá řehole františkánů rozeslána do venkovských klášterů, právě kvůli zuřící morové epidemii v Praze. V Praze zůstalo jen 13 kněží, 4 klerici, 9 bratří laiků a jeden oblečený terciář. Dva kněží u sv. Lazara byli přetížení prací, protože na to byli sami. Faráři nebo i dokonce někteří řeholníci spolupráci s nimi a péči o nemocné odmítali. Na pomoc tedy těmto dvěma byl poslán ještě P. Michael Jüttner, který se ale brzy nakazil a zemřel. Byl pochován v kostele sv. Lazara. Za půl roku jim přišli na pomoc jeden servita a jeden augustián od sv. Václava, ale oba zakrátko zemřeli a místo nich nastoupili kapucíni. Jiní řeholníci úplně odešli z Prahy, takže klášter Panny Marie Sněžné byl vlastně jediným útočištěm kajícníků. Proto zde zemřelo nákazou pět zpovědníků. Představený kláštera nařídil každé ráno o sedmé hodině po mši zpívat litanie. Za to řádu vděčný pražský lid nosil potraviny a jiné potřeby a pěli na ně chválu za jejich péči o nemocné. Zřejmě se to doneslo až k uším pražského arcibiskupa. Ten nařídil, aby jednotliví faráři z Nového Města těmto dvěma obětavým kněžím dávali na výživu týdně 1 zlatý. Koncem října 1680 nákaza povolila a v zimních měsících ustala úplně, takže se mohli vrátit všichni bratři z venkova, zvláště z Plzně, do Prahy.²⁶⁶

Roku 1713 vypukla epidemie v Praze na novo. Mnozí kněží z františkánského řádu se obětovali službě nakaženým. Bydleli v domě na náměstí kostela sv. Jindřicha, který jim byl přidělen. Byli to P. Herkulan Reska a P. Justus Bauer, kteří od 15. srpna 1713 až do své smrti

²⁶⁴ HLAVÁČEK, P., *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*. Praha, 2005. ISBN: 80-200-1212-5, s. 7-17.

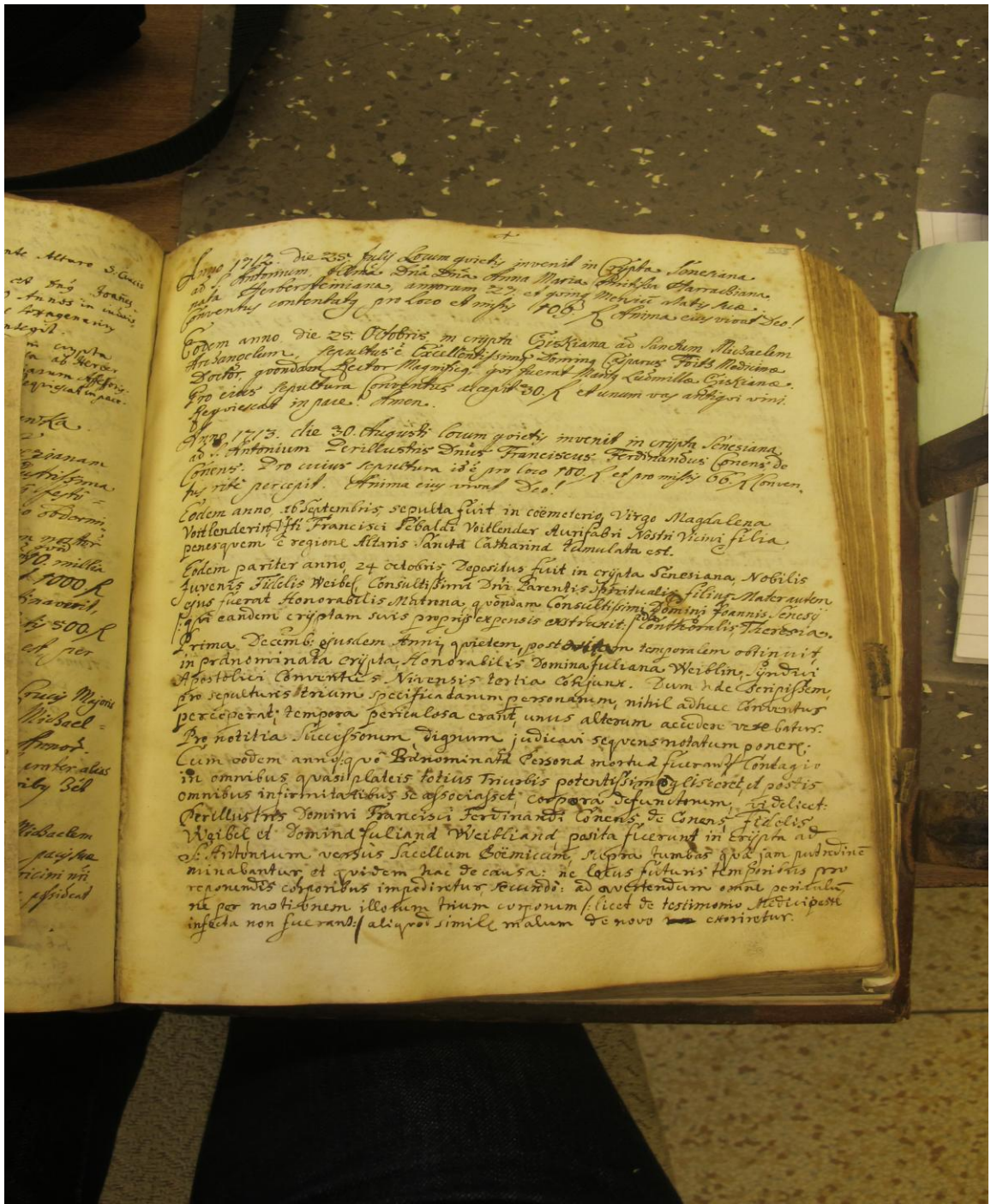
²⁶⁵ VYSKOČIL, J., *Šest století kostela a kláštera u Panny Marie Sněžné*. Praha, 1947, s. 175.

²⁶⁶ VYSKOČIL, J., *Šest století kostela a kláštera u Panny Marie Sněžné*. Praha, 1947, s. 176-177.

horlivě sloužili nakaženým. Po nich převzali službu P. Maurus Strehl a Benventus Rakonický. Ti bohužel zemřeli během jednoho měsíce a všichni čtyři společně byli pochováni u sv. Jindřicha. Po těchto bratrech sloužil nemocným P. Eligius Vlček, který po čtyři měsíce sloužil nejen ve svém vlastním obvodu, ale i jinde po celé Praze a okolí. Činný byl jak u sv. Vojtěcha na Novém Městě, tak na misiích na Vinohradech mimo Prahu a v kapli u sv. Jindřicha. Celá pražská čtvrť se chodila modlit k svátostem k Panně Marie Sněžné. Mnozí řeholníci se pochopitelně báli a váhali pomáhat nakaženým. Kromě jmenovaných kněží ale sloužili nemocným ještě jiní. Od počátku vypuknutí epidemie vycházelo často šest až sedm dvojic řeholníků ku pomoci nemocným. Někteří brzy také na nákazu zemřeli. Dohromady zemřelo ve službách morem nakaženým 13 bratří: Justinus Hintzer, Bonaventura Rakonický, Matěj Haucke, Innocenc Višňovský, Jan Walter, Adolf Valerius, Maurus Strehl, Herkulan Reska, Justus Bauer, Claudius Severa, jáhen Accursius Druba, laik Wolfgang Grimm a bratr laik Satirminus Starek. Většinou byli pohřbeni na hřbitově u kostela Panny Marie Sněžné. Jiní byli pohřbeni tam, kde zemřeli. Asi přímý účastník píše: „*Bylo nás tehdy v konventě přes 50 a ačkoliv pro nedostatek chleba pro zpoždění žně bylo také trochu hladu ve městě, přece se Bůh postaral a zaopatřil naše prostřednictvím dobrodinců, takže jsme mohli ještě chlebem nasycovati v hojné míře u klášterní forty a jiné hladové.*“²⁶⁷

Původně jsem doufala, že svým bádáním v archivu odhalím něco nového, co ještě nikdo přede mnou nenašel. Pak jsem doufala, ať aspoň něco najdu a když to najdu, ať to přečtu. Nepodařilo se mi najít žádné kompletní seznamy, sice jsem našla například nekrologium, ale nebyla jsem moudrá z toho, zda se jedná o úmrtí morem, a hlavně, zda všichni bratři pocházeli z konventu Panny Marie Sněžné. Toužila jsem najít nějaký seznam všech bratří, abych se je následně mohla snažit vystopovat. Ano, v archivu bylo kolikrát zmíněno „*catalogus fratrum et sororum defunctorum*“, ale buď neumím hledat, nebo spíše číst dobové zápisky. Když se mi to nepodařilo, snažila jsem se soustředit na pamětní knihy a knihu bratrstva, dějiny řádu a paměti konventu Panny Marie Sněžné. Prostě jsem se snažila najít cokoli, co by se aspoň vzdáleně týkalo činnosti řádu spojeného s morovou epidemií. Jediné, co jsem našla a dle mě je to také jediné hodnověrné a k přečtení, je seznam zemřelých duchovních. Týká se sice jen roku 1680, jiné roky jsem nenašla, ale i tak je to aspoň malinký úspěch.

²⁶⁷ VYSKOČIL, J., *Šest století kostela a kláštera u Panny Marie Sněžné*. Praha, 1947, s. 178-179.

²⁶⁸ Paměti konventu u Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském. 1611-1745, NA Praha ŘF/415, kn. 23.

27. Máj.

1646.	Cremisiri.	Adm. Rev. B. Bonaventura Chlik, bis. Dujin, Custos, Minister provincialis, Guard. actual. vir magne estimacionis.
1650.	Znojma:	Adm. Rev. B. Ludovicus Seiner, Guard., Definit., Custos, bis. Minister provincialis. Vir meritisimus & singularis studiorum promotor.
1688.	Tachovii:	Rev. B. Adalricus Seidl.
1714.	Hajecce:	Rel. Fr. Fabianus Přerovský, Laic. & Prof. jubil.
1717.	Hane:	Rel. Fr. Juniperus Berger, Laic.
1718.	Prage:	M. D. B. Chrysothomus Mugorle, de Stud. Sedat, Guard. & Prof. & Vacant. jubil.
1730.	Havii:	P. B. Marcus Schubert.
Eodem.	Carantubesi in Banata.	P. B. Cosmas Durvath, Missionar. Apostol. & actual. Pension.
1768.	Hajecce:	M. D. B. Severinus Schepfer, Praed. & Guard.
1772.	Olomucii:	M. D. B. Ambrosius Haan, Praed. & Guard.
Eodem.	Serodemi:	Rel. Fr. Sothomas Bayche, Laic. exemplaris.
1801.	Prage:	Rev. P. Lucas Jacoboda, Praed., Vicar. & actual. Guard. Hajecensis.
1809.	Tachovii:	Rel. Fr. Germanus Dutsch, Laic. & Prof. jubil.
1828.	Prage:	Rel. Fr. Homobonus Willmann, Laic.

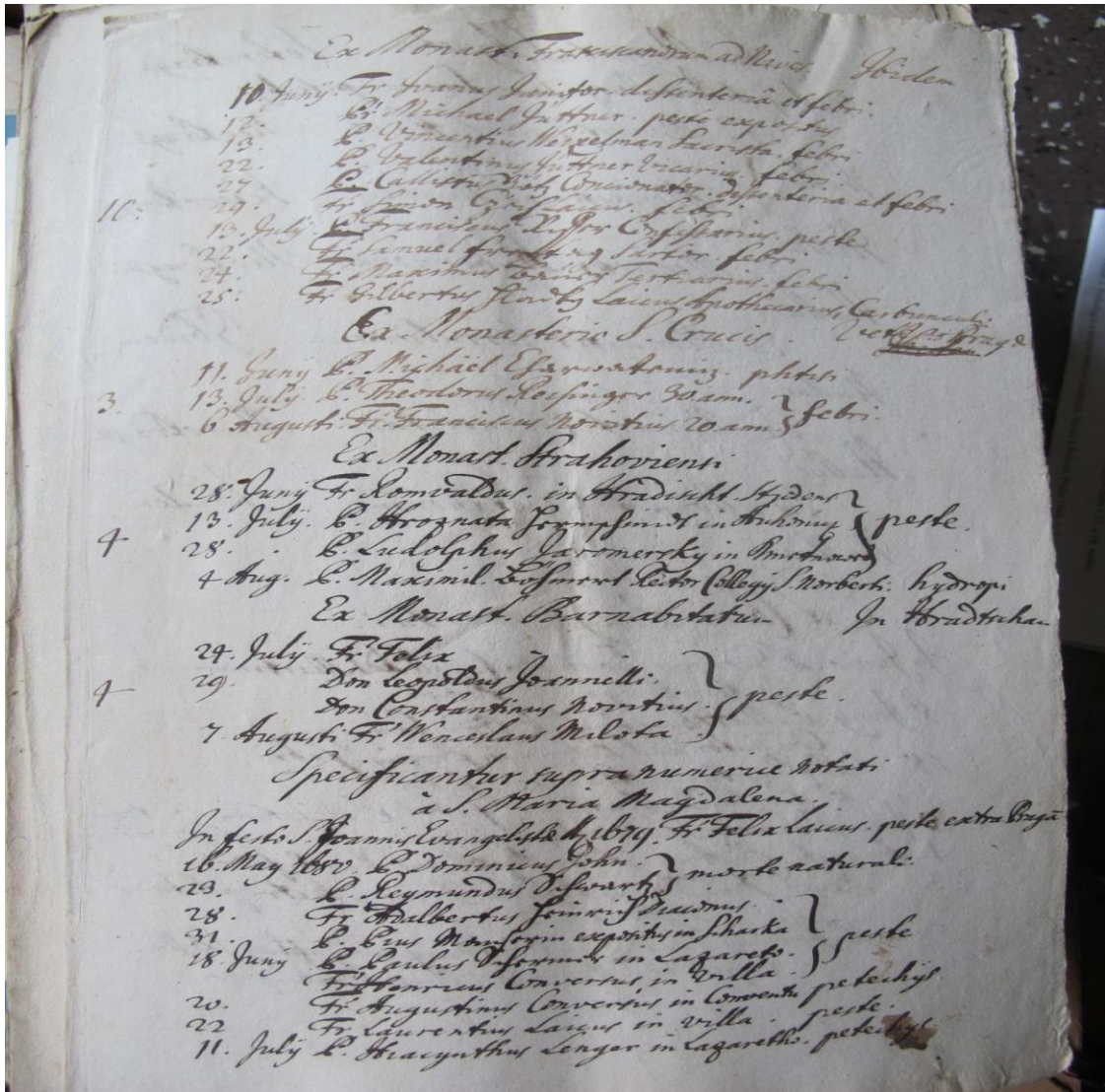
269

²⁶⁹ Nekrologium české františkánské provincie. 1473-1949, NA Praha ŘF/538, kn. 145.

<i>Dies Locus</i>	<i>Martius</i>	<i>Philus alias Profanus</i>	<i>Dies Locus</i>
22	Gall. M. G. L. Mauritius Geinholtz	Oppav 33 14 1714	Brage
	Brna M. G. L. Augustus Siller	ibid. 42 16 1726	Gall.
	Brna M. G. L. Ambrosius Kram	ibid. 29 8 1730	De f.
	Brage Ven. Virgo Dominica Honin	" 68 47 1731	Vel.
	Blom. Gel. S. Granisus Neuman Conr.	ibid. 42 17 1742	
	Salav. Gel. S. Martinus Braunisch Conr.	ibid. 21 1 1738	
	Brna Gel. S. Martha Suttlerin	" 70 45 1740	
	H. L. M. Gel. S. Dominicus Nechnievegse Conr.	ibid. 49 8 1747	
	Brna M. G. L. Emericus Herold	ibid. 48 29 1751	
	Brna M. G. L. Methodius Hochsman	ibid. 69 43 1757	
	<i>Præsent. R. ac Camm. S. Phil. Magister Hermannus Werner</i> <i>in actualis</i>	ibid. 70 50 1778	
	Aust. Gel. S. Ludovicus Wendt Conr.	ibid. 62 41 1797	
	Chonbrunn A. G. L. Marianus Pintschoch	74 55 1805	
	Gr. Frat. Bonifacius Gierner novitius Grac.	80 2 Grac.	
	professus		

270

²⁷⁰ Nekrologium české františkánské provincie. 1473-1949, NA Praha ŘF/538, kn. 145.

271

²⁷¹ Seznamy zemřelých a nemocných duchovních v Praze. NA Praha APA C/142/ 6a, kart. 2229.

In Monast. Franciscanoru ad Nives

11. Junij	F. Joann. Tafel. Sanctor	
12.	P. Michael Guther. expostus	
13.	P. Vincentius Nixelmann. Sacrista	
14.	P. Valentinus Guther. Confessarius	
15.	P. Calixtus Gutz. Concionator	Preter expostos adhuc offert
17.	F. Leonon Gaele	pro Nova Civitate tot quot
19.	F. Fran. Guffer. Confessarius	erunt necessarij
19. July	F. Samuel Freitag	Pro Antiqua . . . 2.
22.	F. Gilbertus Hladky	Pro Parva parte . . . 2.
25.	F. Maximus Baurer.	
14. Aug.	F. Augustinus Rumer.	
8. Oct.	P. Epiphanius Krupetius. Concionator	

In Monast. Hybernoru.

7. May.	P. Augustinus Brydennus. pph. t.
26.	P. Philippus o Heiky. in Thermisfordinis
9. Junij	P. Mattheus Conrin. in via redux Pragae
	P. Fran. Harran. in Distr. Stroudmanti
1. Jbr.	F. Bergardinus Conrus. Hactua
19. Octobr.	P. Joes Planchy. in via merto
12. Jan. 1687.	P. Antonius Terakus Teple. senis

In Monast. Servitaru ad Annuniatan

13. Junij	F. Joes Mira Mayer. febr.
7. July.	P. Augustinus Mira Hladny. expostus.

272

²⁷² Seznamy zemřelých a nemocných duchovních v Praze. NA Praha APA C/142/ 6a, kart. 2229.

Nota Mortuorum	
Sulari	7.
Dominici	23.
Carmelite Calceati	15
Conventuales	12
Cruigeri S. Cyrilli	5.
Serviti B. M. V.	7.
S. Benedicti	62 63.
Augustiniani Discalceati	16.
Capucini	47
Franciscani S. I. Hier.	12.
Franciscani Hyberni	4.
Augustiniani Calceati	13.
Carmelite Discalceati	6.
Benedictini	8.
Frares Misericordie	2.
Cruigeri cum rubricatella	7.
S. Benedicti S. I. Hier.	12.
Barnabite	4.
Caretandru	1.
<hr/>	
Eclesiastici Sacerdotes	57.

273

²⁷³ Seznamy zemřelých a nemocných duchovních v Praze. NA Praha APA C/142/ 6a, kart. 2229.

*Consignatio Religiosorum durante peste Pragae
mortuorum.*

<i>Paulani</i>	-	4	
<i>Carthuse</i>	-	12	
<i>Præmonstrati</i>	-	22	
<i>Gallice</i>	-	5	
<i>Jesuite</i>	-	37	
<i>Jesuite</i>	-	4	
<i>Crucigeri S. Agnetae</i>	-	5	
<i>Tris Misericordie</i>	-	2	
<i>Augustiniani dualicati</i>	-	13	
<i>Calciati</i>	-	3	
<i>In Emmaus</i>	-	12	
<i>Hyberni</i>	-	2	
<i>Franciscani ad Nivell</i>	-	12	
<i>Capucini</i>	-	18	
<i>Carthuse dualicati</i>	-	5	
<i>Barnabite in Strahov</i>	-	4	
<i>Bremensstratenses</i>	-	6	
<i>Crucigeri ex Hospitali</i>	-	2	
		<hr/>	
		171	
<i>Moniales ad S. Anna</i>	2		<i>Præmonstrati</i>
<i>S. Agneten</i>	3		<i>Crucigeri</i>
<i>Ursulinae</i>	1		<i>Præmonstrati</i>
	<hr/>	6	<i>Præmonstrati</i>
			<i>Præmonstrati</i>

30. Juli - 9.

274

²⁷⁴ Seznamy zemřelých a nemocných duchovních v Praze. NA Praha APA C/142/ 6a, kart. 2229.

*Summaria Compignatio mortuorum ad Ecclesias
Grage Sepulchrorum*

<i>Hybrg.</i>	<i>In Febr.</i>	-	-	-	41
	<i>8 Febr.</i>	-	-	-	86
	<i>9 Febr.</i>	-	-	-	114
	<i>10 Febr.</i>	-	-	-	151
<i>Hybrg.</i>	<i>Januario</i>	-	-	-	105
	<i>Februario</i>	-	-	-	162
	<i>Martio</i>	-	-	-	274
	<i>Aprili</i>	-	-	-	388
	<i>Maiis</i>	-	-	-	841
	<i>Junio</i>	-	-	-	2045
	<i>Julio</i>	-	-	-	1813
	<i>Augusto</i>	-	-	-	862
	<i>Febr.</i>	-	-	-	225
	<i>8 Febr.</i>	-	-	-	102
	<i>9 Febr.</i>	-	-	-	79
					<u>4288</u>
<i>Exportati seu euecti ex Antiqua Urbe à 24.</i>					
<i>Junij usque ad 7. Novembris 1680.</i>					
	<i>Ad S. Paulum</i>	-	-	-	282
	<i>In Woluhau</i>	-	-	-	436
	<i>Ad Lazaretum</i>	-	-	-	294
					<u>1312</u>
<i>Summa</i>					<u>8582</u>

275

²⁷⁵ Seznamy zemřelých a nemocných duchovních v Praze. NA Praha APA C/142/ 6a, kart. 2229.

Morová poezie

„A již slunéčko vychází,
holka kosu naráží,
po hodině žádného nemine. ---
Srdce její srdce lvové,
oči baziliškové.
Do kohož se ona právě vzhledne,
nepomohou lékové.
Ruce její obsahují
města, zámky i tvrze,
vojsko na hřbet klesá,
holka radostí plesá.
Střelba flučí zvonovina hlučí,
pláč sirých v domech zvučí.“²⁷⁷

²⁷⁷ SVÁTEK, J., *Panování Josefa I. a Karla VI.* Praha, 1895, s. 216.